

**TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA TOKAT'IN
TARİHİ COĞRAFYASI**

Serhat USLU

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2014

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Serhat USLU

**TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA TOKAT'IN TARİHİ
COĞRAFYASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM**

ERZURUM-2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

22/04/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Tarih Öncesi Çağlarda Tokat'ın Tarihi Coğrafyası" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Serhat Uslu

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

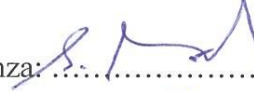

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Süleyman Çiğdem danışmanlığında, Serhat Uslu tarafından hazırlanan bu çalışma 22 / 04 / 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Süleyman Çiğdem

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Birol Can

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Savaş Eğilmez

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

22 / 04 / 2014

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
HARİTALAR DİZİNİ.....	VI
RESİMLER DİZİNİ.....	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ COĞRAFYA VE TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN ANADOLU'NUN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. TARİHİ COĞRAFYANIN TANIMI.....	2
1.2. ANADOLU COĞRAFYASI VE TARİH AÇISINDAN ÖNEMİ.....	5
1.3. ANADOLU COĞRAFYASININ TARİH ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	8
1.3.1. Anadolu Coğrafyasının Yerleşim Birimlerine Etkileri	9
1.3.2. Anadolu Coğrafyasının Savaşlar Üzerindeki Etkileri.....	13
1.3.3. Anadolu Coğrafyasının Ekonomi ve Ticaret Üzerindeki Etkileri.....	14
1.3.4. Anadolu Coğrafyasının Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yaşantı Üzerindeki Etkileri	17

İKİNCİ BÖLÜM

TOKAT'IN FİZİKİ COĞRAFYASI

2.1. COĞRAFİ KONUM.....	19
2.2. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER	19
2.3. DAĞLAR VE TEPELER	21
2.4. VADİLER.....	22
2.5. OVALAR.....	22
2.6. PLATOLAR	24
2.7. AKARSULAR	24
2.8. GÖLLER	26
2.9. İKLİM	26

2.10. BİTKİ ÖRTÜSÜ	28
2.11. MADEN KAYNAKLARI	29
2.12. YOLLAR	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALKOLİTİK ÇAĞ'DA TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI

3.1. KALKOLİTİK ÇAĞ (BAKIR-TAŞ ÇAĞI)	33
3.2. TOKAT'TAKİ BAŞLICA KALKOLİTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİ VE BU YERLEŞİMLERİN TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLK TUNÇ ÇAĞI'NDA TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI

4.1. İLK TUNÇ ÇAĞI	42
4.2. TOKAT'TAKİ BAŞLICA İLK TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMLERİ VE BU YERLEŞİMLERİN TARİHİ COĞRAFYASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	45
4.3. TOKAT'TA İLK TUNÇ ÇAĞI MADENCİLİĞİ VE TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	54
4.3.1. Almus Yöresine Ait buluntular	55
4.3.2. Erbaa-Kozlu Yöresine Ait Buluntular	57
4.4. HATTİLER VE HATTİLER DÖNEMİNDE TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI	58
4.4.1. Hattiler	58
4.4.2. Hattiler Döneminde Tokat'ın Tarihi Coğrafyası	60
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	65
EKLER	72
EK 1. HARİTALAR	72
EK 2. RESİMLER	78
EK 3. ŞEKİLLER	100
ÖZGEÇMİŞ	103

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Serhat USLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2014, 103 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Doç. Dr. Birol CAN

Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

Anadolu yarımadası üzerinde Orta Karadeniz bölgesinde yer alan Tokat, zengin su kaynaklarına, bitki örtüsüne, verimli ovalara, çeşitli türlere ait maden yataklarına ve önemli yollara sahip olmak gibi birçok önemli coğrafi özelliği bünyesinde barındırmaktadır.

Nitekim ortaya konulan bu çalışmada, Tokat'ın sahip olduğu bu coğrafi özelliklerin tarih öncesi çağlarda, Tokat'ın ev sahipliği yaptığı insan topluluklarının ya da bu insan topluluklarının oluşturmuş olduğu uygarlıkların ve benzeri teşekküllerin hayatlarına hangi yönlerden etkide bulunabileceği ve bunların Tokat'ı bir ev, bir yerleşim alanı olarak seçmelerinde Tokat'ın sahip olduğu hangi coğrafi özelliklerin söz konusu olabileceği tarihi coğrafya açısından ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Tarihi Coğrafya, Su, Bitki Örtüsü, Ova, Maden, Coğrafi Özellik.

ABSTRACT

MASTER THESIS

HISTORICAL GEOGRAPHY OF TOKAT IN PREHISTORIC AGES

Serhat USLU

Advisor: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2014, Pages: 103

Jury: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

Assoc. Prof. Dr. Birol CAN

Assist. Prof. Dr. Savaş EĞİLMEZ

Tokat, located in the Central Black Sea region on Anatolian Peninsula, incorporated many important geographical features such as having rich water resources, vegetation, fertile plains, mineral deposits belonging to various types and important roads.

Hence, in this study it has been tried to be revealed from the point of historical geography that in what aspects these geographical features in prehistoric ages, the communities, which Tokat has hosted, or the civilizations and similar organizations, which these communities have established, may have an impact to their lives, and which geographical features that Tokat has, may be in question in their selection of Tokat as a home, a residential area.

Key Words: Tokat, Historical Geography, Water, Vegetation, Plain, Mine, Geographical Feature.

KISALTMALAR DİZİNİ

TTK	: Türk Tarih Kurumu.
İ.Ö.	: İsa'dan Önce.
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı.
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü.
DSİ	: Devlet Su İşleri.
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu.
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi.
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
ve diğ.	: ve diğerleri.
(Ed.)	: Editör.
JHS	: Journal of Hellenic Studies.
AST	: Araştırma Sonuçları Toplantısı.

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Türkiye Fiziki Haritası.	72
Harita 2. Tokat İl Haritası.....	73
Harita 3. Tokat Fiziki Haritası	74
Harita 4. Tokat Tarih Öncesi Yerleşimleri.	75
Harita 5. Tokat'ta İlk Tunç Çağı Madenciliğine Ait Buluntu Yerleri	77

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Asya ve Avrupa Kıtalarını Birbirine Bağlayan Anadolu Yarımadasının (Türkiye'nin) Uydudan Görünümü.	78
Resim 2. Tokat'ın Anadolu (Türkiye) Üzerindeki Konumunun Uydudan Görünümü.	79
Resim 3. Maşat Höyük.	80
Resim 4. Maşat Höyük.	80
Resim 5. Kayapınar Höyüğü.	81
Resim 6. Kayapınar Höyüğü.	81
Resim 7. Horoztepe.	82
Resim 8. Horoztepe.	82
Resim 9. Maşat Höyük ve Çevresinin Havadan Görünüşü.	83
Resim 10. Kayapınar Höyüğü Kalkolitik Çağ Kahverengi ve Kırmızı Astarlı Keramik Meyvelik Dipleri.	84
Resim 11. Kayapınar Höyüğü Kalkolitik Çağ Ağızları İçeri ve Dışarı Çekik Basit Profilli Çömlekler.	84
Resim 12. Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağızları İçeri ve Dışarı Çekik, İçi Dışı Siyah Astarlı, Perdahlı Basit Kulpsuz Çanaklar.	84
Resim 13. Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağızları İçeri ve Dışarı Çekik, İçi Dışı Siyah Astarlı, Perdahlı Derin ve Büyük Omuzlarında Düğme Biçimli Kulplar Olan Çanaklar.	85
Resim 14. Horoztepe Kalkolitik Çağ Kalın Cidarlı, Keskin Omuzlu, İçeri Çekik Ağızlı, İçi Dışı Parlak, Siyah ve Gri Astarlı Kulpsuz, Meyvelik Olarak Nitelendirilen Çanaklar.	85
Resim 15. Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağızları Dışarı Çekik Çömlekler.	85
Resim 16. Horoztepe Kalkolitik Çağ Yüksek ve Kısa Boyunlu, Omuzlarında ya da Boyunlarında Tek veya Çift Düğme Kulplar Olan Çömlekler. ..	86
Resim 17. Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağız Profilleri Çömleklere Benzeyen İri Küpler.	86
Resim 18. Horoztepe Kalkolitik Çağ Keramik Meyvelik Dipleri ve Ayak Parçaları.	86

Resim 19. Horoztepe Kalkolitik Çağ Siyah Astarlı, Parlak Perdahlı, İnce Cidarlı Keramik Fincan.....	87
Resim 20 Bolus-Aktepe Höyüğü.....	87
Resim 21. Bolus-Aktepe Höyüğü.....	88
Resim 22. Aktepe (Eski Bolus)'deki Höyüğün, Köyün Havadan Görünüşü.	88
Resim 23. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Fincanlar.....	89
Resim 24. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Maşrapalar.....	89
Resim 25. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Çanaklar.	89
Resim 26. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Gaga Ağızlı Keramik Testiler.	90
Resim 27. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Çaydanlık.	90
Resim 28. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Küpler.....	90
Resim 29. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Keramik Vazo ve Çanak.	91
Resim 30. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı İçeri Çekik Ağızlı Kırmızı Astarlı ve Perdahlı Çanaklar.	91
Resim 31. Horoztepe İlk Tunç Çağı Küçük Boylu Keramik Kaplar.	91
Resim 32. Horoztepe İlk Tunç Çağı Küçük Boylu Keramik Kap Parçaları ve Üzerlerindeki Süslemeler.	92
Resim 33. Horoztepe İlk Tunç Çağı Siyah Astarlı Kulpsuz İnce Cidarlı Keramik Vazo.....	92
Resim 34. Horoztepe İlk Tunç Çağı Siyah Astarlı İyi Perdahlı Çift Paralel Kulplu Keramik Kapak.	92
Resim 35. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Bükülmüş Madeni İğneler	93
Resim 36. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Baş Yivlerle Bezeli Madeni İğne	93
Resim 37. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Madeni Çaydanlık.....	93
Resim 38. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Madeni Üçgen Kama.....	94
Resim 39. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Madeni Sap Delikli Balta.	94
Resim 40. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Madeni İğneler.	94
Resim 41. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Büyük Masa.	95
Resim 42. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Küçük Masa.	95
Resim 43. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Meyvelik.	95
Resim 44. Horoztepe İlk Tunç Çağı Sağlam Olarak Bulunan Gaga Ağızlı Madeni Testi.....	96

Resim 45. Horoztepe İlk Tunç Çağı Sepet Kulplu Madeni aydanlık.	96
Resim 46 Horoztepe İlk Tunç ağı Madeni Güneş Kursu.....	96
Resim 47. Horoztepe İlk Tunç ağı Madeni ocuğunu Emziren Kadın Heykeli.	97
Resim 48. Horoztepe İlk Tunç ağı Madeni Boğa Heykeli.	98
Resim 49. Horoztepe İlk Tunç ağı Madeni Geyik Heykelciği.	98
Resim 50. Maşat Höyük'te İlk Tunç ağına Ait Evlerin Kireç Taşından Yapılmış Temelleri.	99

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Fincanlar.....	100
Şekil 2. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Maşrapalar.	100
Şekil 3. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Çanaklar.	100
Şekil 4. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Gaga Ağızlı Keramik Testiler.	101
Şekil 5. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Çift Kulplu Keramik Bardak Parçası.	101
Şekil 6. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Kapaklar.	101
Şekil 7. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Vazolar.	102
Şekil 8. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Bükülmüş Madeni İğneler.	102
Şekil 9. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Başı Yivlerle Bezeli Madeni İğne.	102

ÖNSÖZ

Anadolu, tarih boyunca insan topluluklarının faaliyet gösterdiği önemli bölgelerden biri olmuştur. Nitekim Anadolu'yu kendilerine yurt olarak seçen insanlar Anadolu'da kimi zaman küçük topluluklar halinde yaşamışlar kimi zaman da bir araya gelerek beylik, krallık, imparatorluk gibi oluşumlar meydana getirmişlerdir. Meydana gelen bu oluşumların kimileri kısa sürede kimileri de uzun yıllar boyunca varlıklarını sürdürmüşler zamanı geldiğinde de yok olup gitmişlerdir. Netice itibarıyla Anadolu'yu bir yerleşim yeri olarak gören bu insan toplulukları yok olup gitseler bile Anadolu'da var olduklarını ve faaliyet gösterdiklerini kanıtlar nitelikte günümüze kadar ulaşabilen oldukça çeşitli tarihi eserden oluşan birçok kültürel mirası da gerilerinde bırakmışlardır. Anadolu'nun insanlar tarafından bu şekilde bir yerleşim ve faaliyet alanı olarak seçilmesinde etkili olan faktörler içerisinde Anadolu'nun sahip olduğu zengin bitki örtüsü, akarsu ve maden yatakları, farklı iklim tipleri, verimli topraklar, stratejik açıdan önem taşıyan yüzey şekilleri gibi coğrafi özellikler de gözardı edilmemeli coğrafyanın tarih üzerindeki etkileri, tarihi coğrafya açısından değerlendirilmelidir.

Ortaya koyulan bu çalışmada, çalışma sahasını teşkil eden Tokat'ın da Anadolu'nun bir parçası olmasından dolayı bu durumun bir neticesi olarak yukarıda Anadolu için ifade edilen coğrafi özelliklerin belli bir kısmına Tokat'ın da sahip olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bu doğrultuda, ortaya konulan bu çalışmada, coğrafyanın tarih üzerindeki etkileri tarih öncesi çağlarda, tarihi coğrafya kapsamında, Tokat açısından ele alınmaya çalışılmıştır.

Hazırlamış olduğum bu çalışmada katkılarından, ilgilerinden ve yardımlarından dolayı danışman hocam Sayın Prof. Dr. Süleyman Çiğdem'e, hocam Sayın Doç. Dr. Birol Can'a ve hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Savaş Eğilmez'e teşekkür ederim. Ayrıca yardımlarından ve desteklerinden dolayı Serkan Uslu'ya, aileme ve arkadaşlarıma da her zaman minnettar olup onlara da teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

GİRİŞ

Yazının keşfi ile başlayan devirlere tarihi çağlar, yazının bilinmediği devirlere ise tarih öncesi çağlar adı verilmektedir.¹ Yazının olmadığı veya bilinmediği tarih öncesi çağlara prehistorik devirler adı da verilmektedir.² Anadolu topraklarında ise yazı İ.Ö. 2. binyıl yılbaşlarında öğrenilmiş ve Anadolu tarihi çağlara girmiştir.³ Bu kapsamda Anadolu’da yazının bilinmediği İ.Ö. 2. binyıl öncesinde tarih öncesi çağlarda yaşandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki tarihi çağlar yazıyla başlar fakat yazının bulunması ya da başka kavimden alınıp kullanılmaya başlanması her bölgede başka tarihte gerçekleşmiştir.⁴ Yazının keşfedildikten sonra Anadolu’da öğrenilmesi ve kullanılmaya başlanması İ.Ö. 2. binyıl başlarında gerçekleşirken, İ.Ö. 4. binyıl (İ.Ö. 3200 lerde) sonlarında Önasya medeniyetleri olarak Mısır ve Mezopotamya gibi yerlerde var olan medeniyetler yazıyı, Anadolu’ya göre çok daha önceden kullanmış olmaktadır.⁵ Zaten Mezopotamya’dan ticaret yapmak amacıyla Anadolu’ya gelen Asur’lu tüccarlar beraberlerinde çivi yazsını da getirmişler,⁶ böylelikle Anadolu’da yazıyı öğrenerek tarih öncesi çağlardan tarihi çağlara girmiştir.

Ortaya konulan bu çalışmanın dâhil olduğu zaman sürecinin tarih öncesi çağlar olmasından dolayı bu dönemin verilerini, yüzey araştırmalarından ve arkeolojik kazılardan sağlanan bütün arkeolojik malzemenin oluşturduğunu da belirtmek gerekir. Bunlar tarih öncesi döneme ait tarihi coğrafya çalışmalarında da kullanılmaktadır.⁷

Bu doğrultuda Tokat’ta yapılan yüzey araştırmalarından ve arkeolojik kazılardan sağlanan bu döneme ait her türlü arkeolojik malzeme tarihi coğrafya açısından değerlendirilerek tarih öncesi çağlarda Tokat’ın tarihi coğrafyası ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

¹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1993, s. 21.

² Seyithan Altaş, *Uygarlık Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara 2011, s. 32.

³ Füzûzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s. 58-59.

⁴ Seton Llyod, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), TÜBİTAK, Ankara 2012, s. 15.

⁵ Kınal, s. 59.

⁶ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994, s. 72.

⁷ Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 241, 245.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ COĞRAFYA VE TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN ANADOLU'NUN DEĞERLENDİRİLMESİ

“Tarih Öncesi Çağlarda Tokat’ın Tarihi Coğrafyası” adlıyla ortaya konulan bu çalışma da, çalışmanın özüne inmeden önce çalışmanın konusunun temelini teşkil eden tarihi coğrafya biliminin ne anlam ifade ettiğini belirtmek yerinde olacaktır. Böylelikle ortaya konulan bu çalışma da daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca çalışmanın sahasını teşkil eden Tokat’ın, Anadolu coğrafyasının en merkezi bölgesi civarında yer almasından dolayı, Anadolu coğrafyasının tarih açısından önemi ve tarih üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğu konularını bazı örneklerle belirtmek, bu çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesini katkıda bulunabilecektir.

1.1. TARİHİ COĞRAFYANIN TANIMI

Tarihin konusunu, geçmişte yaşamış insan topluluklarının faaliyetleri oluşturmaktadır. Geçmişte yaşanan tarihi olay da denilebilen bu faaliyetlerin meydana geldiği bir mekân bir zemin vardır. Bu kapsamda bütün medeniyetler bir coğrafya üzerinde kurulur. Coğrafyanın doğa şartları, üzerinde kurulan medeniyetin yayılıp gelişmesinde veya dağılıp yok olmasında etkili olan en önemli faktörlerden biridir. İklim koşulları elverişli, toprakları verimli, akarsuları bol, yeraltı kaynakları zengin bir coğrafi sahada kurulan herhangi bir oluşumun gelişip büyüyeceği bir gerçektir. Başka bir ifadeyle belirtilecek olunursa, coğrafi faktörler, olumlu ya da olumsuz yönden tarihi olayları etkilemektedir. İşte coğrafi faktörlerin, tarih ilmine etkilerini inceleyen bilim dalına "Tarihi Coğrafya " denir.

Bununla birlikte tarihin değişmeyen üç ana elemanı vardır. Bunlar; yer (mekân), zaman ve insan unsurlarıdır. Bu üç unsurdan birinin olmaması sonucunda tarihi olayları ilmi açıdan sağlam temellere oturtmak güçtür.⁸ Nitekim tarihi coğrafya bilimi açısından yaklaşıldığında tarihin olmazsa olmaz bu üç unsurunun içerisinde bulunan mekân unsuru tarihi olayları etkileyen başlıca faktörler arasındadır. Öyle ki her insan topluluğu

⁸ Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya 1990, s. 5,7.

dünya üzerinde mutlaka bir yer tutar. Bu insan topluluğunun üzerinde bulunduğu yere coğrafi mekân denilmektedir. Bu coğrafi mekân, insan topluluklarının hayatı için şart olduğuna göre, tarihin konusunu oluşturan insan topluluklarının gelişimleri de içerisinde bulundukları maddi şartlara bağlı olacaktır. Çünkü coğrafyanın ortaya koyduğu bu maddi şartlar insan topluluklarının hayatları üzerinde değişik biçimlerde etkili olurlar. Bu kapsamda coğrafi koşullara bağlı olarak deniz kenarlarında veya adalarda oturanların iç taraflarda, çöllerde, steplerde veya nehir boylarında oturanların, o vadakilerle dağlık yerlerde veya yaylalarda yaşayanların, çorak yerlerde bulunanlarla sulak ve verimli yerlerde olanların, hayatı bir ve aynı olmamaktadır.⁹ Ayrıca coğrafi koşulların, liman şehirlerinin kuruluş ve gelişmelerinde, devletlerin yönetim, ticaret ve dini merkez olarak seçtiği şehirlerin büyüüp geniş ölçüde gelişmelerinde bile (strüktür, rölyef, verimlilik, madenler, kayaçlar, çeşitli kaynaklar akarsular, iklim, bitki örtüsü, erozyon ve dolgu materyalleri gibi) çok büyük rol oynadığı görülmektedir.¹⁰

Görüleceği üzere tarihin konusunu oluşturan insan toplulukları üzerinde coğrafi faktörlerin etkisi gözardı edilmemelidir. Ayrıca bu insan topluluklarının en geri olanından en ileri olanına kadar hepsi tabiatın etkisi altında olup, hayat ve faaliyetlerinde bu coğrafi etkilerin izleri görülmektedir. Bununla birlikte insanların faaliyetleri üzerinde etkili olan her şeyin izahını şu veya bu tabii faktörde yahut da bu faktörlerin birleşmesinden meydana gelen tabii çevrede aramak ve bu suretle bir determinizmaya gitmenin doğru olmadığını da ifade etmek gerekir. İnsan, bitki ve hayvan gibi, çevre şartlarını olduğu gibi kabul eden, bu şartlara karşı pasif kalan bir varlık değildir.¹¹ İnsanın hayatının doğaya bağlı olduğu doğrudur. Fakat burada insanoğlunun doğaya körü körüne bağlılığı ve teslimiyeti gibi bir durum söz konusu değildir. İnsan doğanın kendisine verdiğiyle yetinmeyip ihtiyacı olan şeyleri doğadan başka yollardan temin etme arayışı içerisinde de girmiştir. Öyle ki insan, aklın ve onun eseri olan tekniklerini kullanarak, çevre üzerinde geniş boyutlu değişiklikler yapabilmektedir. Dağları tünellerle aşması, uzayda yürümesi, çölleri yer yer tarıma kazandırması, hiç yerleşilemez gibi gözükken kutup bölgelerinde paradoks yerleşmeler

⁹ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi, Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar 1. Kısım*, TTK, Ankara 2011, s. 1

¹⁰ İsmail Yalçınlar, *Türkiye'de Eskiçağ İnsanlarının Bazı Faaliyet ve Eserlerinde Coğrafi Etkiler*, X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım, TTK, Ankara 1990, s. 25.

¹¹ Ali Tanoğlu, *Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme Cilt 1*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1966, s. 7.

kurması, ulaşımda erişilen hız nedeniyle örneğin Orta Çağ'da üç ayda ulaşılan uzak mesafeleri artık üç-dört saate alabilmesi, insanın çevre üzerindeki egemenliğinin somut delillerine birkaç örnektir.¹² Bu doğrultuda tarih bilimi aynı mekân üzerinde yaşamış olmalarına rağmen farklı yönlerde gelişmiş çok sayıda insan topluluğu tanımaktadır. Çünkü tabiat insanlar üzerine, insanların ondan alabildiğinden daha fazla ve daha farklı bir etki yapamaz. Coğrafi faktörler, tarihe etki eden güçler içinde ancak bir imkânlar bütünü oluşturur. Coğrafi mekânın verdiği bu imkânlardan yararlanmak ise, orada yaşayan insanların zekâ ve iradelerine bağlı bir durumdur. Çünkü bütün tarihi olaylarda ve özellikle siyasi hayatta, en büyük faktör insan iradesi ve onun ürünü olan insan hareketi ve işidir. Örneğin ataları tamamen köylü olan bazı milletlerin sonradan gemici ve daha sonra da endüstrici olarak görülmeleri, denizden ve madenlerden yararlanabilme zekâ ve iradesini göstermelerinden olmuştur. Bazı kavimler ise binlerce sene deniz kenarında oturdukları halde gemici olamamışlardır.¹³ Bununla birlikte tabiatın insan üzerindeki etkisi konusunda olduğu gibi, insanın tabiata karşı tepkisi meselesinde de şunu kabul etmek lâzımdır ki, insanın tabiatı değiştirme yolundaki çabası bir dereceye kadar ileri gidebilir ve ancak bir seviyeye kadar faydalı olur.¹⁴ Anlaşılacağı üzere insan, tabiatı kendi istekleri doğrultusunda değiştirebilir. Fakat bu değiştirme doğanın sınırlarını zorlamamalıdır. Aksi takdirde doğanın sınırlarının aşırı bir şekilde zorlanması ve doğanın tahrip edilmesi neticesinde insan toplulukları açısından vahim tablolar ortaya çıkabilmektedir. Çünkü insan temel gereksinimleri olan hava, su ve besin gibi unsurları temin etme yolunda her zaman doğaya bağımlı ve muhtaç bir konumdadır.

Buraya kadar temas edilen hususların ortaya koyduğu gibi toplumların gelişimlerini iyi anlayabilmek için her şeyden önce üzerinde yaşadıkları coğrafi mekânın özelliklerini iyi bilmek gerekmektedir. Bir tarihi oluşumun anlaşılabilmesi için, insan topluluğunun üzerinde yaşadığı memlekete ait genel coğrafya bilgisi değil de, bir mekânın içinde bulunan o topluluğun hayatına etki eden coğrafi faktörlerin oluşturduğu imkânlar grubunun bilgisi gereklidir.¹⁵

¹² Hayati Doğanay, *Coğrafya 'da Metodoloji Genel Metotlar ve Özel Öğretim Metotları*, MEB, İstanbul 1993, s. 21.

¹³ Demircioğlu, s. 1-2.

¹⁴ Tanoğlu, s. 7.

¹⁵ Demircioğlu, s. 2.

1.2. ANADOLU COĞRAFYASI VE TARİH AÇISINDAN ÖNEMİ

Anadolu, Helenistik devirlerden beri Anatolia denilen Küçük Asya toprakları olmaktadır. Bir kavmin tarihi, üzerinde yaşadığı toprakların coğrafi şartları ile sıkı sıkıya bağlı olduğu durumu göz önünde bulundurulursa Anadolu topraklarında yaşamış kavimlerin tarihini buna paralel olaraktan kültürlerini ve kim olduklarını anlayabilmek için Anadolu coğrafyasına genel hatlarıyla değinmek ve tarih açısından önemini belirtmek yerinde olacaktır.

Anadolu kuzey yarım kürede, Ekvator ile Kuzey Kutbu arasında coğrafi bir konuma sahip olup ¹⁶ üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada. ¹⁷ Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki bir köprü vazifesi gören ¹⁸ bu yarımada doğu-batı doğrultusunda uzanan bir dikdörtgeni andırır: ¹⁹ Bu dikdörtgenin uzun kenarları yaklaşık olarak 36° ve 42° enlemlerine, kısa kenarları da 26° ve 45° boylamlarına dokunur. Kuzey-güney doğrultusunda 500-550 km (en geniş yeri Kerempe ve Anamur burunları arasında 650 km), doğu-batı doğrultusunda 1565 km ölçülere sahiptir. ²⁰ Yüzölçümü ise 783.562 km² dir (Harita 1), (Resim 1).²¹

Jeolojik ve morfolojik yapı özellikleri yönünden mukayese edilirse, Anadolu'nun Asya kıtasının sahip olduğu tüm coğrafi özellikleri bünyesinde toplamış olduğu gözlenir. Asya kıtasının hemen bütün coğrafi karakterleri Anadolu'da ufak birimler halinde yan yana gelmiş olarak bulunmaktadır. Anadolu bu coğrafi yapısı ile Asya kıtasının bir minyatürü veya küçük bir benzeri gibidir.²² Anadolu'nun güneydoğusunda eski çağların bütün dünyasını teşkil eden Eski Şark (Doğu), batısında ise Akdeniz medeniyetlerine olgunluk çağını yaşatan Yunan ve Roma medeniyetlerinin teşkil ettiği Eski Garb (Batı) dünyaları vardır. Bu durum Anadolu medeniyetlerinin oluşumunda ona

¹⁶ Kınal, s. 1.

¹⁷ Veli Sevin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 16.

¹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2011, s. 3.

¹⁹ Sevin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 16.

²⁰ Sevin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 16.

²¹ Vikipedi Özgür Ansiklopedi, Erişim Tarihi: 19 Nisan 2014, <http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye>

²² Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1986, s. 9.

özel bir etki yapmıştır.²³ Ayrıca Anadolu, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü misyonuna sahip olmasından dolayı sadece geçip gidilen bir yol değil, aynı zamanda yerleşilen, yurt edinilen, yöredeki kültürlerden etkilenen veya onların getirdikleri daha farklı kültürlerle mevcut olan kültürlere ek değerler katan toplulukların yaşadığı bir ülke haline gelmiştir.²⁴ Anadolu konumundan dolayı Mezopotamya, Mısır ve Ege medeniyetleri ile münasebetler kurmak içinde oldukça elverişli imkânlarla sahiptir. Eski Çağ itibarıyla deniz yollarından henüz faydalanamadığı için, bu eski medeniyetler arasındaki münasebetler Anadolu köprüsü üzerinden geçen kara yolları ile yapılmaktaydı.²⁵ Gerçekten de Eski Çağ'ın en önemli ulaşım yolları Anadolu'dan geçmekteydi. Bu yollar doğu-batı yönünü izlemekle birlikte Ege kıyılarında ya da Boğazlar'da son bulmaktaydılar.²⁶

Jeomorfolojik unsurlar Anadolu'da birçok uygarlığın ortaya çıkmasında, buraya yerleşmesinde ve gelişmesinde de etkili olmuştur. Öncelikle Anadolu'nun üç yandan denizlerle çevrilmiş olması burada birçok kıyı uygarlığının doğuşuna neden olmuştur. Orta Anadolu'nun ortalama denizden 1000 m kadar yükseklikte bir yayla meydana getirmesi, bozkır uygarlıklarının gelişmesine yol açmıştır. Anadolu'nun Asya ve Avrupa arasında doğu-batı doğrultusunda bir yüzölçümüne sahip olması, hem doğu kökenli hem de batı kökenli farklı kültürlere ve uygarlıklara ev sahipliği yapmasına neden olmuştur. Anadolu'nun kuzeyinde ve güneyinde bulunan doğu-batı yönlü sıradağlar batı kıyılarında bereketli vadilerin oluşmasında etkili olmuştur.²⁷ Bu sıradağların pek az yerden geçit vermesi, birçok kavim için bu yönlerde yapılacak göçlere imkân tanımazken, Batı Anadolu bölgesindeki dağların denize dik uzanması, pek çok insan topluluğunun, bu dağ oluklarından geçit bularak Anadolu'nun ortalarına kadar ulaşmasını sağlamıştır.²⁸ Kuzeydeki ve güneydeki sıra dağlardan başka doğuda yüksek dağların ve güneydoğuda anti Toros dağlarının bulunuşu Anadolu'da "kapalı" bölgeler oluşturmuş ve bu bölgelerde değişik uygarlıkların gelişmesi sonucunu vermiştir.²⁹ Ortaya çıkan bu sonuç aynı zamanda kapalı bölgelerde oturan uygarlıklar ile

²³ Kınal, s. 1.

²⁴ Tunçdilek, s. 17.

²⁵ Kınal, s. 1.

²⁶ İplikçioğlu, s. 71.

²⁷ Ekrem Akurgal, "Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X, 1986, s. 22.

²⁸ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 103.

²⁹ Akurgal, "Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü", s. 22.

dağların arkasında oturan uygarlıklar arasında kültürel münasebetlerin oluşmasını engellemiştir.³⁰

Anadolu'nun söz konusu jeomorfolojik özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan tablo ele geçirilen arkeolojik kalıntılardan da anlaşılabilir. Mısır, Hellas (Yunanistan) ve İtalya eski çağların zengin ve seçkin eserlerini vermişlerdir. Anadolu'da ise aynı zenginlik ve seçkinlikte olmak üzere, ortaya çıkarılan uygarlıkların çeşitliliği diğerlerinin hiç birinde gözlenememektedir. Mısır'da, Kopt, Arap ve Türk izleri dışında yalnız Mısır uygarlığı, Roma'da Etrüsk kültürü dışında sadece Roma uygarlığı, Hellas'ta ise Helen uygarlığına ait özgün yapıtlar bulunmaktadır. Buna karşılık Anadolu'da ardı sıra, ya da yan yana Hatti, Hitit, Hurri, Urartu, Frygia, Lydia, Karia, Lykia, Hellen, Galat, Roma, Selçuk ve Osmanlı gibi çeşitli uygarlıklar yer almaktadır. Gerçekten jeomorfolojik ve jeopolitik durumu dolayısıyla Anadolu, eski çağlarda ev sahipliği yaptığı çeşitli uygarlıklar bakımından eşsiz bir niteliktedir.³¹

Anadolu coğrafi konumu sayesinde Subtropikal iklimden karasal iklim tiplerine kadar değişik iklim tiplerine sahip olmuştur. Bu durumda farklı olanakların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³² Bu iklim tiplerinden başlıcaları ise, Akdeniz iklimi, Karadeniz iklimi ve Karasal iklimidir. Akdeniz iklimi, Akdeniz ve Ege bölgelerinde görülür. Bu iklimde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. Karadeniz ikliminde ise her mevsim yağışlıdır. Bunda, bölgenin sık ormanlarla kaplı olmasının da büyük rolü vardır. Karasal iklim, Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülür. Bu iklimde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise oldukça soğuk geçmektedir. Ayrıca bu iklim tipinde yaz ile kış gece ile gündüz arasında sıcaklık farkları da görülmektedir.³³ Anadolu'da görülen bu çeşitli iklim tipleri aynı ölçüde farklı bitki topluluklarının meydana gelmesi için gerekli ortamı da sağlamıştır.³⁴ Bitki örtüsünde meydana gelen çeşitlilik, farklı toprak mahsullerinin yetişmesine ve insanlar için uygun yaşam alanlarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Anadolu, tarihin en eski devirlerinden beri yerleşim alanı olarak görülmüştür.³⁵

³⁰ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 103.

³¹ Akurgal, "Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü", s. 23.

³² Tunçdilek, s. 10.

³³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009, s. 104.

³⁴ Tunçdilek, s. 10.

³⁵ Kınal, s. 1.

Anadolu akarsu ağı açısından da oldukça zengin bir dokuya sahiptir.³⁶ Dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi Anadolu’da da büyük uygarlıklar akarsu ve göl kenarlarında ortaya çıkmıştır.³⁷ Anadolu’nun yer şekilleri, iklim ve bitki örtüsü çeşitliliğine sahip toprakları, ekonomik değeri yüksek olan çeşitli hammaddeleri de barındırmaktadır. Bu hammaddelerin başında özellikle Neolitik Çağ toplumlarının zenginliğinde belirleyici olan obsidyen (volkanik cam) gelmektedir. Çünkü bu madde madenlerin henüz bilinmediği çok eski çağlarda alet ve silah yapımında kullanılmaktaydı. Obsidyenden sonra Anadolu’daki insan topluluklarının da dâhil olduğu Yakınoğu uygarlığının şekillenmesinde rol oynayan ikinci önemli hammadde de bakırdır. Bununla birlikte Anadolu’da gümüş ve kurşun kaynakları da bulunmaktadır. Ayrıca sınırlı da olsa altın yataklarına da sahiptir.³⁸ Bu coğrafi özellikler Anadolu’nun her bölge hatta yöresine kendisine özgü bir potansiyel kazandırıp, Anadolu’yu Paleolitik devrenin başından itibaren insanların yaşaması ve barınması için dünyanın en elverişli yeri haline getirmiştir.³⁹

Netice itibariyle Anadolu tarih öncesi dönemlerden beri çeşitli kültürlerin ve değişik özellikler sergileyen komşu devletçiklerin yaşadığı mozaik bir tablo görünümünü almıştır. Bu durum, ele geçen arkeoloji malzemesinin çeşitli uygarlıklara işaret etmesinden de anlaşılmaktadır.⁴⁰

1.3. ANADOLU COĞRAFYASININ TARİH ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Genel olarak ortaya konulan Anadolu coğrafyası ve tarih açısından önemi konusundan anlaşılacağı üzere Anadolu, sahip olduğu coğrafi özellikler neticesinde kendisini yerleşim alanı olarak seçen ve faaliyetleriyle tarihin konusunu oluşturan insan topluluklarının hayatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu doğrultuda Anadolu coğrafyasının insan topluluklarının hayatları üzerinde başlıca hangi alanlarda etkide bulunduğunu bazı örneklerle belirtmek yerinde olacaktır.

³⁶ Kınal, s.6.

³⁷ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 103.

³⁸ Sevin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 21.

³⁹ Tunçdilek, s. 10.

⁴⁰ Akurgal, “Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü”, s. 23.

1.3.1. Anadolu Coğrafyasının Yerleşim Birimlerine Etkileri

Anadolu coğrafyasının etkilerini, Anadolu'yu yerleşim alanı olarak seçen insan topluluklarının, uygarlıkların yaşamlarında da görmek mümkündür.

Anadolu Paleolitik Çağ'dan beri insan topluluklarına ev sahipliği yapmaktadır. Paleolitik Çağ'da insanlar değişken iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık bir vaziyette yayılmışlardır. Mesken olarak ilk başlarda doğal mağaraları, kaya altı sığınaklarını daha sonra giderek açık havada, dal çalı çırpı ve hayvan postlarından yaptıkları çok ilkel barınakları kullanmışlardır. Sürekli olarak oturulmayan bu barınaklar, besin kaynaklarının yerlerine bağlı olarak zaman zaman yer değiştirmekteydi. Üretim konusunda hiç bir bilgisi olmayan, geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlayan ilk insanlar günlük yaşamlarını, doğada kolaylıkla bulunan iri çakıl taşlarından kaba aletler yaparak kolaylaştırmaya çalışıyorlardı.⁴¹ Anadolu coğrafyası bu çağ insanların barınabileceği birçok mağara ortaya koymasından önemlidir. Bunlardan bazıları; Antalya'da Karain, Beldibi, Öküzini, Alanya'da Kadıni, Hatay'da Samandağı mağaralarıdır. Özellikle Toros dağları mağaraların oluşmasında etkili olan kalker kütlelerine bolca sahip olmasından dolayı Paleolitik yerleşimlerin merkezi olmuştur.⁴²

Paleolitik Çağ'dan sonra Mezolitik Çağ denen dönem ortaya çıkmıştır. Bu dönem Buzul Çağı'nın sonları (Würm) ve Holosen Çağı'nın başlarına doğru olan bir zaman sürecine denk gelirken günümüzden 11-12 bin yıl kadar önce dünyadaki mevcut iklim koşulları değişerek yeni iklim koşulları ortaya çıkmıştır.⁴³ Kuzey enlemlerinde buzulların erimesi yavaş yavaş deniz seviyelerinin yükselmesine ve hâkim rüzgâr yönlerini belirleyen alçak ve yüksek basınç merkezlerinin de yer değiştirmesine neden olmuştur. Bu gelişmeyle yağış getiren rüzgârların, denizlerdeki sıcak ve soğuk su akıntılarının yönleri değişmiş⁴⁴ iklim giderek ısınmıştır. Meydana gelen bu gelişmeler neticesinde günümüzdeki doğal ortamlara benzer çevreler ortaya çıkmıştır. Bu durumla ilgili olarak bitki ve hayvan türleri de değişmiştir. Buzul Çağı'nın kalın postlu mamut türü iri hayvanları yerlerini daha küçük ve çevik hayvanlara bırakmıştır. İnsanoğlu

⁴¹ Veli Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 7.

⁴² Tunçdilek, s. 10.

⁴³ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 14.

⁴⁴ Mehmet Özdoğan, "Adım Adım Yerleşik Yaşam Mezolitik Çağ", *Arkeo Atlas Dergisi*, 1, 2002, s. 56.

ekolojik ortamda meydana gelen bu köklü değişikliklere ayak uydurmasını bilmiştir. Bu dönemde Paleolitik Çağ'ın gelenekleri sürdürülmekle birlikte, daha küçük ve dolayısıyla daha hızlı yeni hayvan türleri insanların avcılıkta önemli teknolojik gelişimleri ortaya koymasına sebep olmuştur. Çünkü bir tavşanı, iri bir el baltasıyla avlamak oldukça zor hatta olanaksızdı. Bu yüzden de eski hantal silah ve aletlerin yerini artık yenilerinin alması gerekmiştir. Örneğin ok ve yay gibi silahlar gerekli hale gelmiştir. Mezolitik Çağ insanların en çarpıcı özelliği “mikrolit” denilen obsidyen, çakmak taşı ve benzeri taşlardan yapılan küçük aletleri kullanmalıdır. Bunun yanısıra kemik alet kullanımında artış ve aletlerde çeşitlenme görülmüştür. Önyasya’da yaşamını hala besin toplayıcılığı ekonomisiyle sürdüren yeni insan topluluklarının belirlediği bu dönemde Anadolu hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Hatta Neolitik Çağ'ın ortaya çıkmasında etkili olan çevresel ve kültürel ortamın olup olmadığı bile bilinmemektedir.

Anadolu'daki Mezolitik yerleşimlerinin çoğu Toroslar'ın güneyi ile Marmara bölgesi ve Batı Karadeniz'de yoğunlaşmıştır. Anatalya'da Karain, Öküzini, Beldibi ve Belbaşı Gaziantep'te Şarklı Mağara gibi mağaralar ile Burdur'da Baradız, Şanlıurfa-Bozova'daki Söğüt Tarlası ve mezarlıkları gibi açık hava yerleşimleri Mezolitik Çağ'ın en iyi temsil edildiği merkezler arasındadır.⁴⁵ Anadolu coğrafyası Paleolitik Çağ'da olduğu gibi Mezolitik Çağ insan topluluklarının da barınabilecekleri uygun koşulları ortaya koyması bakımından önemlidir. Özellikle yerleşim alanı olarak seçilen mağaraların gerek Paleolitik Çağ'da gerekse Mezolitik Çağ'da kullanılması buralar da yerleşim devamlılığının olduğunu ve insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini göstermektedir.

Neolitik Çağ ile birlikte insanlar kaya sığınaklarından, mağaralardan çıkmış, ovalarda, akarsu kıyılarında, verimli topraklarda yaşamaya başlamışlardır. Yaşanılan yerler seçilirken de düşman saldırısından korunabilecek yerlerin seçilmesinde özen gösterilmiş ve köy yaşantısına geçilmiştir. İnsanlar geçimlerini avcılık yapıp, yabani ürünleri toplayarak sağlamışlardır. Ayrıca tarımda yapılmaya başlanmıştır. Bazı yerlerde hayvanların evcilleştirilip beslendiği de görülmektedir. Kullanılan araç yine taştan ve kemiktendir.⁴⁶ Anadolu'da Neolitik Çağ'ın önemli yerleşim merkezlerinden

⁴⁵ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 14-15.

⁴⁶ Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 4.

biri Çatalhöyük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu önemli yerleşim merkezi Anadolu coğrafyasının son derece geniş imkânlar sunduğu coğrafi bir sahada oluşum göstermiştir. Burada Konya Ovası İ.Ö. 16000 yıllarına kadar bir çanak gölüydü. Toros dağlarından Konya Ovası'na akan Çarşamba Çayı, Çatalhöyük'ü iki kısma ayırmakla birlikte bu bakımdan Çatalhöyük eski göl alanındaki hayvancılığa çok uygun otlaklar ile sulak ve verimli alüvyal tarım arazisinin birleştiği bir kesimde yer almaktaydı.⁴⁷

İ.Ö. 2000 yılında Anadolu'yu hâkimiyet altına alan ve bir devlet kuran Hititler'de Anadolu coğrafyasında su potansiyeli açısından zengin olan Yeşilırmak ve Kızılırmak nehirlerinin bulunduğu bölgeyi kendilerine yerleşim sahası olarak seçmişlerdir.

Doğu Anadolu'da İ.Ö. 9. - 6. yüzyıllar arasında ortaya çıkan Urartu Krallığı da Van Gölü ile Urmiye Gölü arasındaki bölgeyi kendisine yurt olarak seçmiştir.⁴⁸ Hititler'in ve Urartular'ın bu yerleri seçmelerinde Anadolu coğrafyasının zengin su potansiyelinden faydalanmak istemeleri gibi bir amaç da söz konusu olabilmektedir.

Uygarlık tarihine parayı bularak mal değişimine dayanan (takas) ekonomiden değer değişimine (para tedavülü) dayanan ekonomiye geçişi sağlayan Lydialılar, ise Eski Çağ'da içinden Bakırçay, Gediz ve Küçük Menderes nehirlerinin geçtiği verimli bir bölgede yerleşmişlerdir.⁴⁹ Görüleceği üzere Lydialılar da Anadolu coğrafyasının verdiği verimli ve su potansiyeli açısından zengin bir mıntıkeyi kendilerine iskân sahası olarak seçmişlerdir.

Frygler'de Sakarya ve Porsuk gibi iki büyük akarsuyun sağladığı imkânlar neticesinde ekonomik açıdan güçlenmişlerdir (Sakarya ve Porsuk, kanallar içine alındığı için, bugünkü tarımda da büyük rol oynamaktadırlar).⁵⁰ Böylelikle Frygler'in Anadolu'nun akarsu potansiyeli açısından zenginliği değerlendirmeye çalıştığı sonucuna ulaşmak mümkün olabilmektedir.

İnsan topluluklarının veya meydana getirdikleri uygarlık ve benzeri oluşumlar için bu şekilde yerleşmeye elverişli olan yerleri seçmelerinin sonucunda savunma gerektiren durumlar da ortaya çıkmıştır. Çünkü verimli bir sahaya yerleşmek, aynı zamanda bu

⁴⁷Ali M. Dinçol, "Hititler Öncesinde Anadolu", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982, I, 12.

⁴⁸Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2008, s. 12.

⁴⁹Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara 2012, s.78, 75.

⁵⁰Yalçınlar, s. 29-30.

sahayı dış tehlikelerden koruma durumunu doğurmuştur. Bu durum neticesinde özellikle zamanımızdan önceki devirlerde şehirler, özellikle kent devletleri döneminde yüksek ve ulaşılması zor olan mevkilere kurulup etrafları da sağlam duvarlarla çevrilmiştir. Bu kapsamda Hititler'e, yüzyıllar boyunca başkentlik yapmış olan Hattuşaş şehri için, doğal olarak savunmaya elverişli bir arazi seçilmiştir. Öyle ki, bu kayalık tepeyi yalnız güneyden tahkim etmek yeterli olmaktaydı. Çünkü tepenin kuzeyindeki kayalıklar sarp bir şekilde vadiye indiği için, bu tarafı savunmaya gerek duyulmamaktaydı.⁵¹

Hititlerde görülen bu duruma Urartular'da da rastlamak mümkündür. Urartular'ın başkenti olan Tuşpa şehri Van Gölü havzasının en büyük ve en bereketli düzlüğü olan Van Ovası'nda kurulmuştur. Bu şehir yüksek kayalık bir sitadel ve eteklerindeki aşağı şehirden oluşmaktadır. Urartular sitadeli savunmak için hendekler oluşturup surla çevirmişlerdir. Bu duruma paralel olarak aşağı kentte surla çevrilmiş ve hendeklerle güvence altına alınmıştır.⁵² Urartu kralları yerleştikleri alanın coğrafi konumdan yararlanmayı bilmişlerdir. Özellikle çağdaşları olan ve günün Önasya dünyasını egemenlikleri altında bulunduran Asur imparatorlarına bile hiç çekinmeden kafa tutabilmekteydiler. Urartu'nun, Asur'a karşı böyle bir tavır takınmasının altında bulundukları coğrafi mevkiinin ulaşılmaz olması avantajına güvenmeleri yatmaktaydı.⁵³

Görüldüğü üzere Anadolu coğrafyası insan toplulukları ve uygarlıklar için son derece elverişli yerleşim şartlarına sahip olmakla birlikte, bu şartlar insanlar tarafından savunma amaçlı da kullanılmıştır.

Anadolu coğrafyasının yerleşim birimlerine etkilerini, yerleşim alanı olarak seçilen yerin coğrafi özelliklerinin konut tiplerine yansımada da görmek mümkündür. Bu bağlamda Frygler'in hâkimiyet sahası içerisinde olan İç Anadolu Bölgesi'nin iklim koşulları ve bitki örtüsü mesken tiplerinde de kendini göstermiştir. İç Anadolu'da iklimin daha yumuşak ve ormanların daha yaygın olması nedeniyle evler İç Anadolu'da Hititler'de olduğu gibi kerpiçten çok, ağaç kütüklerinden yapılmıştır.

⁵¹ Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 12.

⁵² Sevin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 197-198.

⁵³ Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 12-13.

Tomrukların üst üste konulmasıyla yapılan bu evlerin üzerleri saz ve killi toprak ile örtülmüştür.⁵⁴

1.3.2. Anadolu Coğrafyasının Savaşlar Üzerindeki Etkileri

Anadolu coğrafyasının etkilerini Anadolu'da meydana gelmiş savaşlarda da görmek mümkün olmaktadır.

Yunanistan'dan gelen Akalarla Anadolu'da yaşayan Troialılar arasında meydana gelen savaşta Anadolu coğrafyasının etkileri görülmektedir. Çanakkale vilayeti sınırları içerisinde kalan Troia kenti stratejik açıdan son derece önemli bir mevkide kurulmuştur. Bu kent yüksek bir zemin üzerine inşa edildiği gibi, aynı zamanda Çanakkale Boğazı'nı da rahatlıkla kontrolü altında tutmaktaydı. Troialılar'ın Boğazı tutması halinde, buradan hiçbir gemi geçemiyor ve dolayısıyla da Karadeniz'e açılma imkânı da bulamıyordu. İşte böylesine önemli bir mevkii ele geçirmek için, Akalar Troialılar ile on yıl gibi, uzun bir müddet mücadele etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁵

Anadolu coğrafyasının savaşlar üzerindeki etkilerini Asur ile Urartu arasında meydana gelen mücadelede de görmek mümkündür. Bu kapsamda Urartular'ın yerleştiği Doğu Anadolu Bölgesi zengin bitki örtüsüne sahip olmakla birlikte tarım yapılabilme imkânına sahip hayvancılığa uygun alanları da bünyesinde barındıran varlıklı bir ülke konumundaydı. Bu duruma karşılık Yukarı Mezopotamya bölgesi bir bütün olarak yarı çöl veya kurak bir step sahası olup bütün olanakları ancak Fırat ve Dicle nehirlerinin dar vadileri içinde kalmaktaydı. Yukarı Mezopotamya'da hüküm süren Asurlular, Urartular'ın bu zenginliklerini ele geçirmek için Urartu üzerine seferler düzenlemiştir. Urartular Asur'dan gelen bu saldırılar karşısında Doğu Anadolu coğrafyasının verdiği imkânlardan yararlanmayı bilmiştir. Doğu Anadolu'nun yoğun ormanlarla kaplı ve bölgenin çok dağlık olması nedeniyle Asurlular, ormanlar içinde gizlenen Urartu askerlerini, geçitleri ve yolları bulamamışlardır. Meydana gelen bu durum karşısında Asurlular'ın yaptıkları tek şey ormanları, bölge veya yöre çapında yakmak olmuştur⁵⁶

⁵⁴ Tunçdilek, s. 29.

⁵⁵ Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 14-15.

⁵⁶ Tunçdilek, s. 23-24.

Büyük İskender'in Persler ile yaptığı mücadelede de Anadolu'nun savaşlar üzerindeki etkilerini görmek mümkündür. Bu kapsamda İskender'in (İ.Ö. 334) Persler ile yaptığı Granikos (Biga Çayı) Savaşı'nda ⁵⁷ bu durum görülmektedir. Bu savaşta mücadelenin yapılacağı coğrafya içerisinde bulunan Granikos Irmağı 3-4 m yüksekliğinde dik kıyılar oluşturmuştur. Bununla birlikte yapılacak olan bu savaşta, Büyük İskender'in kuvvetlerinin geniş bir hat üzerinde taarruza kalkması neticesinde kıyıların dikliğinin İskender'in phalanx taburlarının, saflarını bozacağı bunun sonucunda da yok edilmeleri tehlikesi ihtimalinin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu durum da Persler'in Büyük İskender'in kuvvetlerine Karşı Granikos Irmağı'nın ortaya koyduğu bu coğrafi özelliğin stratejisinden yararlanmak istemiş ⁵⁸ oldukları görülmüştür.

1.3.3. Anadolu Coğrafyasının Ekonomi ve Ticaret Üzerindeki Etkileri

İnsan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekânın sunduğu imkânlar ya da tam tersine imkânsızlıklar, o insan topluluklarının ekonomik yapısında birinci derecede rol oynamaktadırlar.⁵⁹

Lydia'nın kurulduğu coğrafi mekân ekonomik açıdan oldukça elverişli imkânlar sunmaktadır. Esi Çağ'da Lydia insanın en önemli yönü altın açısından zenginliğidir. Varlığı İ.Ö. 7. yüzyılın başlarına doğru anlaşılan bu zenginlik Lydia'nın başkenti olan Sardeis kentinin içinden akıp Gediz Irmağı'na karışan Küçük Paktolos (Sart) Çayı'nın alüvyonlarından sağlanmaktaydı. İ.Ö. 1. yüzyılda tümüyle tükenmiş olan bu alüvyal altın Lydialılar'ca önce cevher olarak elde edilip sonra da atölyelerde arıtma işlemlerinden geçirilmekteydi.⁶⁰

Anadolu'nun sahip olduğu coğrafi koşulların ekonomiye etkilerini Urartu ve Asur mücadelelerinde de görmek mümkündür. Bu mücadelenin ortaya çıkmasında Yukarı Mezopotamya'ya yerleşmiş olan Asurlular'ın, Urartular'ın yerleştiği Doğu Anadolu'nun coğrafyasının sağladığı imkânları ele geçirmek istemeleri etkilidir. Ayrıca Asurlular'ın, Asya üzerinden gelen ticaret yollarının Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz bölgesine ulaşmasını engelleme ve ele geçirme düşüncesi de Asurlular'ın Urartularla

⁵⁷ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 127.

⁵⁸ A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri*, (1988), (Çev. Hamit Çalışkan), Dost Kitapevi, İstanbul 2005, s. 58.

⁵⁹ Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 17.

⁶⁰ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 273-275.

mücadele etmelerinde etkili olan diğer bir sebeptir. Çünkü Asurlular bu yollardan elde edebilecekleri gelirlerle kendilerine yarar sağlayabilirlerdi. Bu doğrultuda da Asurlular'ın, Urartu'ya sefer düzenledikleri görülmektedir.⁶¹ Buradan anlaşılabileceği üzere Anadolu, üzerinde kurulan uygarlıkların ekonomileri için son derece önemli olan ticaret yollarını da bünyesinde barındırmaktaydı.

Bu doğrultuda Anadolu'nun sahip olduğu önemli ticaret yollarına da değinmek gerekir. Çünkü Anadolu sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla bu yolların bulunduğu bir kavşak noktası özelliği göstermektedir.

Bu yollardan ilki tarihin en uzun ve büyük karayolu olan, İpek Yolu olarak adlandırılan, Çin'in ipekli kumaşlarını Avrupa'ya ulaştırdığı yoldur. Bu yolun oluşmasında İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısında bir devlet olma statüsüne giren ve batıya ulaşarak ticaretini geliştirme amacı güden Çin'in faaliyetleri etkili olmuştur.⁶² İ.S. 17. yüzyıl içerisinde bu yol giderek önemini kaybetmiştir.⁶³ İpek Yolu adını, batı dünyasının ihtiyaç duyduğu ipeği elde etmek için Orta Asya'dan geçerek doğuya gönderdiği kervanların taşıdıkları ipekten dolayı almıştır.⁶⁴ Bu yolun ana güzergâhı Çin'i Orta Asya ve İran üzerinden Mezopotamya'ya, oradan da Akdeniz kıyısındaki Antakya ve Sur limanlarına bağlayan kara yoludur.⁶⁵ Zamana ve siyasi şartlara göre çeşitli kollarında eklendiği İpek Yolu bir yol şebekesi haline gelmiştir.⁶⁶ Bu yolun Anadolu üzerinden geçen önemli uzantıları da bulunmaktadır. Örneğin bu yolun Doğu Anadolu'dan geçen uzantılarının birinin üzerinde bulunan, 1048-1049 'da Selçuklular tarafından ele geçirilen Erzurum, önemli bir ticaret merkeziydi. Buradan ve Kafkasya'dan Trabzon Limanı'na gönderilen mallar İstanbul'a ve Batı ülkelerine ulaşırdı.⁶⁷

Diğer bir yol ise Kral Yolu'dur. Bu yol İ.Ö. 546/547-İ.S. 333'e egemenliklerini sürdüren Pers İmparatorluğu'na aittir.⁶⁸ Bu yol Batı Anadolu kıyılarından başlayıp, Anadolu'yu batıdan doğuya baştanbaşa katederek, İran içlerine uzanmaktaydı. Bu

⁶¹ Tunçdilek, s. 23-24.

⁶² Orhan Nazmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s. 23.

⁶³ Bilgehan Pamuk, İpek Yolu Ticareti ve Erzurum, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII (2), 2007, s. 136.

⁶⁴ Pamuk, s. 125-126.

⁶⁵ Nebi Bozkurt, "İpek Yolu" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, İstanbul 2010, s. 369.

⁶⁶ Pamuk, s. 126.

⁶⁷ Bozkurt, s. 372.

⁶⁸ Tuncer, s. 24.

yolun güzergâhı üzerinde ise ilk başta Sardeis daha sonra Frygia bölgesi yer almakla birlikte Frygia bölgesi üzerinden Kızılırmak'a varan bu yol Tokat'a değin çıktıktan sonra Sivas ve Malatya üzerinden Fırat'a oradan da İran'a doğru uzanmaktaydı.⁶⁹

Anadolu coğrafyası ekonomik açıdan bakıldığında Önasya'nın özellikle Mezopotamya'nın inşaat ahşabı, bakır ve gümüş ihtiyacını karşılayan bir hammadde deposu konumundaydı. Anadolu toplumları henüz büyük bir devlet haline gelmemişken Mezopotamya'da bir imparatorluk kuran (İ.Ö. 2340-2284) Akad Kralı Sargon'un⁷⁰ gerçekleştirdiği seferlerin neticesinde Toroslar'daki gümüş madenlerine Amanoslar'daki değerli sedir ormanlarına ulaşma olanağı sağlaması⁷¹ bu durumun göstergesidir.

Daha önce belirtildiği üzere Anadolu'nun sahip olduğu ekonomik değeri yüksek hammaddeler içerisinde bulunan aynı zamanda da Neolitik Çağ toplumlarının zenginliğinde belirleyici olan ve bu dönem insanların alet ve silah yapımında kullandığı obsidyen (volkanik cam) sayesinde Yakındoğu ile Anadolu arasında ilk ticaret ağı kurulmuştur. Öyle ki Anadolu obsidyeni, Yakındoğu'da obsidyeni tanımayan insan topluluklarına ithal edilen bir prestij maddesiydi. Ayrıca obsidyenin yanı sıra, Tuz Gölü çevresi gibi doğal kaynaklardan elde edilen tuzun da önemli bir ticari hammadde olduğu varsayılmaktadır. Obsidyenden sonra Anadolu'daki insan topluluklarının da dâhil olduğu Yakındoğu uygarlığının şekillenmesinde rol oynayan ve yine bir ticaret maddesi olarak kullanılan ikinci önemli hammadde de bakırdır. Bakırın yanı sıra Anadolu gümüş kurşun ve sınırlı sayıda altın kaynaklarına da sahiptir.⁷² Bu madenlerin ticarete kullanılmasını Anadolu ile Asur arasında yapılan ticarete de görmek mümkündür. Asur ile Anadolu arasındaki ticarete Asurlular, Anadolu'dan aldıkları gümüş, altın ve bakır karşılığında, Anadolu'ya yünlü kumaş, çeşitli

⁶⁹ Veli Sevin, "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1986, II, s. 273.

⁷⁰ Ali M. Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982, I, s. 18.

⁷¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıçtan Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 78.

⁷² Sevin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 21.

türlerde hazır giyisiler ve kalay satmışlardır.⁷³ Anadolu'nun coğrafyasının ortaya koymuş olduğu maden açısından çeşitlilik onun çevresindeki bölgelerle yoğun bir şekilde ticaret yapmasına ve ekonomik yönden bir hareketlilik içerisinde olmasına sebep olmuştur.

1.3.4. Anadolu Coğrafyasının Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yaşantı Üzerindeki Etkileri

Anadolu coğrafyasının etkilerini siyasal sosyal ve kültürel alanda da görmek mümkündür.

Konya'nın Ereğli ilçesindeki İvriz'de bulunan İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı düşünülen Hititler'e ait kayaya oyulmuş kabartmada Turhana kralı Warpalavas, bolluk ve bereket tanrısı Tarhunzas'ın huzurunda tanrıya yakarır bir vaziyette tasvir edilmiştir. Tanrının elinde bolluğu ve bereketi simgeleyen üzüm ve başak demetleri bulunmaktadır. Kabartmada bulunan hiyeroglif yazıdan bu tanrının gök tanrısı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca tanrının elinde bulunan üzüm salkımı ve başaklardan bu tanrının sadece göğün değil aynı zamanda bitkilerin de tanrısı ve yaratıcısı olduğu anlatılmak istenmiştir.⁷⁴ Bu kabartmadan Anadolu'nun sahip olduğu coğrafi koşulların Hitit döneminde insanların hayatlarını etkilediği sonucuna ulaşmak mümkündür. Çünkü iklim koşullarındaki değişimler dönemin başlıca geçim kaynaklarından olan tarım ve hayvancılığı etkilemekteydi. Hitit kralının tanrısına yakarmasındaki sebepte coğrafi koşulların ortaya koyabileceği olumsuzlukları giderilmesi yönünde olabilmektedir. Günümüz insanları içinde benzer bir durum söz konusudur. Bu doğrultuda kurak bölgelerimizde yağmur dualarına çıkılması bu durumu destekler niteliktedir. Bu da Anadolu coğrafyasının sahip olduğu ve ortaya koyduğu coğrafi özelliklerin kendisini yerleşim alanı olarak seçen insan topluluklarının hayatları, bir başka ifadeyle de inanışları üzerindeki etkileri kapsamında göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır.

⁷³ J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (Çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013, s. 19.

⁷⁴ Nurhayat Yazıcı, (Ed.), *Hitit Uygarlığı İzinde Anadolu*, Uranus Fotoğraf Ajansı ve Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 189.

Anadolu coğrafyasının kültürel alandaki etkilerini Frygler’de de görmek mümkündür. Frygler kaya anıtlarıyla kültürel alanda kendilerini göstermişlerdir. Frygler’e ait kaya anıtlarının yoğun olduğu bölgelerden birisi de Afyon ile Eskişehir arasında kalan yüksek kesimlerdir. Yörede çok sayıda anıt olmasının nedenlerinden biri kayaların yapısıdır. Volkan tüfü kayalar çabucak işlenebilmektedir.⁷⁵ Bu da göstermektedir ki Anadolu coğrafyasının sahip olduğu coğrafi özellikler, Frygler’in kültür ve sanat alanında kendilerini ifade etme konusunda kullanabilecekleri malzemeler ortaya koymaktadır.

Anadolu’nun güney ve kuzey yönlerinde denize paralel olarak uzanan sıradağlara sahip olması Orta Anadolu’da yerleşen kavimlerin kültürel münasebetlerini de engellemiştir. Bu durumun neticesi olarak Karadeniz Bölgesi’nde kabileler halinde yaşayan ve Hititler’i, devlet kurmalarından yıkılışlarına kadar devamlı olarak rahatsız eden Kaşka kavimlerine ulaşmak ve onları kültürel yönden etki altına almak mümkün olmamıştır. Ayrıca Toroslar’ın arkasında oturan Kizzuvatna Krallığı da bu dağlar yüzünden, Anadolu kültürünün değil daha ziyade Mısır kültürünün etkisi altında kalmıştır.⁷⁶

Anadolu coğrafyasının etkilerini Urartular’ın devlet sistemi üzerinde de görmek mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda Urartular’ın yerleştiği Doğu Anadolu coğrafyasına değinmek gerekmektedir. Doğu Anadolu coğrafyasının yer şekillerinin hana hatlarını yüksek bir plato üzerinde yer almış kütleli dağlar ve dağ dizileri ile bunlar arasında uzanan geniş plato düzlükleri ile vadi olukları ve depresyonlar oluşturmaktadır. Bu nedenle Doğu Anadolu, yer şekilleri ile birbirinden ayrılmış, çoğu kez bağımsız kompartımanlardan oluşmuş bir bölge durumundadır. İşte bu coğrafi yapının, bu özelliği etkisini Urartular’ın devlet sistemi üzerinde göstermiştir. Bu doğrultuda Urartular bir devlet haline geldiklerinden yıkılıncaya kadar ki dönemde sınırları içindeki toplumlara egemen olacak bir duruma kısa süreler dışında hemen hiç bir zaman ulaşamamışlardır. Urartu devleti ufak kompartımanlar içinde bulunan yerel devletlerin kendisine bağlanması ile bir konfederasyon şeklinde idare edilmiştir.⁷⁷

⁷⁵ Susanne Berndt Ersöz, “Kaya Anıtları Matar’ın Tapınakları”, *Arkeo Atlas Dergisi* Özel Koleksiyon, 2012, s. 38.

⁷⁶ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 4.

⁷⁷ Tunçdilek, s. 21-22.

İKİNCİ BÖLÜM

TOKAT'IN FİZİKİ COĞRAFYASI

2.1. COĞRAFİ KONUM

Tokat ili Orta Karadeniz bölümün iç kesimlerinde, 39° 51', 40° 55' kuzey enlemleri ile 35° 27', 37° 39' doğu boylamları arasında yer almakla birlikte Sivas, Yozgat, Amasya, Samsun ve Ordu şehirleriyle çevrelenmiştir (Harita 2), (Resim 2). İl topraklarının bir bölümü Orta Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Tokat, Behzat Çayı'nın Yeşilırmak ile birleştiği alanda bulunmaktadır.⁷⁸ İlin yüzölçümü 998.242 km² olup, Karadeniz Bölgesi'ndeki toplam 17 il içerisinde, yüzölçümü bakımından en büyük 4. il olmaktadır.⁷⁹

İlin ismi olan Tokat adının etimolojisi konusunda çeşitli görüşler ve rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, şehrin Togayit Türkleri tarafından kurulduğu ve adının Togay kelimesinden geldiği doğrultusundadır. Bir diğer görüş, şehir adının “surlu şehir” anlamına gelen toh-kat (“sursuz şehir” Yoz-kat gibi) veya “besili at” anlamına gelen tok-at kelimesinden türediği yönündedir. Paul Wittek ise birtakım delillerden yola çıkarak Tokat'ın Bizans şehri Dokeia olduğunu ileri sürmektedir. Erdem Sargon, Tokat'ın eski adı olarak kabul ettiği Grekçe dokeia kelimesinin “çanak memleket” anlamına geldiği ve bu adın zamanla Tokat'a dönüştüğü kanısındadır. Mevcut şehrin, etrafı tepelerle çevrili çukur bir yerde kurulması sebebiyle öne sürülen bu görüşün doğru olma ihtimali yüksektir.⁸⁰

2.2. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Anadolu'nun tektonik yapısının oluşmasında büyük faylar önemli bir yere sahiptir. Bu büyük fay grupları içerisinde yer alan faylardan bir tanesi de Kuzey

⁷⁸ Çiğdem Ünal, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2005, s. 1.

⁷⁹ T.C. Tokat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu*, T.C. Tokat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Tokat 2011, s. 5.

⁸⁰ Ali Açık, “Tokat” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41, İstanbul 2012, s. 219.

Anadolu Deprem Fayı'dır.⁸¹ Dünya literatüründe de önemli bir yere sahip olan Kuzey Anadolu Fayı, sağ yönlü ve doğrultu atımlı olmakla birlikte bu fayın kuzeyinde kalan blok doğuya doğru hareket etmektedir.⁸² Bununla birlikte Kuzey Anadolu Fayı Tokat'ın sahip olduğu topraklardan da geçmektedir.⁸³ Bu fay Tokat'ta Erbaa'nın kuzeyinden geçip Niksar'a kadar uzanmakta Niksar'ında 12 km güneyinden Kelkit Vadisi'ne girmekte ve batıya doğru uzanmaktadır. Doğu istikametinde ise, Kelkit Çayı'nı takip ederek Reşadiye içerisinden geçmektedir.⁸⁴

Kuzey Anadolu Fayı'nda Pliyosen'den beri (10-12 milyon yıldan beri) devamlı olarak meydana gelen tektonik hareketlerle ilişkili olarak morfolojik şekiller oluşmuş, ayrıca akarsu şebekelerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Kuzey Anadolu Fayı boyunca doğu-batı yönünde uzanan bazı alüvyal çökme dolgu ovaları da bu fayda meydana gelen hareketlerle ilgili olup Erbaa ve Niksar ovaları bu fayın etkisiyle meydana gelen çöküntü alanlarının alüvyonlarla dolması sonucu oluşmuş ovalardandır. Bununla birlikte ismi geçen ovalarda bu şekilde bir çöküntü söz konusu iken, ovaları çevreleyen kısımlar ise dağları oluşturacak şekilde yükselmişlerdir. Akdağ ve Sakarat dağları da bu yükselme sonucu oluşan dağlardan bazıları olmaktadır. Ayrıca antesedant vadi grubuna giren Erbaa ile Niksar arasındaki boğaz ve Erbaa'nın kuzeyindeki gömük mendereslerde bu yükselmeler neticesinde oluşmuştur.⁸⁵

Tokat ile ilgili verilen bu jeomorfolojik oluşumlara ait örneklerden yola çıkılacak olunursa Tokat'ın yüzeyinin jeomorfolojik açıdan şekillenmesinde büyük oranda etkili olan faktör Kuzey Anadolu Fayı'nda meydana gelen tektonik hareketlerdir. Kuzey Anadolu Fayı Tokat'ın depremselliğinde de rol oynayan en büyük faktördür. Tokat'ta depreme sebep olan kırık hattında, kırığın iki tarafındaki arazi parçaları (bloklar), birbirine göre ters yönde hareket etmektedirler. Bu kapsamda Kelkit Vadisi'nin kuzeyindeki arazi doğuya doğru hareket ederken, güneyindeki kısımlar oransal olarak batıya doğru hareket

⁸¹ İhsan Ketin, *Türkiye Jeolojisine Genel bir Bakış*, T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi (İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları; 1259), İstanbul 1983, s. 524-525.

⁸² Mehmet, Ardos, *Türkiye Jeomorfolojisinde Neoteknik*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını, İstanbul 1979, s. 134.

⁸³ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 9.

⁸⁴ İhsan Ketin, "Kuzey Anadolu Fayı Hakkında", *MTA Dergisi*, (72), 1969, s. 2.

⁸⁵ Ardos, *Türkiye Jeomorfolojisinde Neoteknik*, s. 135-137.

etmektedir. Kuzey Anadolu Fayı'nın biriktirdiği gizli enerjisini zaman zaman dışarı çıkarması depremlerin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu doğrultuda Tokat'ta da birçok deprem meydana gelmiştir. Meydana gelen bu depremlerden en büyük tahribatı Erbaa, Niksar ve Reşadiye görmekle birlikte Tokat il merkezi, Almus, Turhal, Artova ve Zile de bu depremlili fay hattına uzakta olmadıklarından, tarihte meydana gelen depremlerden hepsi az veya çok etkilenmişlerdir.⁸⁶

2.3. DAĞLAR VE TEPELER

Tokat yüzey şekilleri açısından genellikle dağlık bir görünüm ihtiva etmekle birlikte dağlar il topraklarının %45'ini kaplamaktadır.⁸⁷ Tokat ili kuzeyden güneye doğru gidildikçe yükselen ve Yeşilırmak'ın kollarından meydana gelen üç basamak halinde⁸⁸ bir yapıya sahiptir. Bu duruma paralel olarak Tokat'ın dağ ve tepeleri de üç önemli sıra halinde uzanmaktadır (Harita 3).⁸⁹

Tokat'ta yer alan bu dağ sıralarına ve sıraların üzerindeki tepelere genel hatlarıyla değinmek gerekirse, yaklaşık olarak Ordu ile Kızılırmak'ın aşağı kesimi arasında uzanan ve ortalama yüksekliği 1500 m kadar olan orta yükseklikte üstleri dalgalı Canik Dağları⁹⁰ Tokat'ın kuzeydeki birinci dağ sırasını oluşturmaktadır. Bu dağ sırasındaki önemli doruklar batıdan doğuya doğru; Killik Tepesi (1526 m) Gölağa Tepesi (1502 m), Keltepe (1794 m), Somun Tepesi ve Erdembaba Tepesi (2181 m)'dir.⁹¹

Tokat'ın ikinci dağ sırasını oluşturan yükseltiler ise Kelkit ile Yeşilırmak havzalarını ayıran su bölümü çizgisini oluşturan dağlar olarak ortaya çıkmaktadır. Tokat şehri bu ikinci dağ sırasının güneyinde Yeşilırmak nehri ve bu nehre güneyden karışan Behzat Deresi'nin vadisi boyunca kurulmuştur.⁹² Bu sırada bulunan önemli doruklar; Mercimek Tepesi (1203 m), Poyrazlık Tepesi (1535 m),

⁸⁶ Baki Canik, “Tokat’ın Depremselliği ve Tarihte Geçirdiği Depremler”, H. Bolay, ve diğ. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ankara 1987, s. 244.

⁸⁷ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 5.

⁸⁸ Osman Yalçın, *Tokat*, Özyürek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 4.

⁸⁹ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 5.

⁹⁰ Reşat İzbirak, *Türkiye I*, MEB, İstanbul 1972, s. 7.

⁹¹ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 5.

⁹² Ünal, s. 11.

Dikmen Tepesi (1620 m), Topçam Tepesi (1203 m), İmamgazi Tepesi (1779 m) ve Dönekse Dağı (1820m)⁹³ şeklindedir.

Son olarak Tokat'ın üçüncü dağ sırasını da, Yeşilırmak Vadisi'nin güneyindeki yükseltiler oluşturmaktadır. Akdağ (1900 m), Çamlıbel (1930 m), Dumanlı (2374 m), Şehnekayası (2385 m) dorukları aynı zamanda bu sıradaki ve ildeki en önemli doruklarını meydana getirmiştir.⁹⁴

2.4. VADİLER

Tokat'ta yer alan başlıca vadiler arasında Tokat'ın kuzeyini kaplayan Canik Dağları'nın güneyinde yer alan Kelkit Vadisi gelmektedir. Kelkit Vadisi doğuda Koyulhisar'dan, batıda Erbaa ve Taşova'ya kadar uzanmaktadır. Diğer bir vadiye daha güneyde yer alan Yeşilırmak Vadisi'dir. Bununla birlikte güneyde Tozanlı Vadisi (650 m) yer almakta olup, vadinin en geniş yeri Kazova'dır. Burada vadi 5 km kadar genişlemektedir.⁹⁵

2.5. OVALAR

Kuzey Anadolu Fayı'nda meydana gelen tektonik hareketler neticesinde oluşan jeomorfolojik şekiller arasında ovalar da bulunmaktadır.

Kuzey Anadolu Fayı'nda meydana gelen tektonik hareketlere bağlı olarak bu hat üzerinde oluşan çöküntülerin alüvyonlarla dolması neticesinde ⁹⁶ alüvyal dolgulu çöküntü ovaları oluşmaktadır. Bu türdeki ovalar gösterdikleri jeomorfolojik ve tektonik özellikleri ile ön plandadır. Bu ovalar büyüklü küçüklü kırık çizgileri boyunca sıralanmış olup, bu ovaların büyük bir kısmını “Kuzey Anadolu Fay Zonu” üzerinde ve çevresinde olanlar oluşturmaktadır. ⁹⁷ Daha önce belirtildiği üzere Tokat'ın üzerinde bulunduğu ve yüzeyinin jeomorfolojik açıdan şekillenmesinde etkili olan Kuzey Anadolu Fayı Tokat'ta tektonik kökenli alüvyal

⁹³ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 5.

⁹⁴ Çiğdem Ünal, s. 11.

⁹⁵ Yalçın, s. 4.

⁹⁶ Ardos, Türkiye Jeomorfolojisinde Neoteknik, s. 137.

⁹⁷ Mehmet Ardos, “Jeomorfoloji Açısından Türkiye Ovalarının Oluşumları ve Gelişimleri” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi Say 1'den Ayrıbasım*, İstanbul 1985, s. 119.

çöküntü ovalarının oluşmasına neden olmuştur. Tokat'taki başlıca ovalar içerisinde Erbaa-Niksar Ovası, Tokat-Turhal Ovası ve Zile Ovası bulunmaktadır (Harita 3). Bu ovaların genel hatlarıyla özellikleri ise şöyledir.

Erbaa - Niksar Ovası: Erbaa-Niksar Ovası içerisinde Yeşilırmak'ın en önemli kolu olan Kelkit Irmağı'nın geçtiği alüvyal çöküntü ovasıdır. Bu ova esas itibarıyla batıda Erbaa, doğuda ise Niksar Ovası olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Erbaa ve Niksar ovaları oluşumları bakımından birbirleriyle benzer özellikler göstermektedirler.⁹⁸ Bununla birlikte bu ovaların bulunduğu bölge Türkiye'nin en önemli genç tektonik hareketlere sahne olan daha önce de belirtildiği üzere "Kuzey Anadolu Fayı" üzerinde yer almaktadır.⁹⁹ Erbaa ve Niksar ilçelerinin üzerinde kurulmuş bulunduğu ovanın kuzeyinde Canik, güneyinde ise Sakarat dağları bulunmaktadır. Kuzeydeki dağlık alanın en yüksek noktasını Cihanmehmet Tepesi, güneyindekini ise Cami Tepe oluşturur. Bölgenin en yüksek tepesini Akdağ oluşturur. Bölgenin suları Kelkit Çayı ve onun kolları tarafından (en önemlisi Destek Deresi) drene edilmektedir. Bölgede ortalama yağış 400-475 mm'dir. Ortalama sıcaklık ise 14 °C dolayındadır.¹⁰⁰

Turhal - Tokat Ovası: Turhal - Tokat Ovası aslında ikisi daha küçük, biri büyük üç ovadan meydana gelmiştir. Bunlardan ilki doğudan batıya doğru Kızılıköy ovası, ikincisi üzerinde Dökmetepe ve Pazar bucaklarının bulunduğu esas Tokat Ovası olmakla birlikte bu ovanın batı kısmına Kazova denilmektedir. Son olarak en batıdaki ova ise Turhal Ovası'dır. Bütün bu ovaları, batıdan doğuya doğru akan Yeşilırmak ve kolları (Behzat, Değirmen, Çeten, Kestavur deresi vs.) drene etmektedir. Yeşilırmak, Turhal Ovası'ndan çıktıktan sonra, Çekerek kolunu aldığı kısma kadar dar ve derin boğazlar içerisinde, gömük menderesler halinde kuzeye doğru akışına devam etmektedir. Bununla birlikte ova kuzeyinde Dive ve İmamgazi Tepesi, güneyinde ise Deveci Dağları'nın kuzey uzantısını oluşturan Boztepe ve Akdağ ile çevrelenmiştir. Ova oluşumu itibarıyla tektonik kökenli alüvyal çöküntü ovası karakteri göstermektedir. Bölgede yıllık ortalama yağış

⁹⁸ Mehmet Ardos, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984. s. 110.

⁹⁹ Nilüfer Pekcan (Yalçın), "Lâdik-Erbaa-Niksar Bölgelerinin Jeomorfolojisi Üzerine Bazı Gözlemler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi Sayı 3* (İstanbul 1988-1992)den Ayrışım, İstanbul 1993 s. 180.

¹⁰⁰ Ardos, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, s. 110.

miktarı 460 mm'nin biraz üstünde olmakla birlikte ortalama sıcaklık 12 °C civarındadır.¹⁰¹

Zile Ovası: Zile Ovası'nın kuzeyinden Yeşilırmak, batısından ise, onun kolu olan Hamide Deresi geçmektedir. Ovanın suları, bu akarsular ve yan kolları tarafından (Değirmendere, Zile Deresi, Ortadere, Hotan Çayı vs.) drene edilmektedir. Arica Zile Ovası tektonik kökenli çöküntü ovası olup güneyden Deveci Dağları, kuzeyden ise Akdağlar ile sınırlanmıştır. Ovada ortalama yıllık yağış 421 mm ortalama yıllık sıcaklık ise 11,9 °C olmaktadır¹⁰²

2.6. PLATOLAR

Tokat'ta yer alan platoların görüldüğü başlıca yerler arasında Tokat'ın kuzeyinde Canik Dağları'nın güney kesimleri, Kelkit ve Tozanlı vadileri arasında uzanan dağların bir bölümü gelir. Ayrıca Tokat'ın batısındaki dağlar arası akarsu vadileri ile parçalanmış plato düzlükleri görünümündedir.

2.7. AKARSULAR

Tokat ili dâhilinde en önemli akarsu kaynağını Yeşilırmak ve Yeşilırmak'ı besleyen kollar oluşturmaktadır.¹⁰³ Bu doğrultuda Tokat'taki başlıca akarsular içerisinde başta Yeşilırmak olmak üzere Kelkit Irmağı ve Çekerek Irmağı'dır. (Hariat-3). Bu akarsuların genel hatlarıyla özellikleri şöyledir.

Yeşilırmak: Büyük akarsulardan biri olan Yeşilırmak birbirine yakın büyüklükte olan üç ana kolun birleşmesinden doğmuştur. Bu ana kollar Kelkit Irmağı (320 km), Tokat Irmağı da denilen asıl Yeşilırmak (468 km) ve Çekerek Irmağı (256 km)'dir. Yeşilırmak akarsu ağının ana bölümünü oluşturan ve daha öncede belirtildiği üzere Tokat Irmağı da denilen asıl Yeşilırmak, Zara ile Suşehri arasındaki¹⁰⁴ Köse Dağı'ndan (2801 m) doğmaktadır.¹⁰⁵ Daha sonra bu

¹⁰¹ Ardos, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, s. 104-105.

¹⁰² Ardos, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, s. 101-103.

¹⁰³ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 6, 39.

¹⁰⁴ İzbirak, s. 77.

¹⁰⁵ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltısuları Dairesi Başkanlığı, *Tokat –Kazova ve Turhal Ovaları Hidrojeolojik Etüt Raporu*, DSİ Ankara 1977, s. 39.

akarsuya çevrede bulunan birçok dereninde katılması ile sonucu Tozanlı Suyu, adını alan Yeşilırmak yoluna devam ederek Almus Barajı'na gelmektedir.¹⁰⁶ Yeşilırmak, Almus Barajın'dan sonra sırası ile Omala, Kazova ve Turhal ovalarında akar. Kazova'da doğu-batı doğrultusunda akan Yeşilırmak, bu ovanın batı bölümünde yer alan Kaz Gölü kuzeyinde kuzeybatıya yönelerek Katmerkaya boğazına oradan Turhal Ovası'na girer.¹⁰⁷ Gümenek regülatöründen Turhal'a kadar Yeşilırmak'a birçok yan dere karışmaktadır.¹⁰⁸ Daha sonra Yeşilırmak Amasya'nın Kayabaşı yöresinde¹⁰⁹ Çekerek Irmağı ile birleşmektedir. Ayrıca Yeşilırmak'a Kelkit Irmağı da,¹¹⁰ Erbaa Ovası'nı geçtikten sonra Kale Boğazı mevkiinde katılmaktadır.¹¹¹ Bütün bu kollar ve daha sonra her iki yanından gelen derelerle büyüyen Yeşilırmak, büyük bir akarsu halini alarak Amasya'dan Çarşamba Ovası'na yayılıp Cıva Burnu'nda Karadeniz'e dökülür.¹¹²

Kelkit Irmağı: Kelkit Irmağı, kaynağını Kelkit ilçesinden aldığı için, doğduğu noktalardan, Yeşilırmak'a karıştığı yere kadar Kelkit olarak adlandırılmaktadır.¹¹³ Kelkit Irmağı (320 km) kaynaklarını Kelkit ilçesi dağlarından aldıktan sonra Erbaa Ovası'nı geçip, Kale Boğazı mevkiinde Yeşilırmak'a dökülünceye kadar doğu-batı yönünde uzanan vadisi boyunca akmaktadır. Kelkit Irmağı, Yeşilırmak'a dökülene kadar çok uzun bir yol almakla birlikte bu uzun yol boyunca birçok boğazdan geçerek ve ovalarda yayılmaktadır. Bu boğazlar içinde öyle boğazlar vardır ki, (Tönü Boğazı, Koyulhisar Boğazı, Fatlı Boğazı, Seyricek Boğazı gibi) ırmak bu boğazlarda sadece iki kaya arasında akmaktadır.¹¹⁴ Kelkit daha sonra Niksar Ovası'na ulaşır. Daha sonra Erbaa Ovası'nı katederek Kale Boğazı'nda Tozanlı Çayı ile birleşir.¹¹⁵

Çekerek Irmağı: Çekerek Irmağı (256 km) kaynaklarını Sivas'ın Çamlıbel Dağları'ndan almaktadır. Daha sonra Çekerek Irmağı Sulusaray'da ova üzerinde

¹⁰⁶ İzbirak, s. 77.

¹⁰⁷ Ünal, s. 29.

¹⁰⁸ Sedat Karaman, Tokat İli Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açından Değerlendirilmesi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 2006, s. 44-45.

¹⁰⁹ Ünal, s. 29.

¹¹⁰ İzbirak, s. 77.

¹¹¹ Ünal, s. 29.

¹¹² İzbirak, s. 77.

¹¹³ Ünal, s. 28.

¹¹⁴ İzbirak, s. 77.

¹¹⁵ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 40.

bir akış göstermekle birlikte Akdağ'dan inen birçok derede burada kendisine katılır. Buraya kadar boğazlardan geçip ovalarda yayılan Çekerek Irmağı, Alan Dağı'nı yardığı yerdeki dar ve derin boğazda yüksek bir düşüş yapmaktadır. Burası elektrik elde etmeye elverişli bir su gücü yeri olarak değer kazanır. Çorum Çayı'nı da alarak büyüyen Çekerek Irmağı, Kayabaşı Ovası'na girer ve Tokat tarafından gelen ırmağa (Tokat Irmağı ya da Asıl Yeşilırmak'a) karışır. Çekerek Irmağı, burada Tokat Irmağı gücünde olup güzün ve ilkbaharda kabarmaktadır.¹¹⁶

2.8. GÖLLER

Tokat'ın coğrafyası kapsamında değinilebilecek başlıca göller ve özellikleri ise şunlardır.

Zinav Gölü: Kelkit Vadisi'nin kuzeyinde ve Reşadiye kasabasının kuzey batısında bulunan bu küçük göl, (sathı takriben 1 km²) Zurnacı Deresi'ni kapayan bir heyelandan meydana gelmiştir.¹¹⁷

Büyük Göl: Reşadiye ilçesine bağlı Göllüköy sınırları içerisinde yer almaktadır. Göl tektonik hareketler sonucu meydana gelen bir çukurlukta bulunmaktadır. Yüzölçümü 112500 m² olan göl, deniz seviyesinden 1045 m yükseltide bulunmaktadır.¹¹⁸

Kaz Gölü: Pazar-Zile karayolu üzerinde, Üzümlören Kasabası yöresindedir. 7.000 dönümlük bir alanı kaplar. Gölün geniş bir bölümü sazlarla kaplıdır. Bu sazlıklarda yaban kazı, yaban ördeğı ve birçok türde yaban kuşları barınmaktadır. Gölün sularında sazan balığı da yaşamaktadır (Harita 3).¹¹⁹

2.9. İKLİM

Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesimlerinde yer alan Tokat ilinde hem Karadeniz, hem de yarıkurak İç Anadolu iklimi özellikleri görülmektedir. Bu kapsamda Tokat'ın sahip olduğı iklim Karadeniz iklimi ve İç Anadolu iklimi

¹¹⁶ İzbirak, s. 77.

¹¹⁷ E. Lahn, "Türkiye Göllerinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüt", *MTA Enstitüsü Yayın Serisi B.12*, 1948, s. 119.

¹¹⁸ Halil İbrahim Zeybek, "Büyük Göl (Reşadiye-Tokat)", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9, (12), 2004, s. 293.

¹¹⁹ 2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu, s. 23.

arasında bir geçiş iklimi özelliği taşımaktadır. İklım konusunda böyle bir değişimin meydana gelmesinde topoğrafya, karasallık ve yükselti etkilidir. Bu durumun bir sonucu olarak Orta Karadeniz kıyı kuşağından içerilere gidildikçe bir taraftan topoğrafyanın, diğer taraftan karasallığın etkileriyle, yöreler ölçüsündeki iklim farklılıkları özellikle yükseklik faktörüne de bağlı olarak meydana gelmektedir.¹²⁰

Bu kapsamda kuzeyde, Kelkit vadisinde iklim, güneyden ayrıdır. Burada kışlar ılık, yazlar sıcak geçer. Reşadiye'nin güneyinde var olan iklim Akdeniz iklimini andırır. Tozanlı Vadisi'nde ise kışlar ılıman, yazlar ise Kelkit Vadisi'ne oranla daha serin olur. Çekerek bölümünde iklim bir yayla karakteri gösterir. Vadiler arasındaki dağlık bölgelerde sert kışlar olur Buralarda 2 m kadar kar düşer Artova yayla ovası olduğundan sert bir iklimi vardır. Daha doğuda yer alan Çamlıbel'de ise kışlar daha sert geçmektedir. İlde yağmurlar batı rüzgârlarıyla birlikte gelmekte olup yağmurlar daha çok bahar aylarında yağmaktadır. Hazirana doğru sağanak halinde yağın yağmurlar, büyük seller halinde çevrede zararda meydana getirmektedir. Yaz aylarında akşamüzerleri kuzeyden, denizden meltem rüzgârları, kışında doğudan soğuk rüzgârlar eser.¹²¹

Tokat'ın iklimiyle ilgili Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre 1960 ile 2012 yılları arasına bakıldığında Tokat'ın iklimi ile ilgili ortalama olarak verileri görmekteyiz. En soğuk ay ortalama 1,7 °C ile ocak, en sıcak ay ortalama 22,3 °C ile Temmuz ve Ağustos ayları olmuştur. Ölçülen en sıcak gün 30 Temmuz 2000 yılında 45,0 °C, en soğuk gün ise 20 Ocak 1972 -23,4 °C olmuştur. Ortalama yağışlı gün sayısı ortalama en az 2,2 ile Ağustos ayında gerçekleşmiş olup en fazla ortalama yağış gün sayısı 13,9 ile mayıs altında olmuştur. Ortalama en fazla güneşlenme süresi 9,2 saat ile Ağustos ayında en az ortalama güneşlenme 2,5 saat ile ocak ayında gerçekleşmiştir. Aylık toplam yağış miktarı ortalamasına baktığımızda ortalama en az yağış miktarı 6,2 (kg/m²) ile ağustos ayında ortalama en fazla yağış miktarı 59,4 (kg/m²) ile Mayıs ayında gerçekleşmiştir.¹²²

¹²⁰ Ünal, s. 14.

¹²¹ Yalçın, s. 7-8.

¹²² Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2013, <http://dmi.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=TOKAT>

2.10. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Tokat ilinin bitki örtüsüne baktığımızda yeryüzü ve iklim elemanlarına bağlı olarak genelde çeşitli ağaç türleri ve maki türü bitki türlerine rastlanılmaktadır. Bu çerçevede Erbaa-Niksar depresyonun kuzey kesiminde altta kızılçamdan sonra meşe, gürgen ve karaçam, 1000 m'den sonra kayın ormanları yer alır. Aynı oluğun güneyinde kuzeye bakan yamaçlarda alttan üste doğru meşe-kayın, kayın-sarıçam ormanlarına geçilir. Tokat oluğunda güneye bakan yamaçların üst kesiminde sarıçam-meşe, kuzeye bakan yamaçta ise altta meşe, üste doğru meşe-sarıçam ve dağın üst kısmına doğru kayın-sarıçam ormanları görülür.

Karadeniz kıyısının gerisindeki vadilerin iç kısımlarına doğru Karadeniz ardı tektonik çöküntü alanlarının ormanlarının tahribi ile gelişmiş maki vejetasyonu hâkimdir. Ancak burada belirtilmesi gereken en önemli husus; Erbaa- Niksar- Durağan-Taşköprü ve Aşağı Devrez Çayı oluklarının, Akdeniz bitkilerinden oluşan makinin yerleşme ve yetişmesi için uygun şartlar oluşturmalarıdır. Bununla birlikte Tokat'ta maki alanları Kelkit Vadisi ve Erbaa-Niksar havzasında yaygın olarak görülmektedir. Bu sahalarda çoğunluğu Akdeniz elemanlarına ait olan çalı toplulukları yer almaktadır. Her ne kadar bu topluluklar, vejetasyon açısından kuru ormanların çalı topluluklarında bulunmakta ise de Akdeniz elemanlarının baskın olmasından dolayı “maki” topluluğuna dâhil etmek gereği duyulmaktadır. Erbaa Niksar oluğunda güneye bakan yamaçlarda 800 m'ye kadar Akdeniz elemanlarından başka kızılçam olmak üzere, kermez meşesi akçakesme, sandal, sumak, melengiç, karaçalı, tespih yaygın olarak görülür.¹²³ Ayrıca Tozanlı Yeşilirmak bölgesinde Deveci ve Zile Dağları arasında uzanan Kazova'da yağışların az olması neticesinde seyrek ardıç ve meşe ormanlarının kalıntılarını taşıyan dağlarla ayrılmış bozkır bitki örtüsü hâkimdir.¹²⁴

Tokat'ta yetiştirilen başlıca tarım ürünleri içerisinde Kuzeyde Kelkit Vadisi'nde Erbaa başta olmak üzere, tütün, üzüm, pamuk ve tahıl bulunmaktadır.

¹²³ İbrahim Atalay – Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, s. 43, 50-51.

¹²⁴ Tuncel, Talip, *Türkiye Coğrafyası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 29-30.

Niksar Ovası'nda pirinçte ekilmektedir.¹²⁵ Bununla birlikte tahıl olarak buğday yetiştirilmektedir. Ayrıca Tokat dolaylarında üzüm bağlarına ve meyve bahçelerine rastlanır. Tokat kendine özgü elma yetiştirilir.¹²⁶ Reşadiye'de elma armut ve buğday yetiştirilmektedir. Kazova'da Almus barajının tamamlanmasından sonra tahıl yerine şeker pancarı üretimi artmıştır. Tokat ve Turhal merkezde elma ve üzüm bağları önemli yer tutmaktadır. Zile'de de bağlar bulunmakla beraber şeker pancarı üretimi üzüm üretiminin önüne geçmektedir.¹²⁷

2.11. MADEN KAYNAKLARI

Tokat ili yer altı kaynakları bakımından da oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Tokat'ta önemli metalik madenler içerisinde başta, antimuan olmak üzere, bakır, krom, demir ve manganez bulunmaktadır. Turhal ilçesi antimuan yatakları bakımından ülkemizin önemli bir ilçesidir. İldeki bakır cevherleşmeleri genellikle merkez ve Niksar ilçelerinde gözlenmektedir. Ancak bu cevherleşmeler küçük boyutta zuhur niteliğinde olduğundan belirlenmiş herhangi bir rezerv yoktur. Yeşilyurt, Sulusaray ve Artova ilçelerinde çok sayıda krom ocak, yarma ve mostrası bulunmaktadır. İldeki en önemli krom cevherleşmeleri Artova ilçesinde Salur Köyü ve civarında yer almaktadır. Salur Köyü ve çevresinde birkaç yerde krom cevherleşmeleri görülmektedir. Bu cevherleşmelerden en önemlisi olan Tuztaş krom ocakları, Artova kromları olarak da bilinmektedir. İldeki diğer metalik maden Artova ilçesindeki Karadut demir ve Turhal ilçesindeki Dökmetepe manganez zuhurlarıdır.

Tokat ili endüstriyel hammaddeler bakımından da önemli potansiyellere sahiptir. Bunlardan Na Bentonit Reşadiye'de çıkarılmakta olup sondaj çamuru katkı maddesi, döküm sanayi ve pelet bağlayıcılığına kullanılmaktadır. Niksar ilçesinde de döküm bentoniti ve ağartma toprağı olarak kullanılmaya elverişli büyük bentonit potansiyeli bulunmaktadır. Niksar ilçesinde de iyi kalitede büyük potansiyele sahip çimento hammaddesi olarak kullanılmaya elverişli kireçtaşı oluşumları belirlenmiştir. Tokat ili sahip olduğu jeolojik yapısı gereği mermer

¹²⁵ Yalçın, s. 12.

¹²⁶ Atalay – Mortan, s. 61.

¹²⁷ Talip, s. 29-30.

bakımından da önemli bir potansiyele sahiptir. Ayrıca Sulusaray ilçesi jeotermal kaynaklar açısından da bir hayli zengin olmaktadır.¹²⁸

2.12. YOLLAR

Tokat'ı Karadeniz sahillerine bağlayan ve ulaşımı sağlayan kuzey güney doğrultusunda uzanan tarihi iki ana yol ve bu yolların yan kolları bulunmaktadır.

Bu yollardan ilki Sulusaray (Sebastopolis)'dan Samsun (Amisos)'a kadar ulaşan yoldur.¹²⁹ Bu yolun bir kolu Zile'de yer alan Maşat'tan, Kayseri (Kaisareia)'ye gitmektedir. Bu yol güzergâhı üzerinde Maşat, İsa Köy, Hanözü, Kadişehri, Çınçanlı Sultan Han, Karamağra, Sarıkaya, Boğazlayan, Çokgöz, Köprü Erkilet ve Kayseri yer alır.¹³⁰ Bu yol aynı zamanda “Eski Kuzey-Güney” yolu olup yerliler bu yola “Kayseri Yolu” adını da vermektedir. Bu yol Maşat Höyük'ün güneydoğusundan geçerek devam etmektedir. Böylece, “Samsun-Kayseri Eski Yolu” Maşat'ın güneydoğusundan ve Devinci Dağlarından geçmektedir.¹³¹ Diğer bir kolu da Sulusaray (Sebastopolis)'dan Kayseri (Kaisareia)'ye gitmektedir. Bu yol güzergâhı üzerinde de Sulusaray (Sebastopolis), Bolus (Verisa), Çamlıbel Geçidi, Yıldızeli (Yenihan [Siar]), Sivas (Sebaste) ve Kayseri (Kaisareia) yer alır.

Tokat'ı Karadeniz'e bağlayan ikinci yol ise Niksar (Neokaesareia) üzerinden Canik (Paryadres) Dağları'nı aşarak Ünye (Oineoe)'ye giden yol olmaktadır.¹³²

Tokat kuzey-güney istikametinde uzanan tarihi yollara paralel olarak doğu-batı doğrultusunda uzanan tarihi yollara da sahiptir. Bu yollar Yeşilirmak ve Kelkit vadileri boyunca dört ana kol halinde uzanmaktadır.¹³³

Bu yollardan ilki Eupatoria-Kaberia (Niksar) yoludur. Bu yol Paryadres (Canik) Dağları'nın eteklerinde ve Lykos'un (Kelkit Irmağı) sağ yanındaki

¹²⁸ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2013, http://www.mta.gov.tr/v2.0/turkiye_maden/maden_potansiyel_2010/Tokat_Madenler.pdf

¹²⁹ Nuriye Karakaya, *Eskiçağ Tarihinde Tokat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1988. s. 20

¹³⁰ Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, TTK, Ankara 1982. s. 69-70.

¹³¹ Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, TTK, Ankara 1978, s. 2.

¹³² J.A.R. Munro, Roads in Pontus, Royal and Roman, JHS, XXI, 1901, s. 54. Karakaya, s. 21.

¹³³ Karakaya, s. 22.

düzlükten geçmektedir. Fakat yol Eupatoria'dan yaklaşık 24 km, Kaberia'dan da 19 km, uzaklıktaki iki havza içinde Phanaroia'(Erbaa Ovası) da tepelik bir görünüm sergileyen ülkenin sırtlarına tırmanarak devam ettikten sonra Mirones (Buzköy)'e gelmeden bir köprü ile geçirilerek Kabeira'ya ulaşmaktadır. Yol buradan da Doğu Anadolu'ya uzanmaktadır.¹³⁴

Bu yollardan ikincisi ise Amasia-Neokaesareia (Kaberia [Niksar]) yoludur. Mil taşları ve antik köprü kalıntıları ile belirlenmiş olan bu yol Peutinger Tablosu'nda ve Ptolemaios'da Amaseia (Amasya), Palalce (Baraklı), Coloe (Dereli), Pidis (Akça), Mirones (Buzköy), Neokaesareia (Niksar) olarak işaretlenmiştir.¹³⁵

Amesia-Komana-Neokaesaria yolu üçüncü yol olmaktadır. Bu yol Amaseia (Amasya), Gaziura (Turhal), Stabulum (Yeşilyurt), Dazimon (Tokat), Komana (Gümenek), Seramisa (Gözova, Eski Omala), Boğazbaşı (Eski Dönekse) üzerinden Neokaesareia'ya ulaşır. Bu yolda Seramisa'ya gelmeden önce dağlar arasında bir geçit vardır. Seramisa'da yol ikiye ayrılır. Diğer kol Armenia'ya uzanır.¹³⁶

Bahsi geçen bu yolların dördüncüsü ve sonuncusu ise Tavium-Zela-Dazimon-Komana yolu olmaktadır. Peutinger Tablosunda Tavium (Büyüknefesköy)'den Tokat'a gelen iki yol gösterilir. İlki Tavium, Rogmor, Aegonne, Ptemari, Zela, Stabulum, Seramisa, Neokaesareia'dır. İkincisi ise Tavium, Tomba, Eugoni Ad Stabulum, Mesyla, Komana Pontika, Nikopolis'tir. W.M. Ramsay, her iki yolun da yanlışlarla dolu olduğunu belirtmiştir.¹³⁷

Ptolemaios'da bu yol Tavium, Tomba, Eugonia, Pleuramis, Zela, Komana, Seramusa, Neokaesareia olarak işaretlenmiştir. E. Olshausen-J. Biller'in haritasına göre mil taşlarını izleyerek bu yolun Tavium (Büyüknefesköy), Aigonne (Euagina=Sorgun), İzibüyük, Kesikköprüküy, Kabalı, Vastıbey, Sermusa (Kadışehir), Laodikeia (Gümüşsu), Güzelbeyli, Kurupınar, Zela (Zile), Sarin

¹³⁴ Munro, s. 57. Karakaya, s. 22.

¹³⁵ Karakaya, s. 22.

¹³⁶ Karakaya, s. 23.

¹³⁷ Karakaya, s. 23-24. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (1890), (Çev. Mihri Pektaş), MEB. İstanbul 1960, s. 287.

(Kırklar), Gaziura (Turhal) ve Sermusa (Kadışehri), Elmalı, Uylubağık y, Sebastopolis (Sulusaray), Verisa (Bolus) güzergahını takip ettiğı görülmektedir.¹³⁸

Persler'in  nl  Kral Yolu'nun güzergahı üzerinde Tokat'ta bulunmaktaydı. Bu yol Ankara'dan sonra Tavium (Büyüknefesköy), Comana Pontika (Tokat yakınında Gümenek), Sebasteia (Sivas)  zerinden Melitene (Malatya) ve oradan da doğuya uzanmaktaydı.¹³⁹

¹³⁸ Karakaya, s. 24.

¹³⁹ Nezahat Baydur, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi  zerine Araştırmalar (En eski çağlardan  s. s. 395 yılına kadar)*,  stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,  stanbul 1970, s. 27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALKOLİTİK ÇAĞ'DA TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Tokat'ta yapılan yüzey araştırmaları¹⁴⁰ ve arkeolojik kazılar¹⁴¹ neticesinde Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik çağlara ait arkeolojik malzeme elde edilememiştir. Fakat İ. K. Kökten 1947 yılında Tokat'ta yaptığı araştırmalarda bulduğu “Gılgıj” mağarasında kazı yapıldığı takdirde Tokat'ın tarih öncesi dönemiyle ilgili mevcut durumun değişebileceğini belirtmiştir. Ayrıca İ. K. Kökten bölge mağaralarının yerleşmelere elverişli olduğunu bunların büsbütün verimsiz olacaklarını kaydetmenin de doğru olmayacağını belirtmiştir.¹⁴² Ancak daha sonra bu alanda çalışmalar devam etmemiştir. Bu nedenle gerek yüzey araştırmalarından gerekse arkeolojik kazılardan elde edilen veriler doğrultusunda Tokat'ın yerleşim tarihi, tarih öncesi çağlar kapsamında Kalkolitik Çağ ile başlamıştır. Bu doğrultuda Tokat'ın Kalkolitik Çağ'daki tarihi coğrafyası bahsinden önce bu çağ ve özellikleri hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.1. KALKOLİTİK ÇAĞ (BAKIR-TAŞ ÇAĞI)

Kalkolitik Çağ İ.Ö. 5000-3000 yılları arasına tarihlenmektedir.¹⁴³ Çağa ismini veren Kalkolitik sözcüğü, Hellen dilinde “bakır” anlamına gelen “khalkos” ve “taş” anlamına gelen “lithos” sözcüğünden türetilmiştir. Bu çağa Kalkolitik

¹⁴⁰ İ. K., Kökten, “1947 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları”, *Belleten*, XII (45), 1948, ss. 223-227; Mehmet Özsait, 1988 Yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları, XI. Türk Tarih Kongresinden Ayırbaşım, TTK, 1994, ss. 113-129; Mehmet Özsait, 1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, AST, XVI. (2), Tarsus 1988, ss. 89-107. Mehmet Özsait, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, AST, XVII (2), Ankara 1999, ss. 73-88; Mehmet Özsait, 2005 Yılı Tokat İli, Zile ve Turhal İlçeleri Yüzey Araştırması, AST, XXIV (2), Çanakkale 2006, ss. 451-462; Mehmet, Özsait-Nesrin, Özsait, 2008 Yılı Tokat ve Amasya Yüzey Araştırmaları, AST, XXVII (2), Denizli 2009, ss. 197-222;

¹⁴¹ Ekrem Akurgal, “Zile Maşat Höyüğü Kazısı”, *Belleten*, X (37), 1946, ss. 371-374; Raci Temizer, “Kayapınar Höyüğü Buluntuları”, *Belleten*, XVIII (71), 1955, ss. 317-330; Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, “Horoztepe Eserleri”, *Belleten*, XXI (82), 1957, ss. 201-219. Tahsin Özgüç, “Kultepe ve Horoztepe Kazıları”, *TAD*, VIII (1), 1958, ss. 26-27; Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, TTK, Ankara 1958; Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, TTK, Ankara 1978; Emre Kutlu, “Maşat Höyük'te Eski Tunç Çağı”, *Belleten*, XLIII (169), 1979, ss. 1-20; Tahsin Özgüç, “Maşat Höyük- Eski Tapigga Kazıları 1980 Çalışmaları”, *Belleten*, XLV (2), 1981, 37, ss. 371-374; Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, TTK, Ankara 1982.

¹⁴² Kökten, s. 223.

¹⁴³ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 14.

Çağ denildiği gibi Bakır-Taş Çağı da denilmektedir.¹⁴⁴ Bu çağ için “İleri Üretici Dönem” ya da “Gelişkin Köy Dönemi” gibi adlar verilmesi de uygun düşebilmektedir. Bu çağda Anadolu basit köy topluluklarınca paylaşılmış durumdaydı.¹⁴⁵ Coğrafi özellikler sebebiyle bazı bölgelerde köy yaşantısı dönüşüm geçirerek daha sonra görülecek kent-devlet-imparatorluk ekonomik sisteminin çekirdeğini oluşturmuştur.¹⁴⁶

Bununla birlikte Kalkolitik Çağ’ın gerek başlaması gerek bitmesi, bir yerden diğerine değişmektedir. Ayrıca çağlar arasındaki geçişlerde birden bire olmamaktadır. Bu durum bütün çağlar için genellenebilir bir ifadedir.¹⁴⁷

Kalkolitik Çağ’ın en önemli özellikleri arasında, taş aletlerden yine yaygın bir şekilde yararlanılmasının yanında, madenlerinde kullanılmaya başlanmış olmasıdır.¹⁴⁸ Kalkolitik Çağ ile birlikte ortaya çıkan döküm tekniği ile iki ayrı maden filizinin birlikte eritilerek kullanılışı söz konusu olmuştur.¹⁴⁹ Bu devirde, yaygın olmamakla beraber, en çok kullanılan maden bakırdır.¹⁵⁰

Kalkolitik Çağ’da madenin kullanılmasıyla birlikte insanlık için yeni olanaklar ve gelişmeler sağlanmıştır. Herkesin büyük ilgisini çeken bakırı elde edebilme karşılığında başka değerli maddeleri, dokuma ve keramik gibi mamul eşyayı değiştirme isteği ticareti doğurmuş ve insanlar arasındaki bu alış veriş istek listelerinin, envanter eşyasının tespitini ve karşılıklı haberleşmeyi gerektirmiştir. Bu nedenle semboller, resimli işaretler biçimindeki “hieroglyp” yani “kutsal yazı” anlamına gelen yazı ortaya çıkmıştır. Böylece İ.Ö. 4. bin sonlarına doğru kentler kurulmaya başlanmış ticaret ve yazı ortaya konularak, insanlık bugünkü uygarlığının büyük adımlarından birini atmıştır.¹⁵¹

Bu dönemde tarım daha da gelişmekle birlikte buna bağlı olarak araçlarda gelişmiş¹⁵² saban kullanılmaya başlanmıştır. Sabanın tarımda kullanılması daha fazla

¹⁴⁴ Umar, s. 5.

¹⁴⁵ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 78.

¹⁴⁶ Mehmet Özdoğan, “Köyden Kente Kalkolitik Çağ”, *Arkeo Atlas Dergisi*, Cilt: 1, 2002, s. 110.

¹⁴⁷ Umar, s. 5

¹⁴⁸ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 13.

¹⁴⁹ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 78.

¹⁵⁰ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 13.

¹⁵¹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005, s. 8.

¹⁵² Umar, s. 5.

ürün elde edilebilmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda Anadolu dâhil tüm Yakındoğu'da nüfus ve buna bağlı olarak yerleşme yerleri sayıca artmış; Güney Anadolu ve Mezopotamya'da sulu tarım konusunda ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Eskinin kimi küçük köyleri giderek büyüüp adeta birer kasabaya dönüşmüştür. Toplumsal yaşamda iş bölümü eskiye oranla çeşitlenmiştir. Bu gelişmeler neticesinde, kimi ormanlık ve dağlık alanlar dışında avcılık azalmıştır.¹⁵³

Kalkolitik dönem Anadolu kültüründe mabet ve saray gibi toplum hayatına hizmete yönelik ortak bir emekle yapılan resmi mimari yapı bulunmamaktadır.¹⁵⁴ Bununla birlikte bu çağın sonlarına doğru genellikle, içlerinde ocakları ve tahıl depolama yerleri bulunan, bazılarında seki veya platformlar yapılmış dikdörtgen planlı, tek odalı, kerpiç evler görülmektedir. Bu yapıların bazılarında binanın dar kenarında bulunan sundurmadan geçilerek girildiği görülmektedir. Bu ev planı daha sonraki çağlarda özellikle Batı Anadolu'da ve Ege dünyasında "megaron" olarak nitelenen yapılarda uygulanmıştır.¹⁵⁵ Ayrıca dönem itibariyle bazı kentler de surlarla çevrilmiştir.¹⁵⁶

Dönemin dini özelliklerini yansıtan arkeolojik malzeme içerisinde bulunan idoller insan şeklinde küçük heykelciklerdir. İlk başlarda daire veya kare vücutlu heykelcikler, gittikçe insan şeklini almışlardır. Anadolu'da Kalkolitik Çağ idolleri nadiren erkek, çoğu defa da elleri göğüsleri üzerinde çıplak bir kadını tasvir etmektedirler.

Bu çağın ölü gömme adetlerine bakıldığında ise Batı Anadolu'da yaşayan halkın bir kısmı ölülerini şehrin dışına, Orta ve Doğu Anadolu halkı ise şehrin içine gömmekteydiler. Fakat toprak mezar, küp mezar veya sandık mezar gibi çeşitli mezar şekilleri her iki halkta da görülmektedir. Ölülerin başlarının belli bir yönde olmasına özen gösterilmekle birlikte öteki dünyada gerekli olduğuna inanılan yiyecek, içecek, kişisel eşya ve silahlar da ölünün yanına konulmaktaydı.¹⁵⁷ Çömlekler henüz çömlekçi çarkı bilinmediğinden yine elde

¹⁵³ Sevin, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 75.

¹⁵⁴ Kınal, s. 32

¹⁵⁵ Dinçol, *Hititler Öncesinde Anadolu*, s. 14.

¹⁵⁶ Umar, s. 5.

¹⁵⁷ Kınal, s. 32

yapılmakta birlikte bazı yerlerde, bunların üstüne kalın bir astar boyadan sonra geometrik süslemelerin çizildiği görülmektedir.¹⁵⁸ Ayrıca dönem itibariyle Anadolu'ya yerleşen insan toplulukları arasında dokumacılığı bilenlerde bulunmaktadır.¹⁵⁹

Yapılan kazılarda Kalkolitik Çağ'a ait tabakaların nispeten daha kalın olmasından bu çağın çok uzun sürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Kalkolitik Çağ hakkında Anadolu'da bilgi veren önemli merkezlerden bazıları ise Pulur, Canhasan, Beycesultan, Horoztepe, Yumuktepe, Tilmen Höyük, Kusura, Alacahöyük, Büyükgüllücek, Yazır, Alishar, ve Fikirtepe'dir.¹⁶¹

3.2. TOKAT'TAKİ BAŞLICA KALKOLİTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİ VE BU YERLEŞİMLERİN TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tokat'ın Kalkolitik Çağ'daki tarihi coğrafyası kapsamında ilk olarak çağın özelliklerini yansıtan yerleşimlerin neler olduğunu belirtmek daha sonrada bu yerleşimlerin içinde bulunduğu çevrenin coğrafi özelliklerinin ve buralardan elde edilen arkeolojik malzemenin tarihi coğrafya açısından değerlendirmesini yapmak gerekir.

Tokat'ta Kalkolitik Çağ'ın özelliklerini yansıtan başlıca yerleşimlerden biri Maşat Höyük'tür. Maşat Höyük, Zile'nin 20 km güneyinde, Ankara'nın 312 km kuzeydoğusunda ve Maşat Ovası'nın ortasındaki Maşat Köyü'nün (bugün Yalinyazı) 1500 m batısındadır. (Harita 4), (Resim 3), (Resim 4).¹⁶² Çağın özelliklerini yansıtan başlıca yerleşimlerden biri de Kayapınar Höyüğü'dür. Kayapınar Höyüğü, Artova ilçesinin 17 km, Taşpınar Köyü'nün 11 km kuzeyinde, Ayazmayeni Köyü'nün 3 km güneyindedir. Artova'dan Ulus istasyonuna gelen demir yolunun 3 km kuzeyindedir (Harita 4), (Resim 5), (Resim 6).¹⁶³ Horoztepe (Dere Mahallesi Yerleşimi ve Mezarlığı) yerleşimi de yine çağın özelliklerini yansıtan başlıca yerleşimler arasındadır. Horoztepe yerleşimi ise Tokat il merkezinin kuzeyinde, Yeni Erbaa ilçesinin güneydoğusunda,

¹⁵⁸ Umar, s. 5.

¹⁵⁹ Dinçol, Hititler Öncesinde Anadolu", s. 14.

¹⁶⁰ Kınal, s. 19.

¹⁶¹ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 14-15.

¹⁶² Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 1.

¹⁶³ Temizer, s. 317.

ilçenin bir mahallesi olan Dere Mahallesi'nde günümüz mezarlığının olduğu alandır (Harita 4), (Resim 7), (Resim 8).¹⁶⁴ Horoztepe yerleşimi düz bir alanda oluşmakla birlikte onun dışında bu dönemi temsil eden başlıca yerleşimler höyük şeklindedirler. Höyük olarak adlandırılan oluşumlar ise eski uygarlık katlarının üst üste gelmesiyle meydana gelir. Bunlar arasında çeşitli zamanlarda terk edilmiş olanları mevcut olduğu gibi en eski çağlardan günümüze kadar yerleşim görmüş olanları da vardır.¹⁶⁵ Bununla birlikte höyüklerin yer seçiminde istisnasız olarak çevresi tarıma elverişli ırmak ya da derelerin olduğu alanlar göz önünde bulundurulmaktadır.¹⁶⁶

Bu doğrultuda Maşat Höyük'ün ve Kayapınar Höyüğü'nün çağın insan toplulukları tarafından bir yerleşim alanı olarak seçilmesinde buraların içinde bulunduğu çevrenin bitki örtüsü ve su kaynakları açısından zenginliği, verimli sahalara sahip olması gibi coğrafi özellikler söz konusu olabilmektedir. Çünkü bu coğrafi özellikler buralarda yaşamış insan topluluklarının hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan su kaynaklarına rahatça ulaşabilme aynı zamanda tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürebilme imkânı sağlayabilirdi. Horoztepe yerleşimi höyük olmamasına rağmen benzer coğrafi özelliklere onun bulunduğu çevrede sahip olmakla birlikte az önce temas edilen coğrafi özelliklerin ismi anılan yerleşimlerde nasıl görüldüğünü belirtmek gerekir.

Bu doğrultuda Maşat Höyük, çok verimli bir bölge olan etrafı ağaçlarla ve yer yer sık ormanlarla çevrili Maşat Ovası'nda yer almaktadır. Bölge iyi sulanmakla birlikte su kaynakları yer altındadır. Kasım Özü adıyla anılan dere Maşat Köyü'nün batısından, bölgede var olan ikinci bir dere de köyün ortasından akmaktadır. Bu dereler Maşat Höyük'ün hemen kuzeyinde Çekerek Irmağı ile birleşmektedir. Bununla birlikte bu dereler uzun süre kurumuş durumda kalmaktadırlar. Bugün dere yatakları, onların eski çağlarda da arazinin suyunu sağladığını göstermektedir (Resim 9).¹⁶⁷ Kayapınar Höyüğü'nde kaynağı Akdağı oluşturan sıradağlarda olan suların Bebek Deresi'ne dökülürken oluşturduğu yarınların birisi üzerindedir. Burada Yeşilirmak'ın Kazova'yı geçtiği yerde

¹⁶⁴ Savaş Harmanakaya-Burçin Erdoğan, "Dere Mahallesi/Horoztepe", *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 4a*, Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı (TASK), İstanbul 2002.

¹⁶⁵ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Kaynaklar*, TÜBİTAK, Ankara 2001, s. 45

¹⁶⁶ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 10.

¹⁶⁷ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 1-2.

Taşlıhöyük civarında Çekerek Irmağı'na ait bir kolun kaynağı bulunmaktadır. Bu kol Akdağ ile Deveci dağlarını yararak Bebek Deresi'nden Kunduz Boğazı'na geçmekte ve orada asıl ırmağa (Çekerek'e) dökülmektedir. Ağustos ve Temmuz aylarında bile yeterli miktarda suyu olan verimli bir vadiye bakan Kayapınar Höyüğü'nün çevresinde Ayazmayeni doğrultusunda (höyükten 70 m uzaklıkta) bir pınar vardır.¹⁶⁸ Ayrıca Kayapınar Höyüğü ormanlık bir alan içindedir.¹⁶⁹ Horoztepe ise Yeşilırmak'a dökülen İnbat Deresi'nin açtığı derin vadiye hâkim ve bu dere vasıtasıyla Erbaa'dan ayrılan sırtların devamını teşkil eden doğal bir tepedir. Aynı zamanda da Yeşilırmak vadisine hâkim yüksek arazinin burnu konumundadır. Burası düz bir yerleşim alanıdır.¹⁷⁰ Horoztepe ve civarında çeşitli tarım ürünlerinin ekildiği tarlalar bulunmaktadır. Bu tarlalar güneye doğru azalmakta ve yerlerini bodur ağaçların olduğu arazilere daha sonra da ormanlara bırakmaktadır.¹⁷¹

Bir yerin insan toplulukları tarafından yerleşim alanı olarak seçilmesinde etkili unsurlar arasında o yerin coğrafi özelliklerinin savunma amaçlı da kullanılmış olabileceği ihtimalidir. Zaten bir yerin muhtemel saldırılara karşı kolayca savunma yapılabilecek coğrafi özellikleri de bünyesinde barındırması, bu tarz yerlerin eskiden beri yerleşim alanı olarak seçilmesinde etkili olmuştur.¹⁷² Bu kapsamda Maşat Höyük, Maşat Köyü'nün batı ve güneybatısında, düz ovada I. zamanın mermerleşmiş büyük kitleler halinde yükselen kalker bloklarından oluşan kayalık bir zeminde kurulmuştur.¹⁷³ Kayapınar Höyüğü'nde Akdağ oluşturan sıradağlarda yer yer görülen kalker bloklardan bir tanesi üzerinde kuvvetlendirmesi kolay ormanlık bir saha içerisinde kurulmuştur.¹⁷⁴ Horoztepe ise Yeşilırmak vadisine hâkim yüksek arazinin burnu konumunda bir yerde kurulmuştur.¹⁷⁵ Kalkolitik Çağ insan topluluklarının bu yerleşim alanlarını seçmesinde buraların sahip olduğu yüksek,

¹⁶⁸ Temizer, s. 317-318.

¹⁶⁹ Temizer, s. 317-318.

¹⁷⁰ Özgüç-Akok, Horoztepe Eserleri, s. 202.

¹⁷¹ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 3.

¹⁷² Ali Özçağlar, "Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu - Coğrafya Araştırmaları*, 3, 1991, s. 62.

¹⁷³ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 2.

¹⁷⁴ Temizer, s. 318.

¹⁷⁵ Özgüç-Akok, Horoztepe Eserleri, s. 202.

kayalık, bulunulan araziye hâkim olma gibi coğrafi özellikleri savunma amaçlı kullanmış olabilecekleri ihtimali söz konusu olabilmektedir.

Kalkolitik Çağ İnsanlarının ismi zikredilen yerleşim alanlarını seçmelerinde bu yerleşim alanlarının sahip olduğu coğrafyanın yapı malzemesi olarak kullanılabilecek taş ve ağaç malzemeye sahip olması da etkili olabilmektedir. Bu doğrultuda; Maşat Höyük'ün bulunduğu çevre taş ve ağaç malzemeye ulaşılması bakımından oldukça elverişlidir.¹⁷⁶ Kayapınar Höyüğü taş malzemesi hazır ağaca kolayca ulaşılabilir bir çevre içerisinde yer almaktadır.¹⁷⁷ Horoztepe'de ise taşı az, ağacı bol bir çevrededir.¹⁷⁸

Tokat'ta Kalkolitik Çağ'a ait arkeolojik malzemeye bakıldığında bu malzemenin geneline çanak çömlek türü eşyalar oluşturmaktadır. Bu çerçevede dâhilinde Maşat Höyük'te höyüğün kuzeydoğusunda dar bir alanda ele geçirilen Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömleklerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Maşat Höyük Kalkolitik Çağ kültürünün orta ve kuzey Anadolu'daki çağdaşlarından farklı olmadığı belirtilmiştir.¹⁷⁹ Nemliyen düzeltilmiş olan gri astarlı, derin çizgi ve noktalarla bezeli bir vazo parçası ile boz renkli, derin ve geniş nakışlı çanak parçası Büyük Güllücek ve Alacahöyük türünde örneklerdir. Bunlardan yola çıkılarak burada Geç Kalkolitik Çağ'ın varlığı belirtilmiştir.¹⁸⁰

Kayapınar Höyüğü'nde Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlek parçalarını ise kırmızı, kahverengi, gri, siyah, astarlı ve perdahlılar oluşturmaktadır. Ayrıca bu çanak çömlek parçalarından çoğu kalın cidarlı, iki tanesi meme kulpludur. Bu çanak çömleklerin hamurlarına kum ve ufak taş taneleri karıştırılmıştır. Ele geçirilen iki meyvelik dibi kahverengi ve kırmızı astarlıdır (Resim 10). Çanakların çoğu ise basit profilli, bazılarının ağızları içeri çekik, bazılarının da dışarı taşkırtır (Resim 11). Bunlar aynı zamanda meme kulplu ve düz diplidir. Çanakların bazılarının ağızları daha dışarı taşkırtır. Bunlar da boyunlu ve yuvarlak gövdelidir. Bu çanaklar İç Anadolu'daki genel bir tipe dâhil olup bu çağ içerisinde her yerde görülmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁶ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 2.

¹⁷⁷ Temizer, s. 318.

¹⁷⁸ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 3.

¹⁷⁹ Akurgal, "Zile Maşat Höyüğü Kazısı", s.220.

¹⁸⁰ Kutlu, s. 9.

¹⁸¹ Temizer, s. 328.

Horoztepe Kalkolitik Çağ çanak çömleği de elde yapılmış olup bunların hamurlarına ince kum tanesi karıştırılmıştır. Kulpsuz, basit çanakların içi-dışı siyah astarlı, perdahlı olup, ağız kenarları içeriye doğru çekiktir (Resim 12). Bu tipin derin ve büyükçe olanlarının omuzlarında düğme biçimli kulpları vardır. (Resim 13) Kalın cidarlı keskin omuzlu içeri çekik ağızlı çanaklar meyvelik olarak nitelendirilmektedir. Bunlar kulpsuzdur, çoğunun içi-dışı parlak siyah ve gri astarlıdır (Resim 14). Çömleklerin ağızları dışarı çekiktir (Resim 15). Bunların bazıları yüksek boyunlu bazıları da kısa boyunlu olmakla birlikte bazen boyunları, bazen de omuzları üstünde tek veya çift olarak yapılmış düğme kulplar vardır (Resim 16). Çömleklerin dışı siyah ve gri, içi kırmızı ve kahverengi astarlıdır. Kırmızı renk ağız kenarlarından kabın dışına doğru hafifçe taşmıştır. Bunlar arasında içi-dışı kırmızı ve kahverengi olanları çok azdır. Horoztepe’de çok kullanılmış olan bu çömlek tipine Büyük Güllücek, Alişar, Dündartepe ve Alacahöyük’te çokça rastlanılmaktadır. Fakat Horoztepe’de Büyük Güllücek, Alişar ve Alacahöyük’te bulunanların aksine, kertikli ve beyaz boyalı parçalara hiç rastlanmamıştır. Bu durum çok önemli mahalli bir özelliktir. Horoztepe’de ağız profilleri çömlek ağızlarına benzeyen iri küplerde bulunmuştur (Resim 17). Ele geçirilen meyvelik dipleri ve meyveliklerin ayak parçaları oldukça çoktur (Resim 18). Bunlar Alişar ve Alacahöyük’te bulunanlardan farklı değildir. Ayrıca ele geçirilen bir fincanda siyah astarlı, parlak perdahlı, ince cidarlıdır. (Resim 19). Bu da Alişar’da bulunanlarla benzerlik göstermektedir.¹⁸²

Tokat’ta Kalkolitik Çağ’a ait arkeolojik malzemeyi temsil eden çanak çömlek türü eşyalardan hareket edilecek olunursa Tokat’ın İç Anadolu Orta Anadolu ve Kuzey Anadolu’da coğrafyasında hâkim olan Kalkolitik Çağ kültürünün dışında bir tablo sergilemediği görülmektedir. Bununla birlikte ele geçirilen arkeolojik malzemedan Tokat’ın ve çevresinin dâhil olduğu yerleşim alanlarında kültürel açıdan bir etkileşimin olduğu da söz konusu olabilmektedir.

Tokat’ta Kalkolitik Çağ özelliklerini yansıtan Maşat Höyük, Kayapınar Höyüğü ve Horoztepe gibi büyük yerleşimlerin yanı sıra yapılan yüzey araştırmaları neticesinde elde edilen keramikler doğrultusunda küçük çapta olan

¹⁸² Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 34.

başka yerleşimler de bulunmuştur. Bunlardan bazıları Zile’de; Öğlenlik Tepe,¹⁸³ Karga Tepesi, Dökmetepe, Viran Cami, Okçutepe, Karayün Höyük, Akdoğan Kale-Tepesi, Gâvur Kalesi,¹⁸⁴ Erbaa’da; Çernik (Bölücek), Teveri (Koçak),¹⁸⁵ Tokat’ta (Merkez İlçede); Engürenhöyük. Turhal’da; Ali Tepesi (Üçgözen),¹⁸⁶ şeklindedir (Harita 4).

¹⁸³ Özsait, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 75.

¹⁸⁴ Özsait, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 76-78.

¹⁸⁵ Özsait, 1988 Yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları, s. 116-117.

¹⁸⁶ Özsait, 1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 94.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLK TUNÇ ÇAĞI'NDA TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI

İlk Tunç Çağı'nda Tokat'ın tarihi coğrafyası konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak İlk Tunç Çağı hakkında genel hatlarıyla bilgi vermek yerinde olacaktır. Ardından İlk Tunç Çağı'nda Tokat'ın tarihi coğrafyası ortaya koyulacaktır.

4.1. İLK TUNÇ ÇAĞI

Kalkolitik Çağ'dan sonra ortaya çıkan çağ İlk Tunç Çağı olup¹⁸⁷ İ.Ö. 3000 -2000 yılları arasına tarihlenmektedir.¹⁸⁸ İlk Tunç Çağı için Erken Tunç Çağı ya da Eski Tunç Çağı ifadeleri de kullanılmaktadır.¹⁸⁹

Daha önce belirtildiği üzere Kalkolitik Çağ'da bakır madenin bir ticaret maddesi olarak görülmeye başlanmasıyla birlikte başka maddeler de bu ticaret içerisinde yer almıştı. Ortaya çıkan bu ticaret sonucunda insanlar işlerini kolaylaştırmak için yazıyı icat etmişlerdi. Ayrıca bu ticaret insanlar arasındaki etkileşimi de artırmıştı.¹⁹⁰

Bu gelişmeler sonucunda güçlü bir siyasal denetime ve sosyal yapıda önemli değişikliklere gereksinim duyulmuştur. Ortaya çıkan bu durumla bağlantılı olarak çok geçmeden Aşağı Mezopotamya ve Güneybatı İran'da Sümer ve Elam gibi devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca yazının icat edilerek kullanılmaya başlanması önceki dönemlerin dışa açık olamayan izole kültür geleneği son bulmuş ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri güçlenmiştir. Bu yeni dönem daha iyi örgütlenebilen toplumların dönemidir. Bu zamanda Anadolu'da sosyal sınıflar daha da belirginleşmiş ve yönetici sınıf ta görkemli bir yaşama geçmiştir. Ancak bu toplumsal örgütlenme komşu Mısır ve Sümer'den daha küçük çapta olup bölgesel özelliklerini korumuştur.¹⁹¹ Bununla birlikte bu çağ kültürü, Anadolu'da

¹⁸⁷ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 116.

¹⁸⁸ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 16-17.

¹⁸⁹ Umar, s. 9.

¹⁹⁰ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 8.

¹⁹¹ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 116-117.

mahalli farklar sergilemekle birlikte doğuda Van'dan batıda Ege Denizi'ne, kuzeyde Karadeniz'den güneyde Akdeniz'e kadar yayılmıştır.¹⁹²

Bu çağın önden gelen özelliklerinden biri madenlerden yoğun bir şekilde yararlanılmaya başlanmasıdır. Bu doğrultuda araç gereç süs eşyası ve diğer eşyaların yapımında bakır, kurşun, altın ve gümüş gibi madenler kullanılmıştır. Bakır pek yumuşak bir maden olduğundan ve katkısız olarak araç gereç yapımında kullanılmaya elverişli olmamasından dolayı alaşımları ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹³ Bu kapsamda bakır ile arsen karışımından bir alaşım elde edilmiştir. Oluşturulan diğer bir alaşım da bakır ile kalayın karıştırılması ile elde edilen tunçtur. Bu yüzden bu dönem İlk Tunç Çağı olarak isimlendirilmiştir.¹⁹⁴ Bakır ile kalayın karışımı olan tunç bu dönemde en çok kullanılan alaşımdır.¹⁹⁵ Tunç madeni, bakır ve % 5-25 oranında kalaydan oluşan bir alaşımdır. Tunç, %5 oranında kalayla soğuk dövme yöntemiyle işlenebilir duruma gelir; alet ve silah yapımı içinse %10 kalay oranı uygundur.¹⁹⁶ Dönem itibariyle kullanılan diğer bir alaşım da altın ile gümüş karışımı olan elektrondur. Bu alaşım süs eşyası yapımında kullanılmıştır. Bu dönemde demir madeni de bilinmektedir. Fakat çok az kullanılmıştır.¹⁹⁷ Ayrıca üretim ekonomisinin gelişiminde madencilik en önemli aşamalardan biridir. Çünkü tunç gibi alaşımları yapabilmek için gerekli bakır ve kalay gibi madenlerin zaman zaman uzak bölgelerden sağlanması ve karmaşık üretim teknolojisi ileri düzeyde uzmanlaşmayı da gerektirmiştir.¹⁹⁸

Bu çağda madencilik konusunda meydana gelen gelişmeleri Anadolu'da en iyi şekilde yansıtan merkezlerden biri Alacahöyük mezarlarıdır. Bu mezarlardan elde edilen güneş kursları, dağ keçileri, boğalar ve sistrum gibi değerli madenlerden oluşan eşyaların ölü hediyesi olarak mezarlarda çokça bulunması, bir yönetici sınıfın varlığını ve zenginliğini göstermektedir.

¹⁹² Kinal, s. 49

¹⁹³ Umar, s. 9.

¹⁹⁴ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 117.

¹⁹⁵ Umar, s. 9.

¹⁹⁶ Birgit Brandau-Hartmut Schickert, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (2001), (Çev.: Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 14.

¹⁹⁷ Umar, s. 9.

¹⁹⁸ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 116.

Bununla birlikte Anadolu’da yönetici bir kesimin varlığını ve zenginliğini göstermesi açısından örnek olan mimari kalıntılarda bulunmaktadır. Bunlardan biri Troia II yerleşmesidir. Burada etrafı kalın surlarla çevrilmiş bir alanın ortasındaki dikdörtgen planlı, içlerine dar taraflarındaki bir verandadan geçilerek girilen megaron olarak nitelendirilen mimari yapının saray ve saray yöneticilerine ait olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık ortaya çıkarılan mimari yapılardan bir halk sınıfının varlığı da anlaşılmıştır. Bu kapsamda halkın oturduğu evler çok daha basit ve mütevazı ölçülerdedir.¹⁹⁹ Bu evler taş temeller üzerine kurulmuş kerpiç evlerdi. Bunlar iki veya üç odaya sahip olup bu odaların birinde fırın ve ocak bulunmaktadır.²⁰⁰ Bu mimari yapılar Anadolu’da farklı sosyal tabakların olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu çağda Anadolu yazıyı hala bilmemektedir.²⁰¹ Fakat daha önce belirtildiği üzere Mezopotamya ve Mısır gibi yerler İ.Ö. 4. (3200’lerde) binyıl sonlarında kendilerine has yazı tiplerini keşfetmişlerdir. Arkeolojik vesikalar bu çağda Anadolu ile Mezopotamya arasında ticari ve kültürel ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bu durumun sonucu olarak Mezopotamya’nın bu devre ait yazılı vesikalarında Anadolu ile ilgili bilgilerde bulunmuştur. Özellikle Alacahöyük kral mezarları ile çağdaş olan Akad sülalesi krallarının yazılı vesikalarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Bu vesikalardan Anadolu’nun İlk Tunç Çağı’ndaki siyasi durumu hakkında bilgi sağlanabilmektedir. Bu kapsamda Şartamhari metinlerini almak gerekmektedir.²⁰² Bu metinlerde Akad Kralı Naram-Sin’in (İ.Ö. 2260-2223) Anadolu’ya yaptığı seferler ile bu seferler sonunda kendisine karşı 17 Anadolu kralının oluşturduğu koalisyonla yaptığı mücadele de anlatılmaktadır.²⁰³ Bu koalisyona ise Hatti kralı Pampa başkanlık etmektedir. Bu yazılı vesikadan dönem itibarıyla Anadolu’da birçok şehir devleti olduğunu, bu şehir devletleri arasında siyasi birlik olmadığı sadece ortak düşmana karşı birleşildiği ve bu şehir devletlerinin ordularının olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.²⁰⁴

¹⁹⁹ Dinçol, “Hititler Öncesinde Anadolu”, s. 16.

²⁰⁰ Kınal, s. 49-50.

²⁰¹ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 117.

²⁰² Kınal, s. 50

²⁰³ Dinçol, “Hititler”, s. 19.

²⁰⁴ Kınal, s. 50-51.

Bu çağın dini yapılarını Beycesultan yerleşiminin bu döneme tarihlenen katlarında görmek mümkündür. Tapınak olarak kullanılan mekânlarda genellikle bir tanrı ve bir tanrıçadan oluşan bir kutsal çifti simgeleyen figürler ve bunların önünde sunulacak kurbanlar için kaplar bulunmaktadır. Ayrıca, kutsal mekânın dışında ocaklarda bulunmaktadır. Bu ocakların tanrılara sunulan kurban ekmeklerinin pişirilmesinde kullanıldığı düşünülmektedir. Tapınakların bazılarında Çatalhöyük'teki stilize boynuz çıkıntıları ile boğa başını simgeleyen sunaklar görülmektedir.²⁰⁵

İlk Tunç Çağı'na ait keramikler ilk başta elde imal edilmişlerdir. Bunlar şekil açısından oldukça zengindirler. Karnından kısa emzikli çaydanlıklar, gaga ağızlı testiler, iki kulpu vazolar tek kulplu fincan ve kâseler, yüksek ayaklı meyvelikler başlıca şekillerdendir. Bu çağ keramikleri kırmızı veya siyah astar üzerine beyaz boya ile nakış veya kırmızı boya ile kapların içine kızıl bir haç çizilerek süslenmiştir. Bu çağ sonlarına doğru çömlekçi çarkının keşfedilmesiyle keramikler artık elde yapılmaya başlanmıştır.²⁰⁶

İlk Tunç Çağı'nı Anadolu'da temsil eden başlıca merkezler ise Güney Anadolu Bölgesi'nde Mersin-Yumuktepe, Tarsus-Gözlükule ve Semahöyük; Batı Anadolu Bölgesi'nde Troya II, Beycesultan; Orta Anadolu Bölgesi'nde Alishar, Alacahöyük, Horoztepe, Karahöyük, Boğazköy, Polatlı, Ahlatlıbel, Karaoğlan, Bitik, Pazarlı, Kültepe, Hashöyük, Fraktin, Maltepe; Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Erzurum-Karazhöyük şeklindedir.²⁰⁷

4.2. TOKAT'TAKİ BAŞLICA İLK TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMLERİ VE BU YERLEŞİMLERİN TARİHİ COĞRAFYASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tokat'ın İlk Çağ'daki tarihi coğrafyası ortaya koyabilmek için Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi ilk olarak çağın özelliklerini yansıtan yerleşimlerin neler olduğunu belirtmek daha sonrada bu yerleşimlerin içinde bulunduğu çevrenin coğrafi

²⁰⁵ Dinçol, “Hititler Öncesinde Anadolu”, s. 16.

²⁰⁶ Kınal, s. 52-53.

²⁰⁷ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 16-17.

özelliklerinin ve buralardan elde edilen arkeolojik malzemenin tarihi coğrafya açısından değerlendirmesini yapmak gerekir.

Bir yerin farklı insan toplulukları ya da aynı insan toplulukları tarafından tekrar tekrar iskân edilmesinin nedenleri arasında coğrafi sebeplerde söz konusu olabilmektedir. Özellikle su kaynaklarına bağlılık yerleşim yapılabilecek alanları sınırlamaktadır. Bu durumun bağlı olarak yerleşime tabi tutulan yerler daha sonra tekrar iskân edilir hale gelmiştir.²⁰⁸ Bu doğrultuda Maşat Höyük, Kayapınar Höyüğü ve Horoztepe'nin Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi İlk Tunç Çağı'nın insan toplulukları tarafından da yerleşim alanı olarak seçilmesinde, daha önce belirtildiği üzere buraların coğrafi özelliklerinin insan topluluklarının hayatlarını sürdürebilmesi konusunda sağlayabileceği imkânlar söz konusu olabilmesidir. Burada yukarıdaki yerleşimlerden farklı olarak çağın özelliklerini yansıtan başlıca yerleşimler içerisinde olan Bolus-Aktepe Höyüğü'ne değinmek gerekir.

Bolus-Aktepe Höyüğü, Tokat'ın 29 km güneyinde Sivas-Samsun ana yolu üstündeki Çiftlik'in (bugün Çamlıbel Bucağı) 2300 m doğusunda yer almaktadır (Harita 4), (Resim 20), (Resim 21).²⁰⁹ Bolus-Aktepe Höyüğü çok bereketli, sulak Artova'nın doğu yarısında olmakla birlikte, içerisinde bulunduğu çevre büyük bir şehrin kurulabilmesi için bütün doğal şartlara sahiptir (Resim 22).²¹⁰ Ayrıca burada kırılmış küpler içinde ele geçen, yanık, fakat şekilleri tam olan buğday ve fiğ taneciklerinin ele geçirilmesi Bolus Aktepe'nin eski ve önemli bir tarım merkezi olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.²¹¹ Bolus Aktepe Höyüğü'nde bereketli ve sulak bir alanda olduğu için İlk Tunç Çağı insan toplulukları tarafından yerleşim alanı olarak seçilmiş olabilmektedir.

Tokat'ta İlk Tunç Çağı'na ait yerleşimlerinden elde edilen arkeolojik malzemeye bakıldığında ise Maşat Höyük İlk Tunç Çağı keramiği Orta ve Kuzey Anadolu'da özellikle Yeşilırmak-Kızılırmak arasındaki bölgede yaygın olan keramik türünden farklı olmadığı gibi Alacahöyük keramiklerinden de ayırmak mümkün değildir. Bu çağa ait Maşat Höyük keramiği elde yapılmıştır. Hamuru ince işlenmiş küçük boylu kaplar dışındaki keramiğin çoğunluğunu orta ve kaba teknikte yapılmış

²⁰⁸ Gümüşçü, s. 243.

²⁰⁹ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 37.

²¹⁰ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 37-38.

²¹¹ Kökten, s. 223.

olanlar oluştur. Kapların büyük çoğunluğu kırmızı astarlı olup az veya çok özen gösterilerek perdahlanmıştır. Bu kaplardan kırmızı astarın tonlarına sahip olanları çokça varken, kahverengi, gri ve sarı astarlıların sayısı daha azdır. Derinlikleri az olan çanakların içi-dışı astarlanmıştır. Bu çanaklar bu özellikleriyle Alışar'dakilerden farklıdırlar.²¹² Alaca Höyük ve Alışar'da olduğu gibi Maşat Höyük'te de bu çağa ait kap şekilleri oldukça basittir. Maşat Höyük'te keramik grubunu temsil eden arkeolojik malzemeyi; fincanlar (Resim 23), (şekil 1), maşrapalar (Resim 24), (şekil 2), çanaklar (Resim 25), (şekil 3), gaga ağızlı testiler (Resim 26), (şekil 4), çaydanlıklar (Resim 27)²¹³, çift kulplu bardaklar (şekil 5)²¹⁴, kapaklar (şekil 6), vazolar (şekil 7) ve küpler (Resim 28) oluşturmaktadır.²¹⁵ Bunların dışında Maşat Höyük'te İlk Tunç Çağı'na ait pişmiş topraktan yapılan ağırşaklar, dokuma ağırlıkları, fırçalar, küçük hayvan heykelcikleri, silindir biçimindeki gövde üstünde üçayaktan oluşan kap kaideleri bulunmaktadır.²¹⁶

Bununla birlikte çift kulplu bardaklara ait parçalardan bunların depas amphikypellon tipinde olduğu belirtilmiştir.²¹⁷ Bu tip kaplar Batı Anadolu kökenli olup en erken örnekleri de yine burada görölmüştür. Bunlar Önasya'da Ege Dünyası, Balkanlar, Anadolu ve Suriye'ye kadar geniş bir coğrafyada görölmektedir.²¹⁸ Buradan Maşat Höyük'ün Orta ve Kuzey Anadolu coğrafyalarında var olan kültürün etkisinde kaldığı gibi bölgeye çok uzak coğrafyalarla da etkileşim içerisinde bulunduğu söylenebilir. Belki de bu kap Maşat Höyük'e çok farklı bir coğrafyada bulunan insanlar tarafından getirilmiş olabilirdi. Ya da Maşat Höyük'te yerleşen insan toplulukları farklı coğrafyalarda bulunan insanlarla girdikleri etkileşim sonucu bu kabın yapılışını öğrenerek kendileri de üretmiş olabilişlerdi.

Kayapınar Höyüğün'de İlk Tunç Çağı keramiği içerisinde bulunan vazo kahverengi astarlı, perdahlı, boyunlu olup dibi hafifçe çukurlaştırılmıştır. Gövdesi derin ve düzensiz oyuklarla süslenmiştir. Basık gövdeli, dışarı taşık ağızlıdır.²¹⁹ Çanak ise iri

²¹² Kutlu, s. 5.

²¹³ Kutlu, s. 6.

²¹⁴ Kutlu, s. 7.

²¹⁵ Kutlu, s. 8.

²¹⁶ Kutlu, s. 9-10.

²¹⁷ Kutlu, s. 7.

²¹⁸ Derya Yılmaz, Erken Tunç Çağı'nda Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri Işığında Depas ve Tankard Türü Kaplar, A.Ü.D.T.C.F. *Anatolia (Anadolu) Dergisi*, 36, 2010, s. 45-46.

²¹⁹ Temizer, s. 325.

kum taneli hamurdan dışarı taşık ağızlı, yuvarlak dipli ve kulpsuz bir şekilde yapılmıştır (Resim 29).²²⁰ Bununla birlikte ele geçirilen kırık çanak parçalarından içeri çekik ağızlı kırmızı astarlı ve perdahlı çanaklarında varlığı anlaşılmıştır (Resim 30). Bunların yanısıra dışarı çekik ağızlı kırmızı astarlı derince, şerit kulplu kahverengi astarlı çanaklar ve kırmızı astarlı boyunlu yumurta gövdeli memeli maşrapada vardır. Bunlar İç Anadolu'da ki çağdaşlarından farklı olmadığı gibi farklı mahalli özellikleri de görülmemektedir.²²¹

Horoztepe İlk Tunç Çağı çanak çömleği elde yapılmıştır. Bunların çoğunun içi-dışı kırmızı astarlı, perdahlı; azının da siyahtır. Elde edilen küçük boylu kaplar teknik ve şekil açısından değerlendirildiğinde bu çağ için tipiktir (Resim 31). Bunlardan önemli bir kısmının omuzları ve gövdeleri birbirine paralel kertiklerle ve çizgilerle süslenmiştir (Resim 32). Şerit biçimindeki kulplarının ortası hafifçe çukurdur. En çok tek kulplu derin çanaklara, kulplu veya kulpsuz daha küçük çanaklara rastlanmaktadır. Bunların ağız kısımları dışarıya doğru bükülmektedir. Siyah astarlı kulpsuz ince cidarlı vazolarda vardır (Resim 33). Siyah astarlı iyi perdahlı çift paralel kulplu kapak Alacahöyük'te bulunanların eşidir (Resim 34). Bu kapların teknik bakımından tam eşlerini Dündartepe'de, Alacahöyük'te bol miktarda bulmak mümkündür. Bu çanak-çömlek türü eskiden de bilindiği gibi, İç Anadolu'nun kuzey kısımlarında ve Karadeniz daha çok kullanılmaktadır.²²²

Tokat'ta İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömlek türü arkeolojik malzemeden hareket edilirse istisnalar dışında Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi bu çağda da İç Anadolu Kuzey Anadolu ve Orta Anadolu coğrafyalarında bulunan kültürün dışında kalmadığı görülmektedir.

Tarihi coğrafya kapsamında bir yerin coğrafi özellikleri içerisinde yer alan maden potansiyelini de ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede günümüz dünyasının ulaştığı teknolojik düzey eski çağ insanların madenleri tanınması ve bulunduğu dönemin şartlarına uygun şekilde işlemeyi deneysel olarak öğrenmesi ile başladığı²²³ göz önünde bulundurulursa İlk Tunç Çağı'nda madenin kullanılmasının ne kadar büyük bir önem taşıdığı daha iyi anlaşılmaktadır. Bu

²²⁰ Temizer, s. 324.

²²¹ Temizer, s. 325.

²²² Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 33.

²²³ Ergun Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular". *MTA Dergisi*, (111), 1990, s. 175.

dönemde İlk Tunç Çağı tarihini ve kültürünü yaratan insanların hayatlarında belki de tunç alaşımı büyük bir önem taşımaktaydı. Dönemin insan toplulukları yerleşim alanı seçerken o yerin su kaynakları, bitki örtüsü ve verimli sahalara sahip olması gibi coğrafi özelliklerinin yanında o yerin tunç alaşımını elde etmek için gerekli olan bakır ve kalay cevherleri açısından potansiyelini de göz önünde bulundurabilmişlerdir. Bu doğrultuda Tokat'ın İlk Tunç Çağı'ndaki tarihi coğrafyası kapsamında değinilmesi gereken konular arasında dönemin özelliklerini yansıtan başlıca yerleşimlerden elde edilen arkeolojik malzeme içerisinde yer alan madeni eşyalar üzerinde durmak gerekir.

Maşat Höyük'te bu döneme ait ortaya çıkarılan tunçtan yapılmış madeni eserler ise, çoğunlukla bu döneme ait evlerde ve mezarlarda bulunmuştur. Maşat Höyük'te İlk Tunç Çağı'na ait madeni eşyaları iğneler, küpeler, bilezikler ve gerdanlık taneleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda iğneler çoğunlukla yuvarlak başlıdır. Mezarlarda bulunmuş iğnelerin iki tanesinin gövdesi özel olarak bükülmüştür (Resim 35), (Şekil 8). Oymaağaç'ta bulunan iki iğnenin de gövdesi bu şekilde bükülerek mezarlara bırakılmıştır. Bu durum İlk Tunç Çağı'nda silah ve kaplara uygulanan yaygın bir “ölü gömme âdeti” dir. Maşat Höyük'te bulunan diğer bir iğnenin başı yivlerle bezelidir (Resim 36), (Şekil 9). İğne bu durumuyla Oymaağaç'ta bulunan iğneyle tam benzerlik göstermektedir. Küpeler halka biçimde yuvarlak kesitli bir telin bükülerek uçlarının üst üste getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bilezikler hem mezarlarda hem de evlerde ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu bileziklerden ikisi yiv, grupları ile bezenmiş birisi spiral biçimde şekillendirilmiştir. Gerdanlık tanelerini oluşturan boncuklar ise ele geçirilen bir gerdanlığa ait olmakla birlikte gerdanlığı oluşturan bu boncuklar dağ kristali ve fayans hamuru yanında tunçtan yapılmış spiral biçimindedirler.²²⁴

Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı madeni eserlerini kap-kacak ve harp aletleri oluşturmaktadır.²²⁵ Bu madeni eserlerden bazıları şöyledir. Çaydanlık olarak nitelendirilen yapımında tunç kullanılan, yuvarlak gövdeli ve dipli ağız kenarı iki yivli, omuzu üstünde ve kulp çengeli altında silindir biçimli hafifçe yukarı bükülmüş emziği olan, sepetkulplu bu kap gösterdiği özellikleri doğrultusunda Alacahöyük mezarlarından

²²⁴ Kutlu, s. 10.

²²⁵ Temizer, s. 324.

çıkarılan çaydanlıkla benzerdir (Resim 37).²²⁶ Kama ince uzun saplı çivi delikli olup üçgen bir şekle sahiptir (Resim 38). Bunlar Orta Anadolu'da Koloni Çağı'ndan Büyük Hitit Devleti zamanına kadar kullanılmıştır. Sap delikli balta, silindir biçimindeki sap deliğinin iki kenarı kalınlaştırılmış ve çıkıntılı kısımları küçük çizgilerle süslenmiştir. Ucuna doğru hafifçe genişleyen ve incelen kısa yüzü keskindir (Resim 39). Balta gösterdiği özellikler bakımından Anadolu'da İ.Ö. 3. -2. binde kullanılan genel balta tiplerinden ayrılmamakta ise de Anadolu'da tam eşine rastlanılmamıştır. Bu tip baltaların Kafkasya'da İ.Ö. 3. binin sonlarında kullanıldığı ve mezarlardan çıkarıldığı bilinmektedir. Bundan başka Karaz'da bulunmuş sap delikli tunç veya bakır balta, Kayapınar Höyüğü'nde ortaya çıkarılan sap delikli balta ile Kafkasya'daki balatlar arasında bir bağ sağlayabilecek sahanın malı olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte Ahalatlibel ve Polatlı balataları da mahalli özellikler göstermelerine rağmen Kayapınar Höyüğü'nde ki sap delikli balta ile aynı tiptedirler. Burada mercimek başlı üç iğnede bulunmuştur. Bunlardan birinin başı ince dilimli, birisi uzun ve süslü, diğerinin başı yassıdır (Resim 40). İnce dilimli olan iğne Alishar ve Alacahöyük'te aynı çağda görülmektedir. Bu madeni eserlerin tarihlendirilmesi İ.Ö. 3. bin olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda bunlar ölü hediyeleri olarak nitelendirilmektedir.²²⁷

Kayapınar Höyüğü'nün de dâhil olduğu bölge coğrafi bakımdan bir geçiş sahası özelliği taşımaktadır.²²⁸ Belki de Kayapınar'da Kafkasya'da ortaya çıkan sap delikli baltaların benzerlerinin bulunmasında buranın sahip olduğu coğrafi konumunda etkisi olabilmektedir.

Horoztepe İlk Tunç Çağı'na ait madeni eşyalar bu dönemi temsil eden mezarlardan çıkarılmakla birlikte bu eşyaların oldukça çeşitli oldukları görülmektedir.²²⁹ Bu eşyaların yapımında bakır veya tunç, altın, gümüş ve elektron kullanılmıştır. Bakır veya tunç kullanılarak yapılan eşyalardan bazıları arasında ayakları insan ayağı şeklinde olan biri büyük (Resim 41) , diğeri küçük masa (Resim 42);²³⁰ tabağının altına döküm ve boğumlu bir boru ile çivilendiği asil kaidenin de bu boruya perçinlendiği boru şeklindeki pedestali zikzak motiflerle süslü yere basan geniş kısmı

²²⁶ Temizer, s. 325-326.

²²⁷ Temizer, s. 327-328.

²²⁸ Temizer, s. 328.

²²⁹ Özgüç, "Kültepe ve Horoztepe Kazıları", s. 27.

²³⁰ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 8-9.

Koloni çağı meyveliklerde de görüldüğü gibi üçgen delikli meyvelik (Resim 43); biri sağlam yuvarlak gövdeli kesik omuzlu şerit kulplu (Resim 44) diğer ikisi kırık, yumurta gövdeli ve sivri dipli gaga ağızlı testler; yuvarlak gövdeli ve dipli sepetkulplu çaydanlık (Resim 45);²³¹ bir tanesi yarım daireden daha büyük olan (Resim 46) güneş kursları,²³² bebeğini emziren kadın heykeli (Resim 47);²³³ boğa heykeli (Resim 48) ve heykelcikleri, geyik heykelciği (Resim 49)²³⁴ bulunmaktadır. Horoztepe İlk Tunç Çağı altın eşyaları bir bilezik ve başlıktan oluşmaktadır. Gümüş eşyaların en önemlilerini baldahin ve asa sapları oluşturmaktadır. Anadolu'nun ilk altın kirmeni olan mercimek başlı kirmen, bıçağa benzer bir alet, damga mühüre benzeyen beş nesne elektron eşyalardan bazılarını oluşturmaktadır.²³⁵

Horoztepe varlığıyla Alacahöyük mezarlarının tam eşi olup Alacahöyük mezarlarını yalnızlıktan kurtarmıştır.²³⁶ Güneş kursu boğa ve geyik heykelleri gibi Horoztepe'ye ait eserler Horoztepe'nin Alacahöyük mezarları ile çağdaş olduğunu göstermesi ²³⁷ bakımından önemlidir. Ortaya çıkarılan Horoztepe madeni eserleri Karadeniz bölgesinin maden işçiliği konusunda eriştiği seviyeyi göstermektedir.²³⁸

Görüldüğü üzere İlk Tunç Çağı'nda dönemin başlıca iskân merkezlerinden elde edilen ve genel hatlarıyla vermeye çalışılan çok çeşitli madeni eserlerden de anlaşılacağı üzere Tokat İlk Tunç Çağı'nda maden özellikle de dönemin özelliğini yansıtan tunç eşyalar açısından bakıldığında tuncun kullanılması ve işlenmesi konusunda gerçekten aktif bir konumda olduğu görülmektedir. Tokat'ın bu konumu, sahip olduğu tunç yapımında kullanılan bakır madeni açısından zenginliğine bağlanabilir. Bu doğrultuda dönem itibarıyla biri Troia ve Ege dünyası içinde, ötekiyse Orta Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yer alan başlıca iki madencilik okulu söz konusu olmaktadır.²³⁹ Özellikle her devirde, maden işçiliği bakımından çok ileri bir mınıtkayı temsil eden²⁴⁰ ve birbirleriyle ilişki kurduğu anlaşılan bu okullardan doğudakinin köken olarak, bakır

²³¹ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 9-10.

²³² Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 14.

²³³ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 17-18.

²³⁴ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 19.

²³⁵ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 23-24.

²³⁶ Özgüç, "Kültepe ve Horoztepe Kazıları", s. 27; Özgüç- Akok, *Horoztepe Eserleri*, s. 203.

²³⁷ Özgüç- Akok, s. 208.

²³⁸ Tahsin Özgüç, "Yeni Horoztepe Eserleri", *A.Ü.D.T.C.F. Anatolia (Anadolu) Dergisi*, 8, 1964, s. 19.

²³⁹ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s.135

²⁴⁰ Özgüç, "Kültepe ve Horoztepe Kazıları", s. 27.

madenin bol olduğu Merzifon, Tokat Amasya yörelerine dayandığı anlaşılmaktadır. Daha öncede belirtildiği üzere gerek Horoztepe'den çıkarılan gerekse Kayapınar'dan çıkarılan madeni eserler Alacahöyük'ten elde edilen madeni eserlerle benzerlik göstermelerinden dolayı bunların birbirleriyle çağdaş oldukları sonucuna ulaşmak mümkündür. Alacahöyük'e ait İlk Tunç Çağı eserlerinin, az önce isimlerini belirttiğimiz Merzifon, Tokat Amasya yörelerinden Alacahöyük'e gelen göçmenler tarafından getirildiği de sanılmaktadır.²⁴¹

Horoztepe yerleşim alanında hayvancılığın gelişimini gösteren bol miktarda hayvan kemiklerine (özellikle koyun) rastlanması²⁴² bölge coğrafyasının hayvancılığa elverişli nitelikte coğrafi özelliklere sahip olduğunu gösterebilmektedir. Ayrıca döküm halindeki boğa ve geyik heykelcikleri bu dönemde de hayvanlara tapınıldığını ve yerleşmenin çevresinde av hayvanlarının barınabileceği ağaçlık bir bölgenin bulunduğunu kanıtlar²⁴³ nitelikte olması Horoztepe ve çevresinin coğrafi özelliklerinin hayvancılığın yanında avcılığa da uygun olduğunu gösterebilmektedir.

Daha önce Maşat Höyük yerleşiminin I. zamanın yükselmekte olan mermerleşmiş kalker bloklarının bir tanesi üzerinde kurulduğu²⁴⁴ belirtilmişti. Kalker yani kireç taşı yapı malzemesi olarak ²⁴⁵ kullanılabilmektedir. İnsan yeryüzünde her çeşit hayat ve faaliyetinde olduğu gibi, ev inşasında da çevre şartlarının etkisi altında bulunmakla beraber, mesela her insan çevresinde bulduğu malzemeyi gelenek ve göreneğine, kabiliyetine; ekonomik, kültürel ve teknik seviyesine göre yapı malzemesi olarak kullanabilmektedir.²⁴⁶ Bu doğrultuda İlk Tunç Çağı'nda Maşat Höyük'te iyi işlenmemiş, iri kireç taşı bloklarının, bir sıra halinde, bir kısmı da küçük taşların iki sıra halinde dizilmesiyle oluşturulan temellere sahip evlerin ortaya çıkarıldığını²⁴⁷ belirtmek yerinde olacaktır (Resim 50). İlk Tunç Çağı'nda insan topluluklarının burayı bir

²⁴¹ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s.135.

²⁴² Süleyman Çiğdem, *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1996, s. 116.

²⁴³ Çiğdem, s. 116.

²⁴⁴ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 2.

²⁴⁵ Yalçınlar, s. 26.

²⁴⁶ Tanoğlu, s. 226.

²⁴⁷ Kutlu, s. 2-3.

yerleşim alanı olarak seçmelerinde belki de yapı malzemesi olarak kullanabilecekleri kireç taşına yakın olma istekleri etkili olabilmektedir.

Horoztepe’de İlk Tunç Çağı’na ait mezar alanlarında yapılan kazılar neticesinde yer yer ocak izlerine el, değirmeni taşlarına rastlanması sonucunda burada bir yerleşim alanının varlığı belirtilmiştir.²⁴⁸ Fakat buna rağmen Horoztepe’de kazılan alanın küçük olmasından dolayı mimari kalıntı bulunamamıştır. Bununla birlikte bu yerleşimde, yörenin coğrafyasında çok bulunan ahşabın kullanıldığı bir mimarinin varlığı tahmin edilmektedir.²⁴⁹ Böyle bir ihtimal söz konusu olursa belki de Horoztepe’ye yerleşen insanlar Horoztepe ve çevre coğrafyasının sağladığı ahşabı yapı malzemesi olarak değerlendirme yoluna gitmişlerdi.

Horoztepe bütün devirler boyunca, ağacı bol bir coğrafya da bulunmuş olup bu coğrafyanın ortaya koyduğu etkiler değişik biçimlerde Horoztepe mezarları üzerinde de görülmektedir. Bu doğrultu da Horoztepe mezar çukurunda cesedin ve ölü hediyelerinin bazılarının ağaç kasalar için korunmuş olacağı ihtimali üzerinde durulmaktadır.²⁵⁰ Mezarlarda madeni eşyalardan oluşan ölü hediyelerinin yanı sıra ahşap eşyalara ait olduğu belirtilen çürümüş ve çivilenmiş ağaç parçaları bulunmuştur.²⁵¹ Alacahöyük mezarlarının çevrenmesinde kullanılan taş duvarların yerine izlerine rastlanılmasa da Horoztepe’de mezarlarının çevrenmesinde ahşabın kullanılmış olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak belirtilmiştir.²⁵² Ayrıca ağaç ve eşyanın belirli kısımlarını kaplamak için kullanılan ve kapaksız kutlardan farkı olmayan başlıklara Alacahöyük’te rastlanmamış olması Horoztepe gibi ormanlık bölgedeki mezarlara stepdekilerden daha çok ve daha çeşitli ağaç-tahta bırakıldığını göstermektedir.²⁵³

İlk Tunç Çağı’nın özelliklerini yansıtan Maşat Höyük, Kayapınar Höyüğü, Horoztepe ve Bolus-Aktepe Höyüğü, gibi başlıca yerleşim alanları dışında, yapılan yüzey araştırmaları ile elde edilen İlk Tunç Çağı’na ait keramikler neticesinde daha küçük çapta yerleşim alanları da ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları Zile’de; Öğlenlik Tepe, Acıpınar Höyük, Kazıklı Höyük, Yılanlıkaya,

²⁴⁸ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 5-6.

²⁴⁹ Harmanakaya- Erdoğan, “Dere Mahallesi/Horoztepe”.

²⁵⁰ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 5-6.

²⁵¹ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, 21.

²⁵² Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, 25.

²⁵³ Özgüç- Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, 27.

Hamzanın Çal, Toptepe, Yüzellik Tepe, Medrese Tepe, Âlime Tepesi, Mal Tepesi,²⁵⁴ Kösele Tepesi, Meydanlık Mevkii, Destimelik, Sinnelik Höyük,²⁵⁵ Karayün Höyük, Akdoğan Kale Tepesi, Kayapınarın Tepesi, Gavur Kalesi,²⁵⁶ Gümgüm Tepesi, Alkaya,²⁵⁷ Yağlıpınar, Kayadibi, Okçutepe, Küçükközlü Höyük²⁵⁸, Karga Tepesi, Viran Cami,²⁵⁹ Erbaa'da; Karakaya (Çobanetpe) ,Kömüslük, Köyönü,²⁶⁰ Tokat'da (Merkez İlçe'de);²⁶¹ Engüren Höyük, Turhal'da; Ali Tepesi (Üçgözen), Deliktaş,²⁶² Pazar; Kale Tepe,²⁶³ Niksar'da; Hüseyingazi-Kaletepe,²⁶⁴ Almus'da; Komşutepesi,²⁶⁵ Reşadiye'de; Çağşak, Tilkitepe, şeklindedir (Harita 4).

İsimleri zikredilen bu iskân yerlerinin çeşitliliğine bakılırsa İlk Tunç Çağı'nda Tokat'ın yoğun bir şekilde yerleşim alanı olarak seçildiği görülmektedir. Özellikle Zile'de ki İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin oldukça yoğun olduğuna dikkat edilecek olunursa buranın İlk Tunç Çağı'ı insanları için son derece önemli bir yerleşim alanı olduğu anlaşılmaktadır. Belki de Zile İlk Tunç Çağı insan topluluklarının yaşaması için uygun coğrafi şartları bünyesinde barındırmaktaydı.

4.3. TOKAT'TA İLK TUNÇ ÇAĞI MADENCİLİĞİ VE TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Anadolu coğrafyası su kaynakları, iklim, bitki örtüsü ve verimli tarım arazileri gibi coğrafi unsurlar açısından kendisine yerleşen insan topluluklarının yaşamları için oldukça elverişli şartlar ortaya koymuştur. Bununla birlikte az önce belirtilen coğrafi unsurların yanında Anadolu coğrafyasının maden açısından zenginliğini değinmek gerekir. Öyle ki bilim dünyasında Anadolu madenciliğin beşiği olarak bilinmekte olup, madenciliğin ve metal işleme sanatının en eski örnekleri arandığında karşımıza Anadolu çıkmaktadır. Anadolu'nun jeolojik

²⁵⁴ Özsaıt, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 75-76

²⁵⁵ Özsaıt, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 79-80.

²⁵⁶ Özsaıt, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 77-78.

²⁵⁷ Özsaıt, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s.79.

²⁵⁸ Özsaıt, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 76-77.

²⁵⁹ Özsaıt, 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 76-77.

²⁶⁰ Özsaıt, 1988 Yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları, s. 115-116.

²⁶¹ Özsaıt, 1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 91.

²⁶² Özsaıt, 1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 94-95.

²⁶³ Özsaıt, 1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 95.

²⁶⁴ Özsaıt, 1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 91.

²⁶⁵ Özsaıt, 1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları, s. 91.

yapısına bakıldığında Anadolu'daki eski madencilik geleneğini anlamak gerekmektedir. Ayrıca Anadolu'nun maden yatakları açısından zengin oluşu, tarih boyunca buraya yerleşen insanların madenlere kolayca ulaşmasını da sağlayabilmiştir.²⁶⁶

Tokat'ta İlk Tunç Çağı madenciliği ve Tokat'ın tarihi coğrafyası açısından bakıldığında ise Anadolu coğrafyası üzerinde bulunan Tokat, Orta Karadeniz bölümünde yer alıp milâttan önceki devirlerden, yakın tarihî dönemlere kadar madencilik işlevlerinin yoğun olduğu bir bölge olarak bilinmektedir. Tokat'ta yapılmış genel araştırmalar sırasında eski yeraltı madenciliği ile eski metalürjiyi ait çeşitli kalıntılar arasında “Türkiye madencilik tarihi” için son derece önemli yeni buluntular da elde edilmiştir.²⁶⁷

Tokat'ın madencilik ve metalürji konusunda gelişmişlik seviyesi anlamak için üzerinde durulan İlk Tunç Çağı zaman diliminde tunç alaşımını elde etmek için gerekli olan kalayın yanında bakır madenin ne kadar önemli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü Tokat tunç alaşımının elde edilmesinde gerekli olan bakır madeni açısından oldukça zengindir. Bu durum Tokat'ın sahip olduğu coğrafyanın sağladığı bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de Tokat bakır madeni açısından zengin bir sahada oluşum göstermiştir.²⁶⁸ Tokat'ın İlk Tunç Çağı kültürünü ve tarihi yaratan insanların İlk Tunç Çağı'nda Tokat'ı yerleşim alanı olarak seçmelerinde Tokat'ın bakır madeni açısından zenginliği de etkili olabilmektedir. Bu çerçevede Tokat'ta İlk Tunç Çağı madenciliği kapsamında önemli buluntu yerleri ve genel manada özellikleri şöyle olmaktadır.

4.3.1. Almus Yöresine Ait buluntular

Tokat'ta İlk Tunç Çağı Madenciliği kapsamında ele alınacak yerlerden birisi Tokat'ın Almus ilçesidir. Almus, günümüzde Anadolu'daki eski yerleşim merkezlerinin dışında kalan ve İlk Tunç Çağı'na ait bakır cevherlerinin ergitilmiş

²⁶⁶ Yalçın Ünsal, “Anadolu Madenciliği”, *Arkeo Atlas Dergisi*, 2, 2003, s. 72.

²⁶⁷ Ergun Kaptan, “Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular”, *MTA Dergisi*, (93-94), 1979-1980, s. 150.

²⁶⁸ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 36.

olduğu şimdilik bilinen tek yerdir.²⁶⁹ Tokat'ın İlk Tunç Çağı madenciliği hakkında ortaya konulan bilgiler ise Almus'un, Bakımlı ve Gevrek köylerinde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilmiştir.

Bakımlı Köyü Buluntuları: Buluntu yeri olan Ali Karacaca ait tarla coğrafi konumu bakımından, Tokat ilinin Almus ilçesine bağlı Bakımlı (Mamo) köyünün 1 km kuzeybatısındadır.

Bakır cevherinin ergitilmesi sonucunda açığa çıkan cüruflardan oluşan bu küçük cüruf deposunun içinde, ergitme fırınına ait pişmiş toprak parçaları ile eski metalurjistlere ait seramik parçaları da bulunmuştur.

Burada ortaya çıkarılan ergitme fırınının yan duvarlarına ait pişmiş toprak parçaları (sıva parçaları) azınlıkta da olsa bulunmuştur. Burada bulunan bazı iri cürufların pişmiş toprak parçaları ile yapışmış bir durumda olması, bakır cevherinin ergitilmesi süresince bu cürufların fırının yan duvarlarına yapışmış olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca eski metalurjistlere ait dış yüzeyi perdahlı kızılımsı renkli, iç yüzeyinde küçük cüruf kalıntıları olan, hamuru ise kum katkılı, 12 cm uzunluğunda 1 cm kalınlığındaki bir seramik parçası sayesinde, bu cüruf deposunun İlk Tunç Çağı'na ait olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte ele geçirilen bu cüruf deposu Anadolu'da maden cevherinin bilinçli ve başarılı olarak ergitilmiş olduğu İlk Tunç Çağına (İ.Ö. 3000-2000) ait şimdilik tek buluntudur (Harita 5).²⁷⁰

Gevrek Köyü Buluntuları: Buluntu yeri olan Muharrem Denli'ye ait tarladaki küçük cüruf deposu, Almus ilçesinin güneybatısındaki Gevrek Köyünün Gervrek Alam mevkiinde olmaktadır. Bu küçük cüruf deposunun içerisinde ergitme fırınına ait kalıntılara rastlanılmamıştır. Ancak cüruflar arasında pişmiş topraktan yapılmış bir döküm kalıbı parçası bulunmuştur. Bu buluntu Anadolu'da madencilik tarihi için çok önemlidir. Çünkü bu materyal ergitilmiş bakır cevherinin, belirlenmiş boyutlarda ve ağırlıktaki bakır külçelerine ait olan döküm kalıplarının bir parçasıdır.²⁷¹

Almus-Gevrek köyünde bulunan bu materyalin gerçek boyutlarını saptamak olanaksızdır. Ancak Tokat bölgesinde külçe bakır ticareti yapan eski Anadolu insanların Tunç Çağı'nda dikdörtgen yüzeyli ve 2 cm derinliğindeki döküm kalıpları

²⁶⁹ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 150.

²⁷⁰ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 151.

²⁷¹ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 151.

sayesinde, ticarete standarda ulaşan belirli bir ölçüye sahip oldukları söylenebilir. Bu nedenle sözü edilen döküm kalıbı, eski Anadolu metalürjisi için önemli sayılan son derece ilginç bir örnektir (Harita 5).²⁷²

4.3.2. Erbaa-Kozlu Yöresine Ait Buluntular

Almus'ta yer alan Bakımlı ve Gevrek köyü İlk Tunç Çağı madenciliği buluntu yerleri dışında Tokat'ta İlk Tunç Çağı madenciliğini yansıtmaması bakımından Erbaa-Kozlu yöresine de değinmek gerekir.

Kozlu Buluntuları: Gümüşlük eski madenlik mevki olarak anılan buluntu yeri, Erbaa ilçesine 28 km uzaklıkta olup, coğrafi konumu bakımından Erbaa'nın güneyindeki Kozlu bucağının 9 km güneybatısındadır. Ayrıca Tokat masifinin kuzey kenarında, Kuzey Anadolu Fayının 15 km güneyindedir.

Günümüzden dokuz bin yıl önce eski Anadolu insanlarının tanıdığı ilk metalik maden bakırdı. Anadolu'da en eski yeraltı maden işletmesi İ.Ö. 5000 yıllarına ait olup Tokat Erbaa, Kozlu yöresinde saptanmıştır.²⁷³

Burada Sondajlı aramalar sırasında saptanan sülfürlü bakır yatağında ise yüzeyden yaklaşık olarak 45-50 m derinlikte eski bir maden galerisinin varlığını kanıtlayan izlere rastlanılmıştır. Ayrıca büyük çöküntü olarak nitelendirilmiş olan sahadaki üç adet maden arama kuyusunun kazısı sırasında 7 m derinlikte bazı antik maden kütüğü kalıntıları da ele geçirilmiştir. Burada ele geçirilen materyallere yapılan C-14 analiz sonuçlarının verdiği tarih ise İ.Ö. 2800 dür. Bununla birlikte bu mevkideki bakır mineralizasyonunu, günümüzde bilinen en eski yeraltı bakır madenciliğinin yapıldığını tanıttacak nitelikte önemli bir buluntu yeridir.²⁷⁴

Buradan çıkarılan bakır mineralizasyonunun günümüzden yaklaşık olarak 6000 yıl öncesinden tarihî dönemlere değin bilindiği ve buradaki sülfürlü bakır

²⁷² Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 153-154.

²⁷³ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular", s. 175.

²⁷⁴ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 154.

yatağının eski Anadolu madencileri tarafından başarıyla işletilmiş olduğu saptanmıştır.²⁷⁵

Ayrıca daha önce belirtildiği üzere madeni eserler açısından oldukça zengin olan ve bu doğrultuda tunç, altın gümüş ve elektrondan (altın ile gümüş karıştırılarak elde edilen alaşım) yapılmış buluntuların ele geçirildiği Horoztepe,²⁷⁶ eski metalürjinin kanıtı sayılan dökümcülükte ileri bir tekniğe ulaşmış, anılmaya değer çeşitli metalik materyaller vermiş, örnek bir yerdir.²⁷⁷

Önemli bir diğer husus da Tokat ve özellikle Erbaa yöresi için sözü edilen çağlarda tunç üretimine gereksinim duyulan kalay mineralinin nereden ve nasıl sağlanmış olduğudur. Bu konu eski Anadolu madencilik tarihi için hâlâ çözümlenememiş önemli bir sorundur. Çünkü günümüzde bile Anadolu'da kalay yataklarının varlığı henüz saptanamamıştır (Harita 5).²⁷⁸

4.4. HATTİLER VE HATTİLER DÖNEMİNDE TOKAT'IN TARİHİ COĞRAFYASI

4.4.1. Hattiler

Anadolu Yarımadası'nın bugün için bilinen en eski adı "Hatti Ülkesi" olmakla birlikte Hatti adı İlk defa Mezopotamya yazılı kaynaklarında Akad Sülalesi döneminde (İ.Ö. 2350-2150) kullanılmıştır.²⁷⁹ Bu doğrultuda Şartamhari metinlerini almak gerekmektedir.²⁸⁰ Bu metinlerde Akad Kralı Naram-Sin'in (İ.Ö. 2260-2223) Anadolu'ya yaptığı seferler ile bu seferler sonunda kendisine karşı 17 Anadolu kralının oluşturduğu koalisyonla yaptığı mücadele de anlatılmaktadır.²⁸¹ Bu koalisyona ise Hatti kralı Pampa başkanlık etmektedir.²⁸²

Bununla birlikte Kayseri Kültepe tabletlerinde geçen tasvif edici ve tanımlayıcı nitelik taşıyan sözcüklerin değerlendirilmesi ile elde edilen bilgiler doğrultusunda bu

²⁷⁵ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 151.

²⁷⁶ Özgüç, "Kültepe ve Horoztepe Kazıları", s. 27.

²⁷⁷ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 150.

²⁷⁸ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 151.

²⁷⁹ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 15.

²⁸⁰ Kınal, s. 50

²⁸¹ Dinçol, "Hititler", s. 19.

²⁸² Kınal, s. 50-51.

tabletlerde, Asur isimlerinden başka aralarında Hattice'ninde bulunduğu Hurrice ve Luwice dillerine ait birçok tanrı, şahıs ve yer adlarının geçmekte olduğu görülmüştür. Bu durum o dönem itibariyle Anadolu'da farklı kavimlerin yaşadığını da ortaya çıkarmıştır.²⁸³ Bu doğrultuda Anadolu'da var olan kavimlerden bir tanesi de Hattiler'dir. Ayrıca Boğazköy arşivinden, Hattice veya Hattice ve Hititçe olmak üzere çift dilde yazılmış metinlerde bulunmuştur.²⁸⁴

Boğazköy (Hattuşa) tabletlerinin okunmasıyla da tabletlerde sık sık geçen Hatti adı ilk başta Orta Anadolu'ya yerleşen Hind-Avrupalı kavim için kullanılmışsa da daha sonradan elde edilen yeni bilgiler doğrultusunda Türkiye'de bu yeni gelen Hind-Avrupalı kavim için ilk önce Eti, daha sonra Hitit deyimi yerleşmiştir. Hatti ve Hititler'in dilleri de yapıları bakımından birbirlerinde farklı olmakla birlikte²⁸⁵ Hattiler'den Hititler'e birçok kelimenin de geçtiği de görülmüştür.²⁸⁶ Anlaşılabacağı üzere Hattiler ve Hititler birbirinden dil ve ırk bakımından ayrı iki farklı kültür olmaktadır.

Daha önce belirtildiği üzere Anadolu'nun Mezopotamyalılar tarafından Hatti Ülkesi adı ile anıldığından yola çıkılacak olunursa da Anadolu'da Hititler'den önce gelişmiş olan uygarlığın da Hattiler'e ait olması gerekmektedir. Alishar ve Alacahöyük'te ortaya çıkan İlk Tunç Çağı tabaklarının da Hattiler'e ait olduğu da belirtilmektedir.²⁸⁷

Bununla birlikte Hatti ülkesinin sınırlarını hemen hemen tamamını İç Anadolu, merkez olmak üzere bu merkezin kuzey ve güneyinde yer alan iki plato meydana getirmektedir. Kuzey plato, Sakarya Havzası'nı, Ankara ilinin geniş düzlüklerini, Kızılırmak'ın geniş kavsi dâhilindeki toprakları içine alır. Hatti'nin çekirdeğini oluşturan Çorum, Amasya Yozgat illeri ile Tokat ve Sivas illerinin büyük bir kısmı da bu coğrafi kesimin içerisinde yer almaktadır. Güney plato, ise Tuz Gölü Havzası'ndaki Konya, Afyon, Niğde, Nevşehir illerini ve Konya Ovası'nı kapsamaktaydı.²⁸⁸ Hattiler'in oluşturduğu medeniyetin kültürü doğuda Erzurum'a kuzeyde Sivas ve Samsun'a, güneyde ise Akdeniz'e kadar yayılmıştır.

²⁸³ Kinal, s. 71-72.

²⁸⁴ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 28.

²⁸⁵ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 15-16.

²⁸⁶ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 29.

²⁸⁷ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 17.

²⁸⁸ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (2000), (Çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitapevi, İstanbul 2007, s. 196.

Hattiler protohistorik çağda yaşamış bir uygarlıktır.²⁸⁹ İ.Ö. 3000’de Anadolu medeniyetini yaratan kavimlerden biri olan Hattiler,²⁹⁰ İ.Ö. 2000 yıllarında küçük krallıklar halinde yaşadıkları sırada Anadolu’ya gelen Hind-Avrupalı Hititler, İÖ. 1750 tarihlerinde ilk krallıklarını; İ.Ö. 2. bin yılın ortalarında da Hitit Büyük Krallığını, yani Hitit İmparatorluğunu kurmaları neticesinde²⁹¹ zamanla Hititler arasında erimişlerdir.²⁹²

4.4.2. Hattiler Döneminde Tokat’ın Tarihi Coğrafyası

Hattiler döneminde Tokat’ın tarihi coğrafyası konusu kapsamında Tokat’ta Hattiler’in oluşturduğu kültürün izlerini yansıtan iskân yerlerini ele almak ve bunların tarihi coğrafya açısından değerlendirmesini yapmak gerekmektedir.

Bu doğrultuda Alacahöyük’te İlk Tunç Çağı’na ait yapı katlarının Hattiler’e ait olması²⁹³ ve Alacahöyük mezarlarının İlk Tunç Çağı’na tarihlenen Horoztepe mezarlarının çağdaşı ve benzeri olması²⁹⁴ unsuru göz önünde bulundurulursa Horoztepe mezarlarından çıkan ölü hediyelerinin de Hattiler’e ait olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu doğrultuda Alacahöyük ve Horoztepe mezarları Hatti krallarına ait olup ortadaki medeniyet ve sanat eserleri de Hattiler’in, yerli halkındır.²⁹⁵ Kayapınar Höyüğü’nde de Alacahöyük mezarlarından elde edilen Hattiler’e ait eserlerin benzerleri ortaya çıkmıştır.²⁹⁶

Anadolu’nun sahip olduğu kendine has özellikler insanların bir araya gelerek ortak bir yerleşim yeri kurmalarına neden olmakla birlikte insanların böyle bir faaliyet içerisine girme nedenlerinde başlangıçta bazı dış etmenlerin baskısı söz konusu olmuştur. Bu etmenler ise ortak düşmana karşı kendini koruma gereği, ender rastlanan su kaynaklarını birlikte kullanma kaçınılmazlığı, besin üretimi için mevcut tarım toprağının ortaklaşa kullanımındaki zorunluluktur. Anadolu’da bu koşulları sağlayan

²⁸⁹ Kınal, s. 36, 72.

²⁹⁰ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 28.

²⁹¹ Emrullah Güney-Umut Güney, *Türkiye Coğrafyasının Uygarlıkları Anadolu’nun Trakya’nın Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentleri*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara 2011, s. 24.

²⁹² Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 29.

²⁹³ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 17.

²⁹⁴ Özgüç, “Kültepe ve Horoztepe Kazıları”, s. 27

²⁹⁵ Tahsin Özgüç, “Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *A.Ü.D.T.C.F. Anatolia (Anadolu) Dergisi*, 7, 1963, s. 37

²⁹⁶ Temizer, s. 325-326.

akarsu düzlüklerinin sayısı sınırlı olduğundan, aynı yerleşim yerleri, farklı dönemlerde, tekrar tekrar, iskân edilmişler, aynı yerlerde sürekli olarak yeni yerleşmeler kurulmuştur.²⁹⁷

Nitekim Anadolu toprakları için geçerli olan bu durum haliyle Anadolu'nun bir parçası olan Tokat içinde geçerli olmaktadır. Öyle ki Horotepe ve Kayapınar'da ortaya çıkan eserlerin Hattiler'e ait olduğundan yola çıkılacak olunursa bu yerlerde yerleşen insan topluluklardan biri de Hattiler olmaktadır. Hattiler'in buraları yerleşim alanı olarak seçmelerinde buraların coğrafyalarının sağladığı imkânlardan yararlanma isteği söz konusu olabilmektedir.

Hattiler'in Horoztepe ve Kayapınarı yerleşim alanı olarak seçmelerinde Tokat'ın da dâhil olduğu coğrafyanın bakır madeni açısından zenginliği mutlaka değerlendirilmesi gereken hususlardan biri olmaktadır. Çünkü İlk Tunç Çağı konusunda da belirtildiği üzere gerek Horoztepe²⁹⁸ gerekse Kayapınar Höyüğü²⁹⁹ olsun buradan çıkarılan madeni eserlerin büyük bir kısmı tunçtan üretilmiş olmakla birlikte tuncun elde edilebilmesi için de kalayla ve bakıra ihtiyaç duyulmaktaydı.³⁰⁰ Hattiler'in Tokat'ı yerleşim alanı olarak seçmelerinde Tokat coğrafyasının sağladığı bakır cevherine yakın olmak istemeleri gibi bir sebepte yatmışta olabilmektedir. Tokat'ın İlk Tunç Çağı tarihini içerisinde yer alan Hattiler'in kendilerini ifade ettikleri ve ortaya koydukları eserlerde belki de bu durumun neticesi olabilmektedir.

Alacahöyük'te ve Horoztepe'de bulunmuş olan eserlerin hemen hemen tamamı Kayapınar Höyük'ünün yanısıra Mahmatlar'da, Oymaağaç'ta Göller'de, Eski yapar'da ve Kalınkaya'da da bulunmuştur. Burada bulunan madeni eserler Anadolu'nun zenginliğini teknikte eriştiği yüksek seviyeyi, ustaların artistik kabiliyetini ortaya koymaktadır. Bu eserlerin döküm teknikleri üslupları Alacahöyük'tekilerden farklı olmamaktadır. Bu eserlerin dökümünde, çekiçleme de görülen teknik gelişme, Alacahöyük'ten Karadeniz'e kadar erişen bölgede homojen bir özellik göstermektedir.

Bu kapsamda Tahsin Özgüç'e göre İ.Ö. 3. binin son çeyreğinde bu bölge, Anadolu prensliklerinin en güçlü olanlarından biri tarafından idare edilmekte, tarımın

²⁹⁷ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 66.

²⁹⁸ Özgüç, "Kultepe ve Horoztepe Kazıları", s. 27.

²⁹⁹ Temizer, s. 325-328.

³⁰⁰ Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, s. 117.

hayvancılığın ve ormancılığın yanında maden ocaklarını ve atölyeleri işletmenin çok önemli bir yer tutmuş olması gerekmektedir. Ayrıca Çorum-Amasya-Tokat bölgesi, ilk Anadolu metalürjisinin kaynağı olup atölyelerin toplandığı bir çevre olmaktaydı. Kuzey Anadolu'nun büyük bir bölümünde olduğu gibi, Tokat, Amasya ve Çorum'un da dâhil olduğu bölge bakır ve gümüş madeni yatakları ya da maden ocakları bakımından zengin olmaktadır.³⁰¹ Bu kapsamda konumuz açısından baktığımızda daha öncede belirtildiği üzere Almus yöresine ait Bakımlı ve Gevrek buluntuları, Erbaa-Kozlu yöresinde Kozlu buluntuları Tokat'ta İlk Tunç Çağı madenciliğinin izlerini gösteren önemli buluntu yerleri olmaktadır.³⁰²

Yine Tahsin Özgüç'çe göre Çorum-Amasya-Tokat bölgesi Anadolu'nun esaslı maden kaynaklarından biri olmakla birlikte İlk Tunç Çağı'nda büyük atölyelerin toplandığı bölge konumundaydı. Aksi takdirde buradaki madeni eser zenginliğini anlamak mümkün değildi. Anadolu'nun diğer bölümlerinde ihtiyaç duyulan madeni eserlerin imal edildiği atölyeleri Tokat, Amasya çevresinde, Çorum kuzeyindeki alanda aramak gerekmektedir. Ayrıca Alacahöyük, Eskişehir, Kalınkaya eserleri hazır yapılmış bir durumda Tokat-Niksar-Erbaa- Gümüşhacıköy çevresindeki atölyelerden getirilmiş olması ihtimali söz konusu olmaktaydı.³⁰³

³⁰¹ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 35-36.

³⁰² Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 151, 154.

³⁰³ Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 36.

SONUÇ

“Tarih Öncesi Çağlarda Tokat’ın Tarihi Coğrafyası “ adlı bu çalışmada Tokat’ın tarih öncesi dönemlerine ait başlıca iskân yerlerinin konuşlandıkları mıntıkların coğrafi özellikleri, aynı zamanda da bu iskân yerlerinden elde edilen tarih öncesi dönemlere ait arkeolojik malzemeler, tarihi coğrafya açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda Tokat’ın tarih öncesi dönemlerini yansıtan başlıca iskân yerlerinin; akarsu, verimli topraklar, bitki örtüsü, savunmaya elverişli ve özellikle de bakır madeni açısından oldukça zengin olmak gibi birçok coğrafi özelliğe sahip bir mıntıkada teşekkül ettikleri görülmüştür. Bu coğrafi özellikler kapsamında akarsu ve verimli topraklara sahip olunması tarım ve hayvancılık, zengin bitki örtüsü yapı malzemesi olarak kullanılabilecek taş ve ahşap malzeme, savunmaya elverişli bir yer tehlikelere karşı kolayca korunmak, bakır madeni açısından zengin olmak tunç eşyaların yapımında gerekli olacak bakır madenine elde bulundurmak gibi birçok açıdan oldukça fazla imkânı Tokat’a kazandırmıştır.

Bu coğrafi özelliklerin ortaya koyduğu imkânlar tarih öncesi çağlarda Tokat’ın insanlar tarafından yerleşim alanı olarak seçilmesinde de etkili olabilmektedir. Nitekim tarihi coğrafyanın; coğrafyanın tarih üzerindeki etkileri olduğu hatırlanacak olunursa sözü edilen Tokat’ın coğrafi özelliklerinin tarih öncesini çağlarda Tokat’ı yerleşim alanı olarak seçen insanların hayatları üzerindeki etkileri de anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte Tokat’ta yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Tokat’ın tarih öncesi çağlarına ait küçük çaptaki yerleşimlerin sayısının giderek artan bir tablo çizmesi aynı zamanda Tokat’ın tarih öncesi çağlarda giderek insanlar tarafından daha çok tercih edilen bir yerleşim alanı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında Tokat’ın sahip olduğu coğrafi koşulların Tokat’ın tarih öncesini oluşturan insanları cezp etmesi ve kendisine çekmesi de söz konusu olabilmektedir.

Arkeolojik malzemeden anlaşıldığına göre Tokat Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı’nda Orta Anadolu, Kuzey Anadolu ve İç Anadolu coğrafyalarında var olan kültürlerin etkisinden farklı bir durum göstermemektedir. Ancak Kalkolitik Çağ’dan sonra İlk Tunç Çağı ile birlikte gerek keramik türdeki gerekse madeni eserlerin artması ile mevcut durumu bozan istisnalar da ortaya çıkmıştır. Yerleşimlerde Batı Anadolu ve Kafkasya kökenli eserlerin bulunması bu durumu göstermektedir. Buradan Tokat’ın

tarih öncesi dönemlerde sadece kendi bulunduğu coğrafya ve çevresindeki coğrafya ile etkileşimde bulunan bir yer olmadığı görülmektedir. Tokat aynı zamanda farklı coğrafyalarla bir şekilde temas kurmuş olabileceği sonucuna ulaşmakta mümkün olabilmektedir. Bu da kültürel açıdan Tokat'a ek değerler katan bir durum olmuştur.

KAYNAKÇA

- Açıkel, Ali, “Tokat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, İstanbul 2012, 219-223.
- Aktüre, Sevgi, *Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Akurgal, Ekrem, “Zile Maşat Höyüğü Kazısı”, *Belleten*, X (37), 1946, 371-374.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1993.
- Akurgal, Ekrem, “Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu Araştırmaları Dergisi*, X, 1986, 21-30.
- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Kaynaklar*, TÜBİTAK, Ankara 2001.
- Altaş, Seyithan *Uygarlık Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara 2011.
- Ardos, Mehmet, “Jeomorfoloji Açısından Türkiye Ovalarının Oluşumları ve Gelişimleri” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi Sayı 1’den Ayı Basım*, İstanbul 1985, 111-126.
- Ardos, Mehmet, *Türkiye Jeomorfolojisinde Neoteknik*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını, İstanbul 1979.
- Ardos, Mehmet, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- Atalay, İbrahim, – Mortan, Kenan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997.
- Atalay, İbrahim, *İnkılâp Resimli ve Açıklamalı Coğrafya Atlası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002

- Baydur, Nezahat, *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En eski çağlardan İ. s. 395 yılına kadar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Berndt Ersöz, Susanne, “Kaya Anıtları Matar’ın Tapınakları” *Arkeo Atlas Dergisi Özel Koleksiyon*, 2012, 36-41.
- Umar, Bilge, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, İlke Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Birgit Brandau-Hartmut Schickert, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (2001), (Çev.: Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.
- Bosworth, A. B. *Büyük İskender’in Yaşamı ve Fetihleri*, (1988), (Çev. Hamit Çalışkan), Dost Kitapevi, İstanbul 2005.
- Bozkurt, Nebi, “İpek Yolu” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, İstanbul 2010, ss. 369-373.
- Canik, Baki, ” *Tokat’ın Depremselliği ve Tarihte Geçirdiği Depremler*”, H. Bolay, ve diğ. (Haz.), *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ankara 1987, 238-250.
- Çiğdem, Süleyman, *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1996.
- Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi, Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar I. Kısım*, TTK, Ankara 2011.
- Dinçol, Ali M., “ Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, 18-120.
- Dinçol, Ali, M., “ Hititler Öncesinde Anadolu”, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, Cilt: 1, İstanbul 1982, 11-16.
- Doğanay, Hayati, *Coğrafya 'da Metodoloji Genel Metotlar ve Özel Öğretim Metotları*, MEB, İstanbul 1993.

Emrullah Güney-Umut Güney, *Türkiye Coğrafyasının Uygarlıkları Anadolu'nun Trakya'nın Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentleri*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara 2011.

Gümüşçü, Osman, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

İplikçioğlu, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994.

İzıdır, Reşat, *Türkiye I*, MEB, İstanbul 1972.

Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (2000), (Çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitapevi, İstanbul 2007.

Kaptan, Ergun, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular". *MTA Dergisi*, (111), 1990, 175-186.

Kaptan, Ergun, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", *MTA Dergisi*, (93-94), 1979-1980, 150-162.

Karakaya, Nuriye, *Eskiçağ Tarihinde Tokat*, (Yayımlanmamış Yüksek Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1988.

Karaman, Sedat, Tokat İli Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açından Değerlendirilmesi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 2006, 43-51.

Ketin, İhsan, "Kuzey Anadolu Fayı Hakkında ", *MTA Dergisi*, (72), 1969, 1-27.

Ketin, İhsan, *Türkiye Jeolojisine Genel bir Bakış*, T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi (İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları; 1259), İstanbul 1983.

Kınal, Füzulan, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1991.

Kökten, İ. K., "1947 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları", *Belleten*, XII (45), 1948, 223-27.

Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıçtan Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Kutlu, Emre, "Maşat Höyük'te Eski Tunç Çağı", *Belleten*, XLIII (169), 1979, 1-20.

- Lahn,, E., “Türkiye Göllerinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüt”, *MTA Enstitüsü Yayın Serisi B.12*, 1948, 118-125.
- Llyod, Seton, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), TÜBİTAK, Ankara 2012.
- Macqueen, J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (Çev.: Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2011,
- Memiş, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2008.
- Memiş, Ekrem, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya 1990.
- Munro, J.A.R., Roads in Pontus, Royal and Roman, *JHS*, XXI, 1901, 52-66.
- Nilüfer Pekcan (Yalçın), “Lâdik-Erbaa-Niksar Bölgelerinin Jeomorfolojisi Üzerine Bazı Gözlemler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi Sayı 3 (İstanbul 1988-1992)den Ayırbaşım*, İstanbul 1993, 175-188.
- Özçağlar, Ali, “Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu - Coğrafya Araştırmaları*, 3, 1991, 61-75.
- Özçelik, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara 2012.
- Özdoğan, Mehmet, “Adım Adım Yerleşik Yaşam Mezolitik Çağ ”, *Arkeo Atlas Dergisi*, 1, 2002, 56-62.
- Özdoğan, Mehmet, “Köyden Kente Kalkolitik Çağ”, *Arkeo Atlas Dergisi*, 1, 2002, 110-129.
- Özgüç, Tahsin - Akok, Mahmut, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, TTK, Ankara 1958.
- Özgüç, Tahsin, - Akok, Mahmut, “Horoztepe Eserleri”. *Belleten*, XXI (82), 1957, 201-219.

- Özgüç, Tahsin, “Kültepe ve Horoztepe Kazıları”, *TAD*, VIII (1), 1958, 26-27.
- Özgüç, Tahsin, “Yeni Horoztepe Eserleri”, *A.Ü.D.T.C.F. Anatolia (Anadolu) Dergisi*, 8, 1964, 18-25.
- Özgüç, Tahsin, “Maşat Höyük- Eski Tapigga Kazıları 1980 Çalışmaları”, *Belleten*, XLV 37 (2), 1981, 371-374.
- Özsait, Mehmet, *1988 Yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları*, XI. Türk Tarih Kongresinden Ayrıbasım, TTK, 1994, 113-129.
- Özsait, Mehmet, “1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *AST*, XVI (2), Tarsus 1988, 89-107.
- Özsait, Mehmet, 2005 Yılı Tokat İli, Zile ve Turhal İlçeleri Yüzey Araştırması, *AST*, XXIV (2), Çanakkale 2006, 451-462.
- Özsait, Mehmet, - Özsait, Nesrin, 2008 Yılı Tokat ve Amasya Yüzey Araştırmaları, *AST*, XXVII (2), Denizli 2009, 197-222.
- Özsait, Mehmet, “1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *AST*, XVII (2), Ankara 1999, 73-88.
- Pamuk, Bilgehan, “İpek Yolu Ticareti ve Erzurum”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII (2), 2007, 125-143.
- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (1890), (Çev.: Mihri Pektaş), MEB, İstanbul 1960.
- Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, “Dere Mahallesi/Horoztepe”, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 4a*, Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı (TASK), İstanbul 2002.
- Sevin, Veli, “Anadolu’da Pers Egemenliği”, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, II, İstanbul 1986, 266-277.
- Sevin, Veli, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltısuları Dairesi Başkanlığı, *Tokat –Kazova ve Turhal Ovaları Hidrojeolojik Etüt Raporu*, DSİ Ankara 1977.

- T.C. Tokat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *2011 Yılı Tokat İl Durum Çevre Raporu*, T.C. Tokat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Tokat 2011.
- Tahsin Özgüç, “Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *A.Ü.D.T.C.F. Anatolia (Anadolu) Dergisi*, 7, 1963, 23-42.
- Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük II, Boğazköy’ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, TTK, Ankara 1982.
- Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, TTK, Ankara 1978.
- Talip, Tuncel, *Türkiye Coğrafyası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.
- Tanoğlu, Ali, *Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme*, Cilt: 1, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1966.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012,
- Temizer, Raci, “Kayapınar Höyüğü Buluntuları”, *Belleten*, XVIII(71), 1955, 317-330
- Tuncer, Orhan Nazmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2007.
- Tunçdilek, Necdet, *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1986.
- Ünal, Çiğdem, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2005.
- Ünsal, Yalçın, “Anadolu Madenciliği”, *Arkeo Atlas Dergisi*, 2, 2003, 72-79.
- Veli Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003.
- Yalçın, Osman, *Tokat*, Özyürek Yayınevi, İstanbul 1973.
- Yalçınlar, İsmail, *Türkiye’de Eskiçağ İnsanlarının Bazı Faaliyet ve Eserlerinde Coğrafi Etkiler*, X. Türk Tarih Kongresi’nden Ayırbasım, TTK, Ankara 1990.
- Yazıcı, Nurhayat (Ed.), *Hitit Uygarlığı İzinde Anadolu*, Uranus Fotoğraf Ajansı ve Yayıncılık, İstanbul 2011.

Yılmaz, Derya, “Erken Tunç Çağı’nda Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri Işığında Depas ve Tankard Türü Kaplar”, *A.Ü.D.T.C.F. Anatolia (Anadolu) Dergisi*, 36, 2010, 45-64.

Zeybek, Halil İbrahim, “Büyük Göl (Reşadiye-Tokat)”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(12), 2004, 293-308.

Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2013,
<http://dmi.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=TOKAT>

İNTERNET KAYNAKLARI

Google Earth.

[http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1563&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1563&html=photos_t.html&layout=photos)

[http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1965&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1965&html=photos_t.html&layout=photos)

[http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=729&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=729&html=photos_t.html&layout=photos)

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2013,
http://www.mta.gov.tr/v2.0/turkiye_maden/maden_potansiyel_2010/Tokat_Madenler.pdf

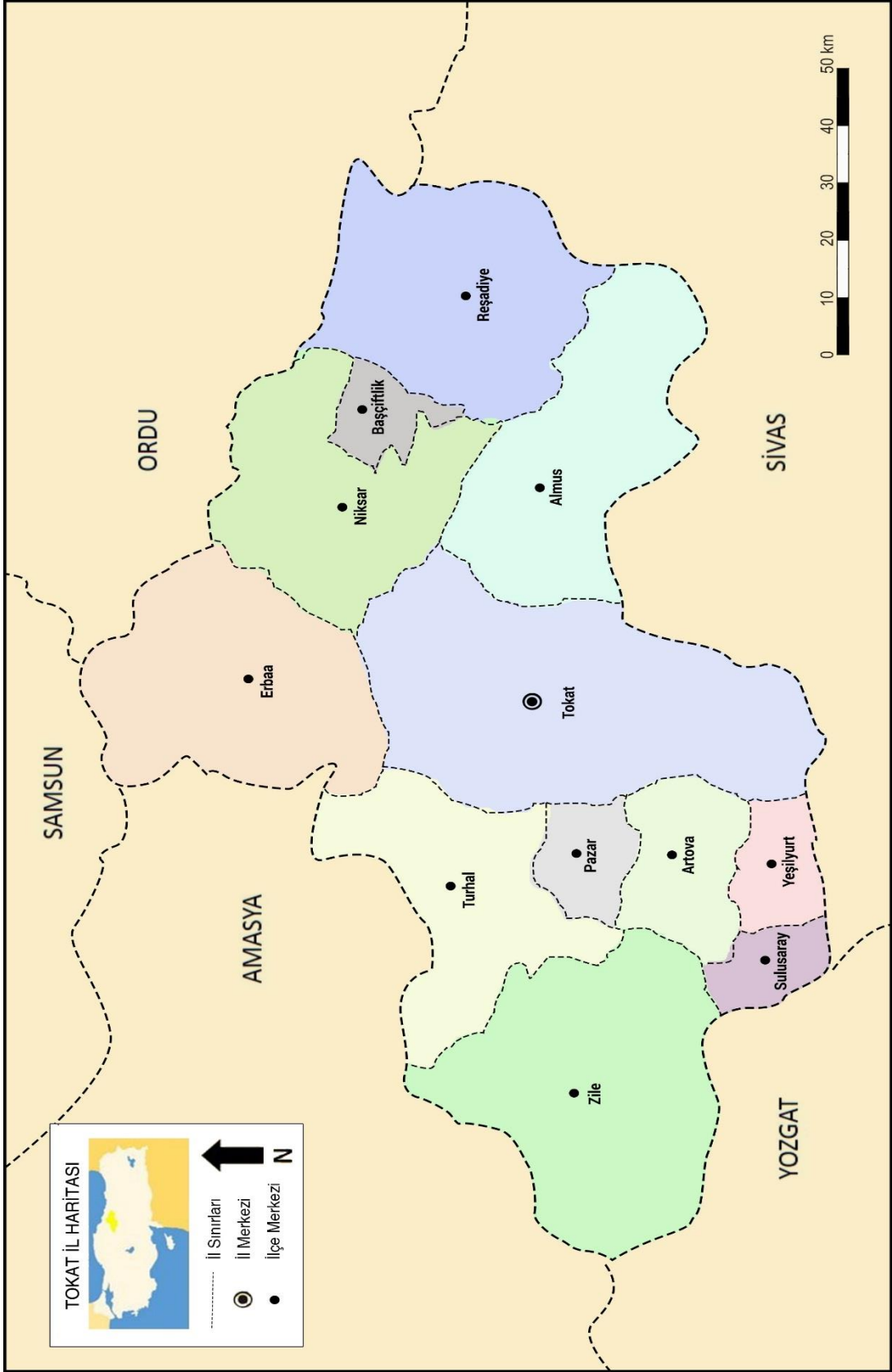
Vikipedi Özgür Ansiklopedi, Erişim Tarihi: 19 Nisan 2014,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye>

EKLER

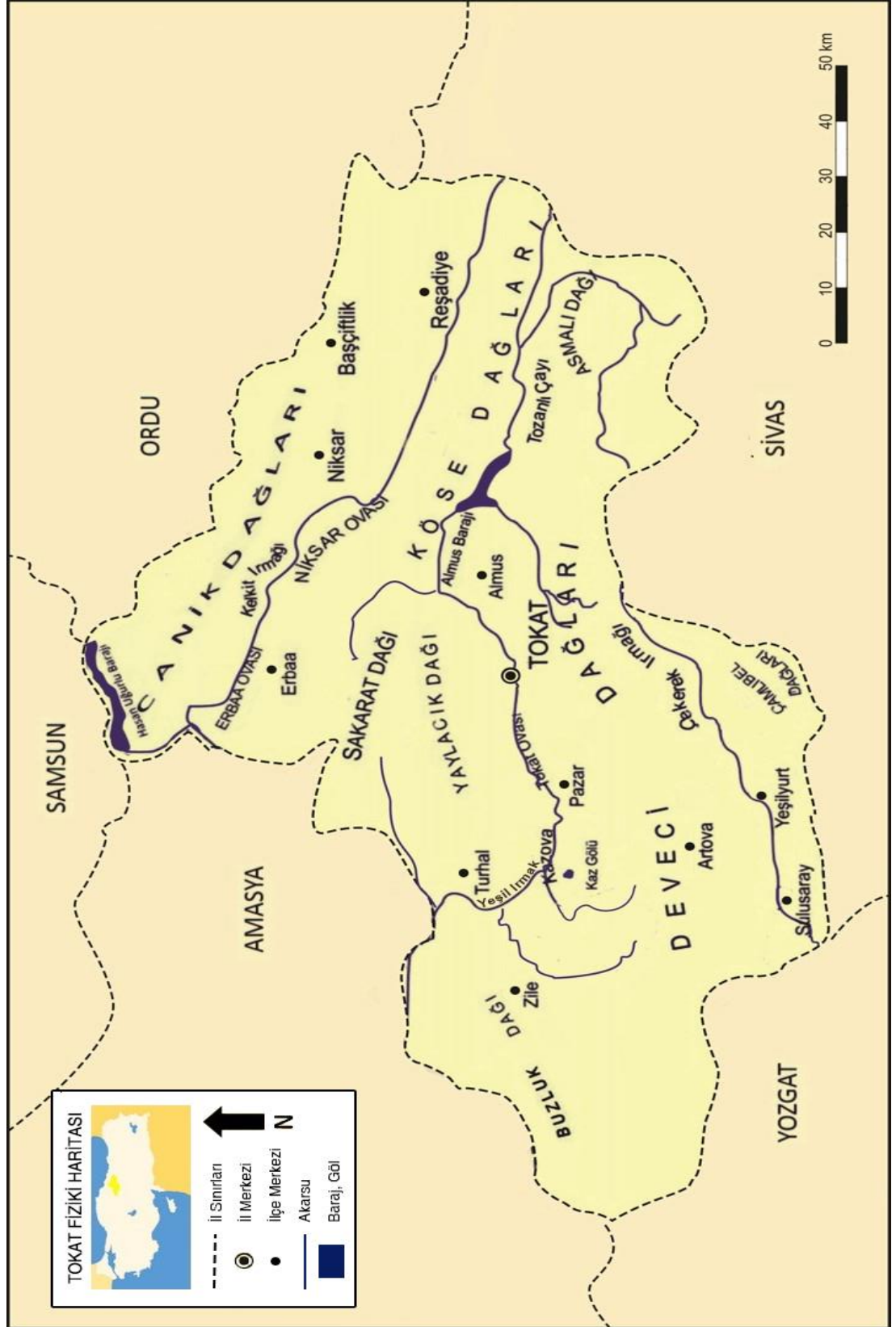
Ek 1. HARİTALAR

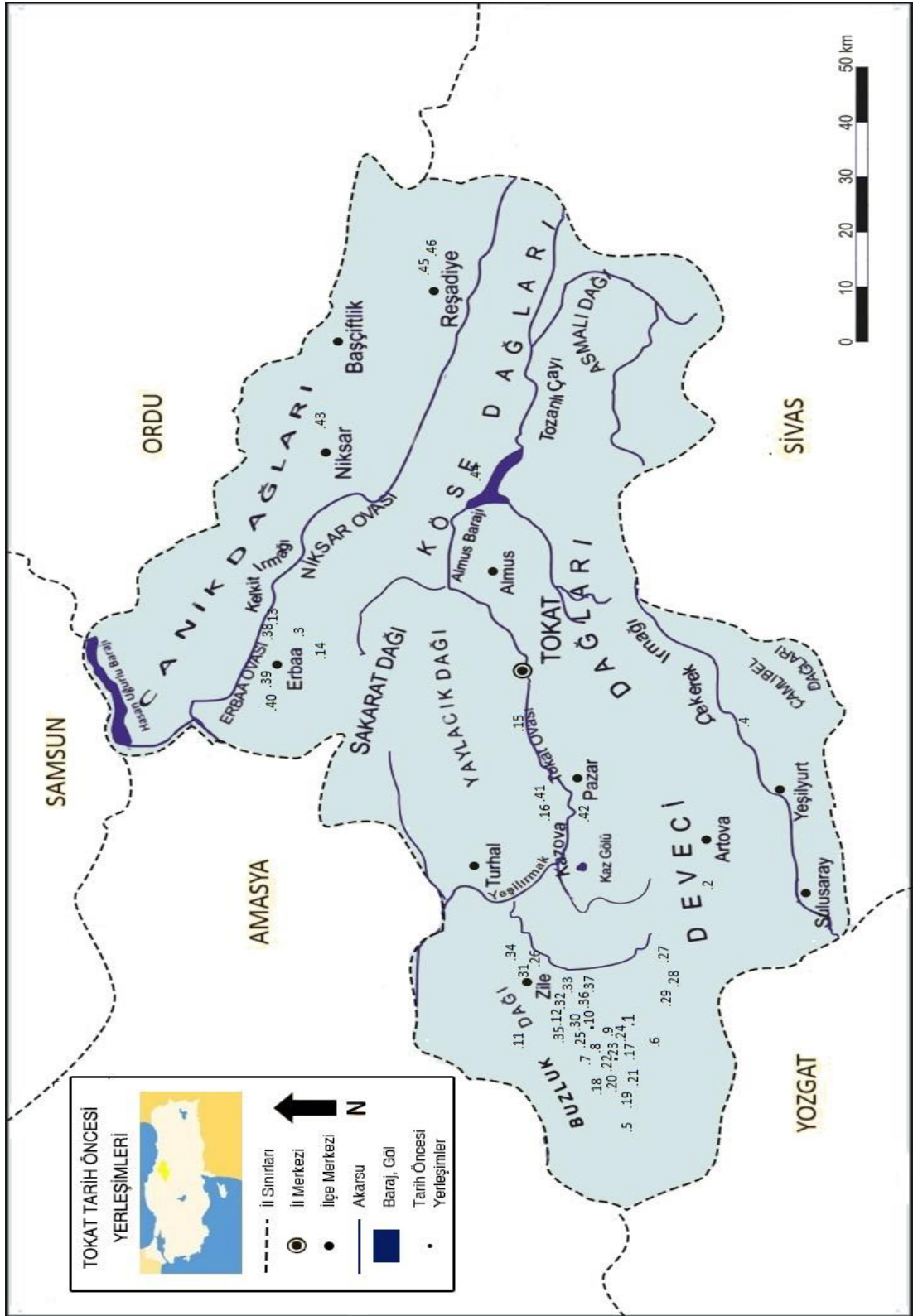
Harita 1. Türkiye Fiziki Haritası. (İbrahim Atalay, İnkılâp Resimli ve Açıklamalı Coğrafya Atlası, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002, s. 10.)

Harita 2. Tokat İl Haritası

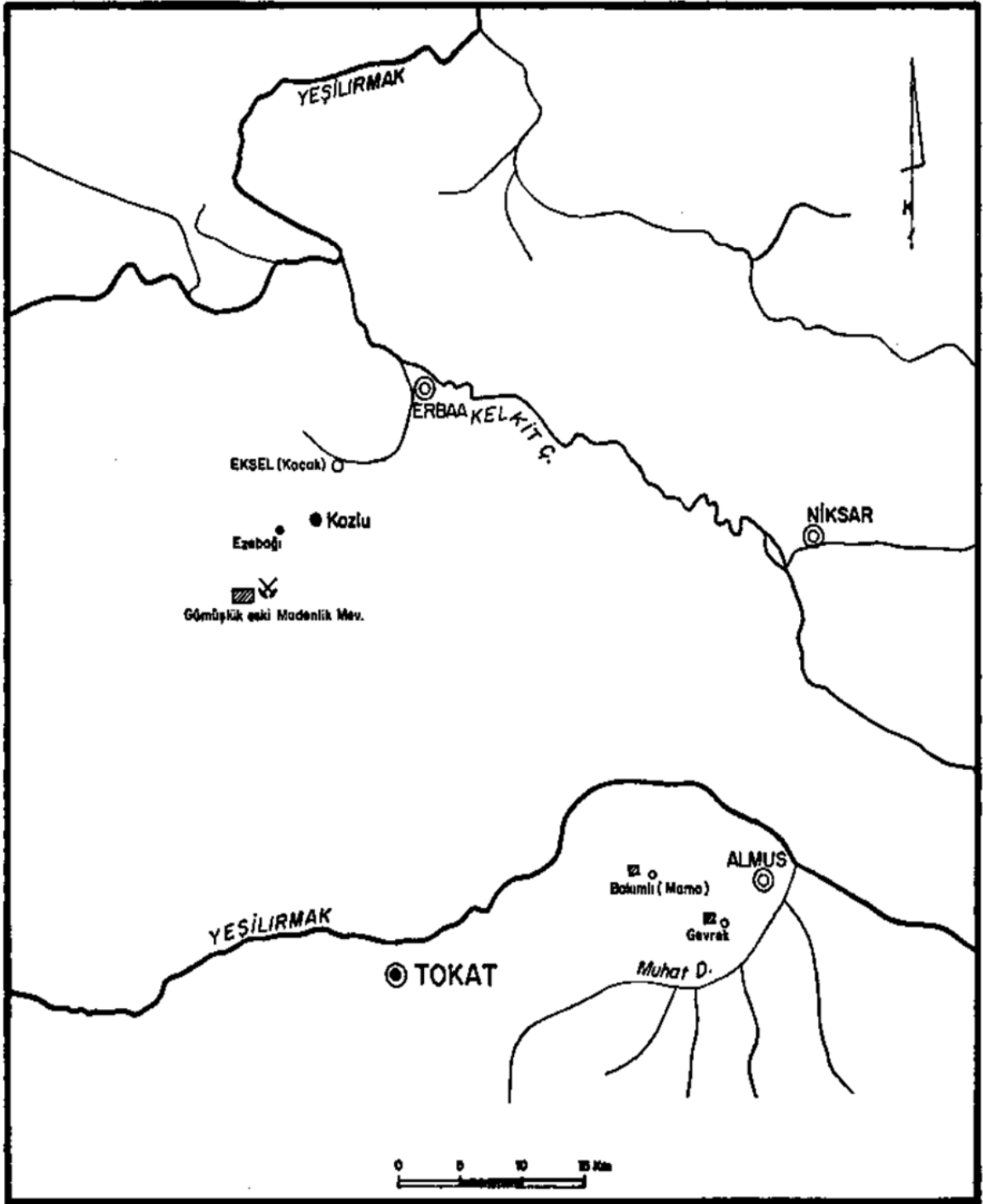
Harita 3. Tokat Fiziki Haritası

Harita 4. Tokat Tarih Öncesi Yerleşimleri

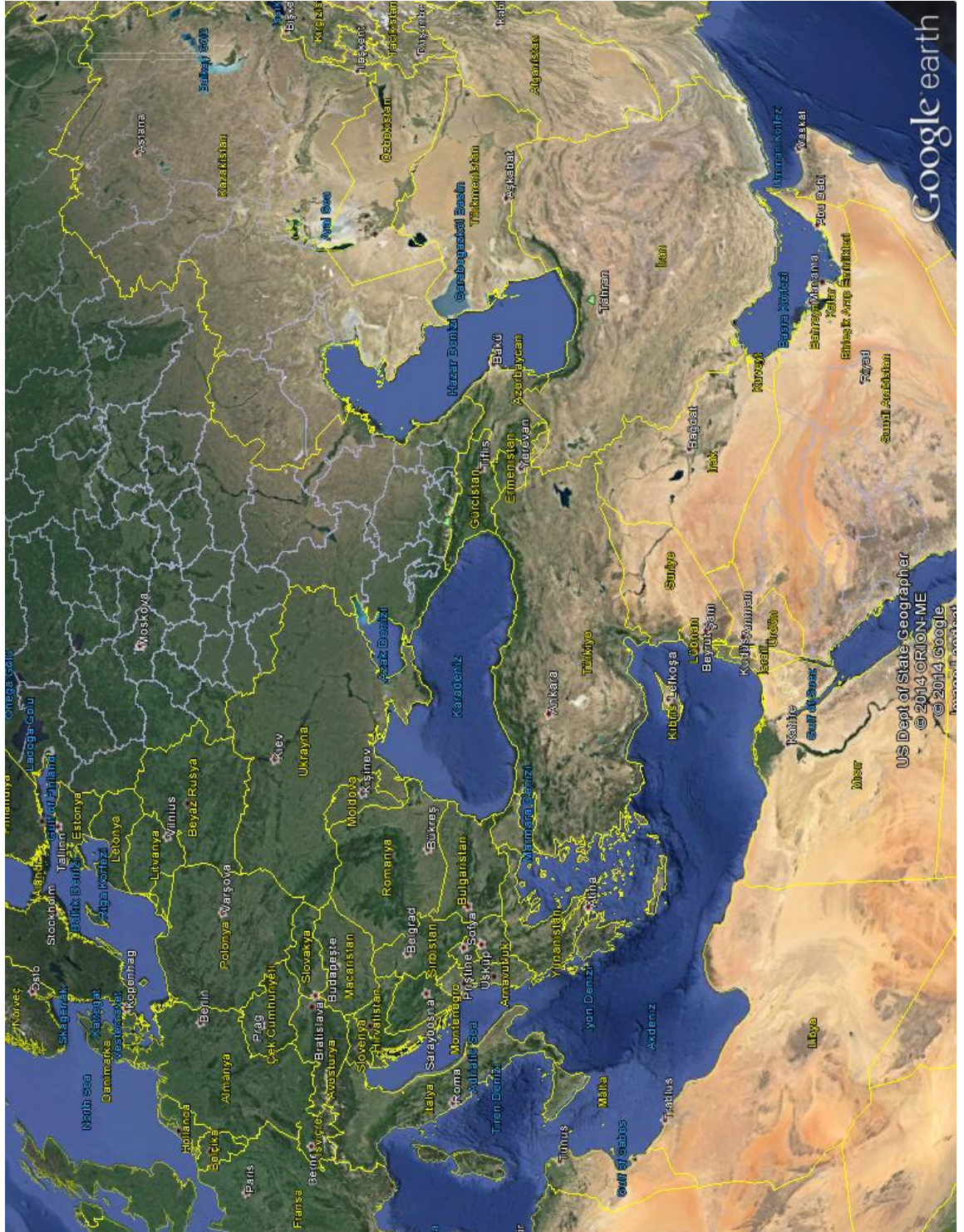
Tokat Tarih Öncesi Yerleşimleri: Harita 4

1. Maşat Höyük. 2. Kayapınar Höyüğü. 23. Medrese Tepe. 24. Alime Tepesi.
3. Horoztepe. 4. Bolus-Aktepe Höyüğü. 25. Mal Tepesi. 26. Kösele Tepesi. 27.
5. Öğlenlik Tepe. 6. Karga Tepesi. 7. Meydanlık Mevkii. 28. Destimelik. 29.
- Dökmetepe. 8. Viran Camii. 9. Sinnelik Höyük. 30. Karayün
- Okçutepe. 10. Karayün Höyük. Höyük. 31. Akdoğan Kale Tepesi. 32.
11. Akdoğan Kale-Tepesi. 12. Gavur Kayapınarın Tepesi. 33. Gümgüm
- Kalesi. 13. Çernik (Bölücek). 14. Tepesi. 34. Alkaya. 35. Yağlıpınar. 36.
- Teveri (Koçak). 15. Engürenhöyük. 16. Kayadibi. 37. Küçükközlü Höyük. 38.
- Ali Tepesi (Üçgözen). 17. Karakaya (Çobanetpe). 39. Kömüşlük.
- Acıpınar Höyük. 18. Kazıklı Höyük. 19. 40. Köyönü. 41. Deliktaş. 42. Kale
- Yılanlıkaya. 20. Hamzanın Çal. Tepe. 43. Hüseyingazi-
21. Toptepe. 22. Yüzellik Tepe. Kaletpe. 44. Komşutepesi. 45. Çağşak.
46. Tilkitepe.

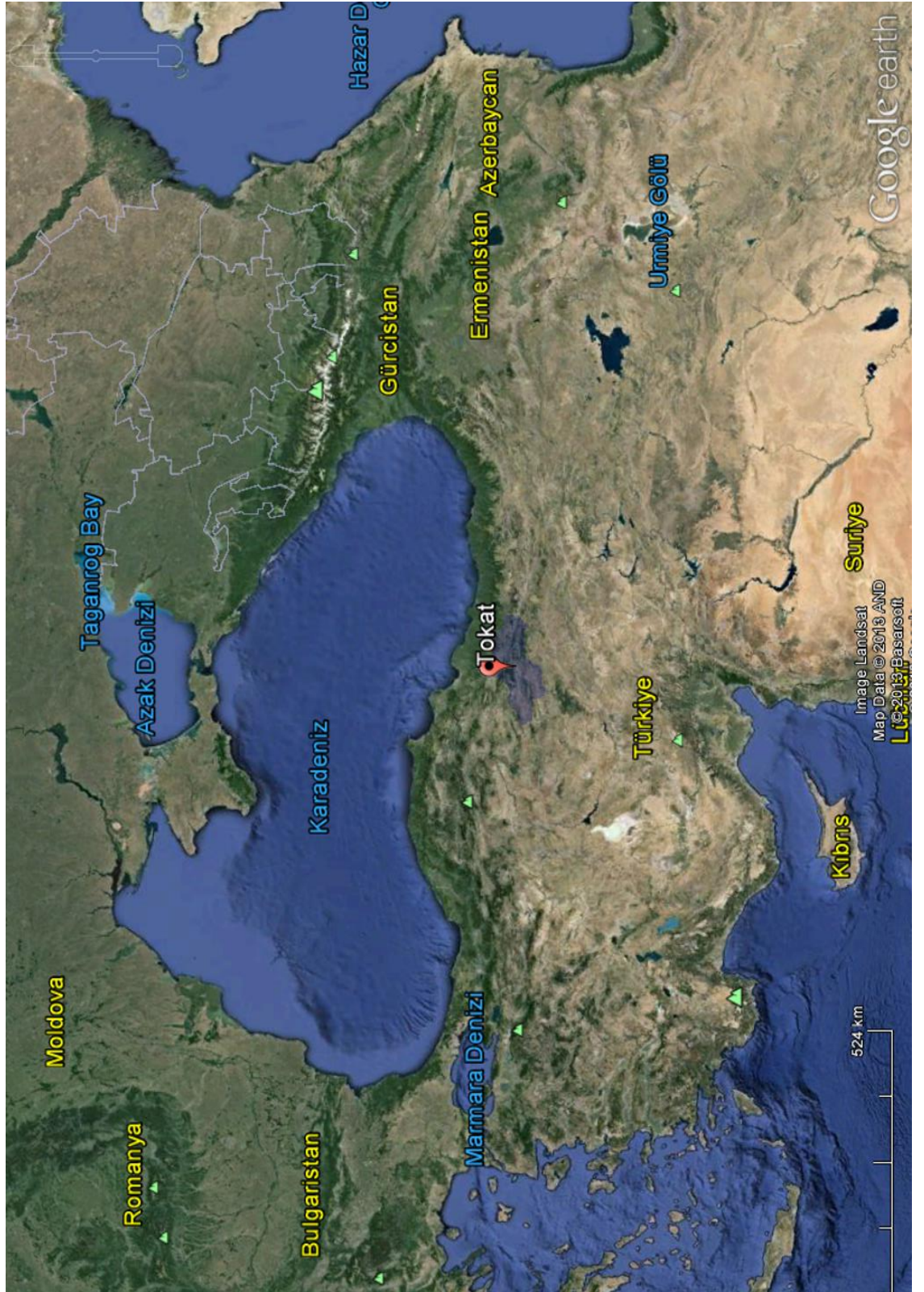

Harita 5. Tokat'ta İlk Tunç Çağı Madenciliğine Ait Buluntu Yerleri. (Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 152.)

EK 2. RESİMLER

Resim 1. Asya ve Avrupa Kıtalarını Birbirine Bağlayan Anadolu Yarımadasının (Türkiye'nin) Uydudan Görünümü. (Google Earth.)

Resim 2. Tokat'ın Anadolu (Türkiye) Üzerindeki Konumunun Uydudan Görünümü. (Google Earth.)

Resim 3. Maşat Höyük. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1965&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1965&html=photos_t.html&layout=photos))

Resim 4. Maşat Höyük. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1965&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1965&html=photos_t.html&layout=photos))

Resim 5. Kayapınar Höyüğü. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1563&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1563&html=photos_t.html&layout=photos))

Resim 6. Kayapınar Höyüğü. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi. Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1563&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1563&html=photos_t.html&layout=photos))

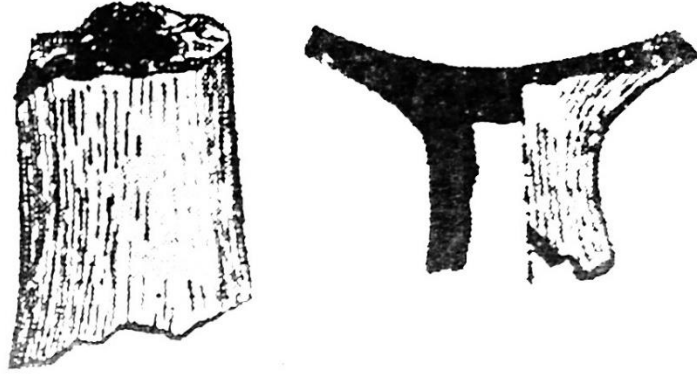
Resim 7. Horoztepe. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=729&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=729&html=photos_t.html&layout=photos))

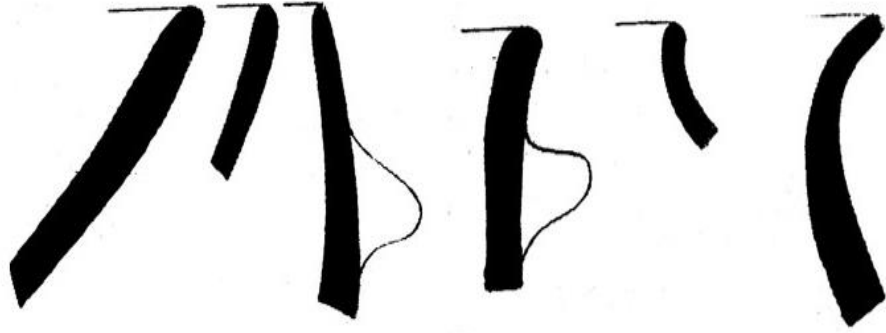
Resim 8. Horoztepe. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=729&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=729&html=photos_t.html&layout=photos)).

Resim 9. Maşat Höyük ve Çevresinin Havadan Görünüşü. (Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar, s. 1. Lev.- PL 1.)

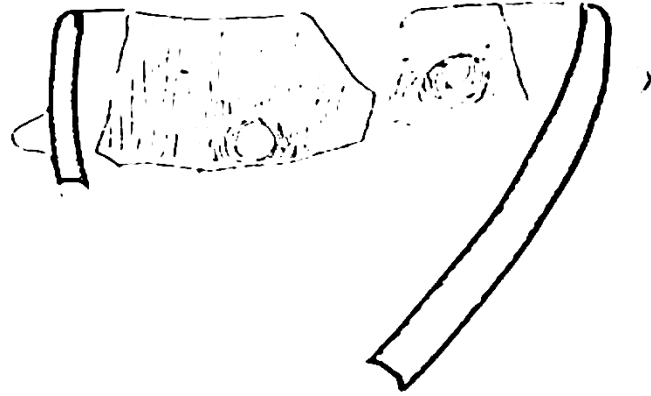
Resim 10. Kayapınar Höyüğü Kalkolitik Çağ Kahverengi ve Kırmızı Astarlı Keramik Meyvelik Dipleri. (Temizer s. 328, Res. 14b.)

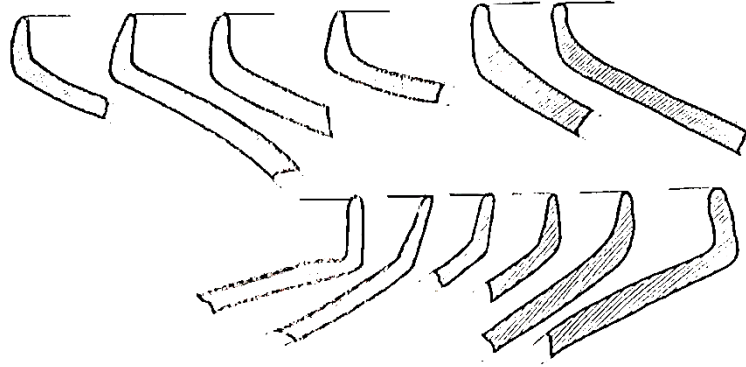
Resim 11. Kayapınar Höyüğü Kalkolitik Çağ Ağızları İçeri ve Dışarı Çekik Basit Profilli Çömlekler. (Temizer s. 328, Res. 14c.)

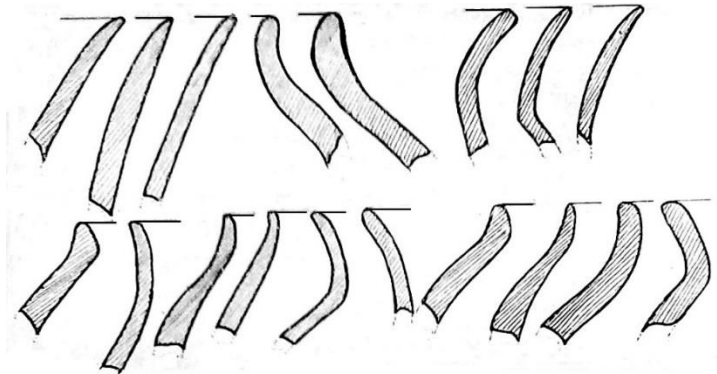
Resim 12 Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağızları İçeri ve Dışarı Çekik, İçi Dışı Siyah Astarlı, Perdahlı Basit Kulpsuz Çanaklar. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 34, Res.61-65.)

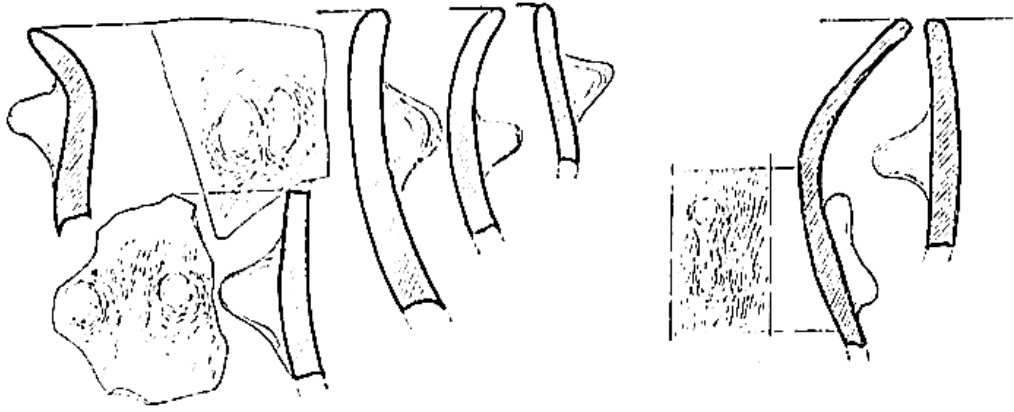
Resim 13. Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağızları İçeri ve Dışa Çekik, İçi Dışı Siyah Astarlı, Perdahlı Derin ve Büyük Omuzlarında Düğme Biçimli Kulplar Olan Çanaklar. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 35, Res.108-109.)

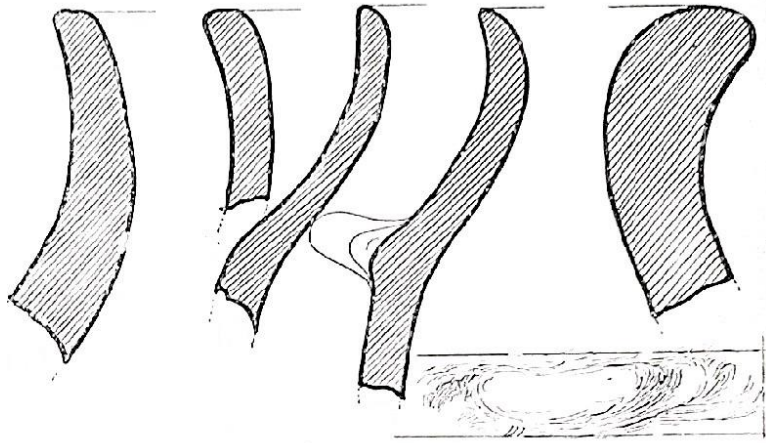
Resim 14. Horoztepe Kalkolitik Çağ Kalın Cidarlı, Keskin Omuzlu, İçeri Çekik Ağızlı, İçi Dışı Parlak, Siyah ve Gri Astarlı Kulpsuz, Meyvelik Olarak Nitelendirilen Çanaklar. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 35, Res. 72-77, 78-84.)

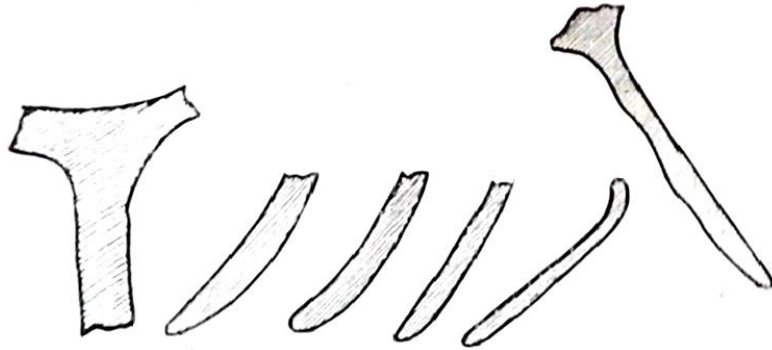
Resim 15. Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağızları Dışarı Çekik Çömlekler. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 35, Res. 85-102.)

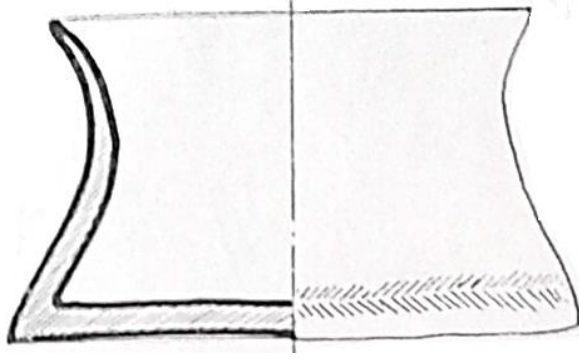
Resim 16. Horoztepe Kalkolitik Çağ Yüksek ve Kısa Boyunlu, Omuzlarında ya da Boyunlarında Tek veya Çift Düğme Kulplar Olan Çömlekler. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 35, Res. 103-107, 110-111.)

Resim 17. Horoztepe Kalkolitik Çağ Ağız Profilleri Çömleklere Benzeyen İri Küpler. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 35, Res. 67-71.)

Resim 18. Horoztepe Kalkolitik Çağ Keramik Meyvelik Dipleri ve Ayak Parçaları. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 35, Res. 112, 115-119.)

Resim 19. Horoztepe Kalkolitik Çağ Siyah Astarlı, Parlak Perdahlı, İnce Cidarlı Keramik Fincan. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 36, Res. 120.)

Resim 20 Bolus-Aktepe Höyüğü. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=412&html=photos_t.html&layout=phot](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=412&html=photos_t.html&layout=phot))

Resim 21. Bolus-Aktepe Höyüğü. (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-TAY Projesi, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2014, [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=412&html=photos_t.html&layout=phot](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=412&html=photos_t.html&layout=phot))

Resim 22. Aktepe (Eski Bolus)'deki Höyüğün, Köyün Havadan Görünüşü. (Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, s. 1. Lev. -PL 72.)

Resim 23. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Fincanlar. (Kutlu, s. 6, Lev. VII, 1-2.)

Resim 24. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Maşrapalar. (Kutlu, s. 6, Lev. VII, 3-4.)

Resim 25. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Çanaklar. (Kutlu, s. 6, Lev. VIII, 1-3.)

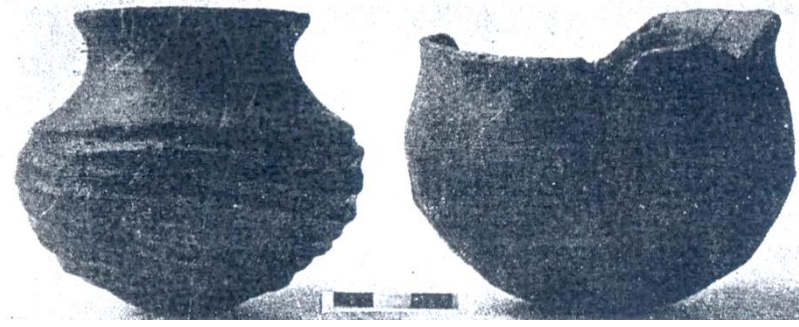
Resim 26. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Gaga Ağızlı Keramik Testiler. (Kutlu, s. 6, Lev. IX, 1-4, X, 1-2.)

Resim 27. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Çaydanlık. (Kutlu, s. 6, Lev. XI, 2.)

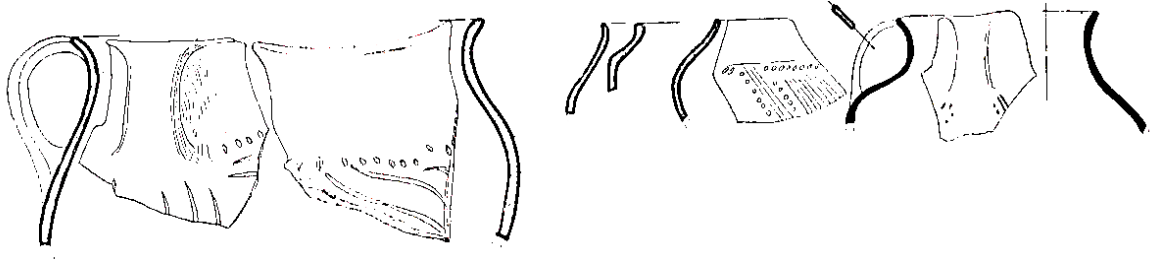
Resim 28. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Küpler. (Kutlu, s. 8, Lev. XII, 1-2)

Resim 29. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Keramik Vazo ve Çanak. (Temizer, s. 324-325, Res. 13, a-b.)

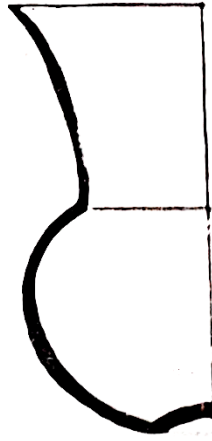
Resim 30. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı İçeri Çekik Ağızlı Kırmızı Astarlı ve Perdahlı Çanaklar. (Temizer, s. 325, Res. 14, a.)

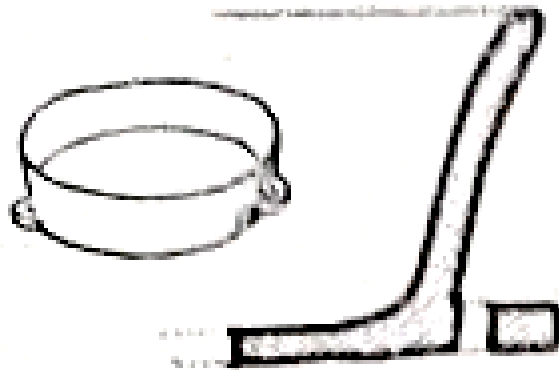
Resim 31. Horoztepe İlk Tunç Çağı Küçük Boylu Keramik Kaplar. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 33, Res. 52-53, 55-59.)

Resim 32. Horoztepe İlk Tunç Çağı Küçük Boylu Keramik Kap Parçaları ve Üzerlerindeki Süslemeler.(Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 33, Lev. XVI, 1-3.)

Resim 33. Horoztepe İlk Tunç Çağı Siyah Astarlı Kulpsuz İnce Cidarlı Keramik Vazo. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 33, Res. 54.)

Resim 34. Horoztepe İlk Tunç Çağı Siyah Astarlı İyi Perdahlı Çift Paralel Kulplu Keramik Kapak. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 35, Res. 78.)

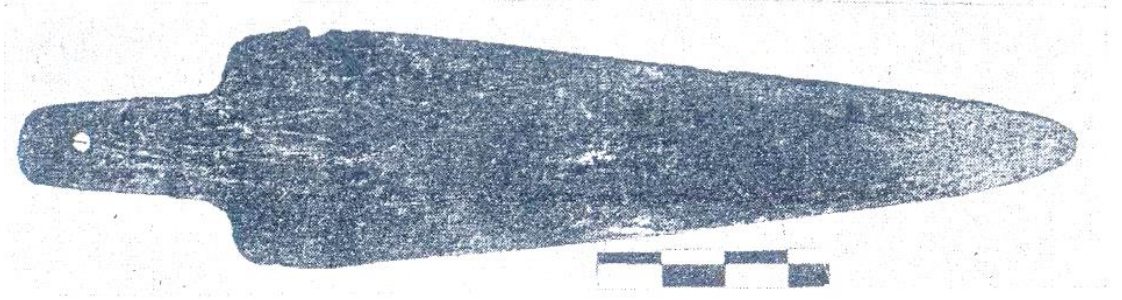
Resim 35. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Bükülmüş Madeni İğneler (Kutlu, s. 10, Lev. XIV, 1-2.)

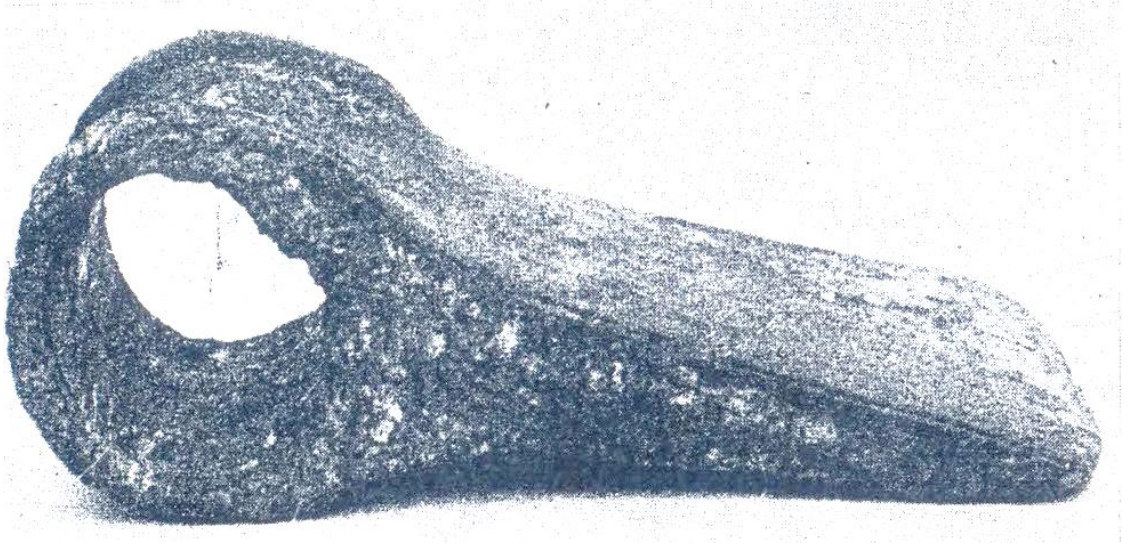
Resim 36. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Başlı Yivlerle Bezeli Madeni İğne (Kutlu, s. 10, Lev. XIV, 3)

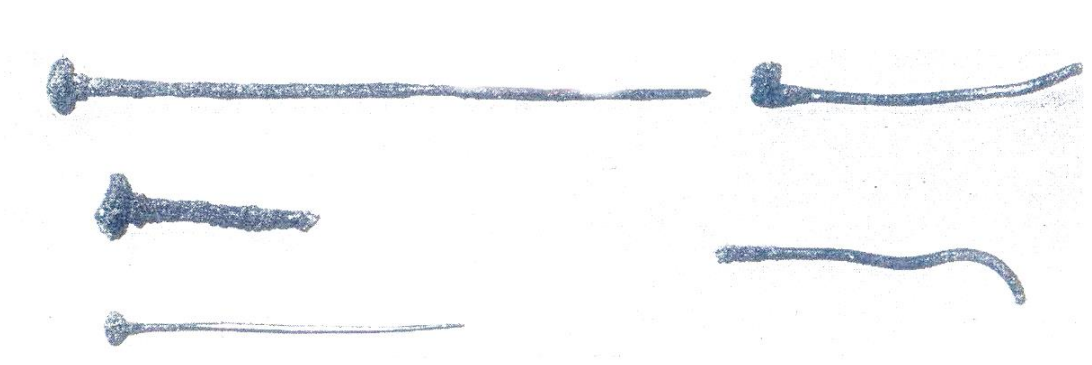
Resim 37. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Madeni Çaydanlık. (Temizer, s. 324-325, Res. 15)

Resim 38. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Madeni Üçgen Kama. (Temizer, s. 327, Res. 17.)

Resim 39. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Madeni Sap Delikli Balta. (Temizer, s. 327, Res. 18.)

Resim 40. Kayapınar Höyüğü İlk Tunç Çağı Madeni İğneler. (Temizer, s. 327, Res. 19.)

Resim 41. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Büyük Masa. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 7-8, Lev. III, 2)

Resim 42. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Küçük Masa. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 7-8, Lev. III, 3)

Resim 43. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Meyvelik. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 9-10, Lev. , IV, 1)

Resim 44. Horoztepe İlk Tunç Çağı Sağlam Olarak Bulunan Gaga Ağızlı Madeni Testi. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 10, Lev. , IV, 3.)

Resim 45. Horoztepe İlk Tunç Çağı Sepet Kulplu Madeni Çaydanlık. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 10, Lev. , IV, 5.)

Resim 46 Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Güneş Kursu. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 14, Lev. VII, 2)

Resim 47. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni ocuğunu Emziren Kadın Heykeli.
(Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 17, Lev. IX, 1a)

Resim 48. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Boğa Heykeli. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 17-18, Lev. XI, 1b.)

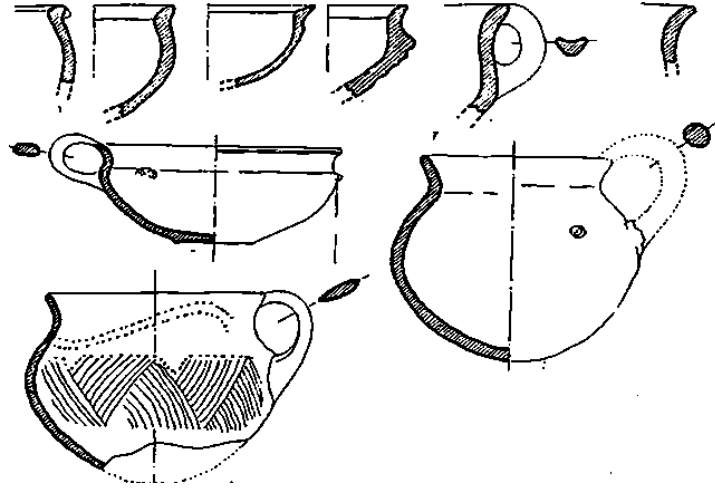

Resim 49. Horoztepe İlk Tunç Çağı Madeni Geyik Heykelciğı. (Özgüç-Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, s. 19, Lev. XIV, 1.)

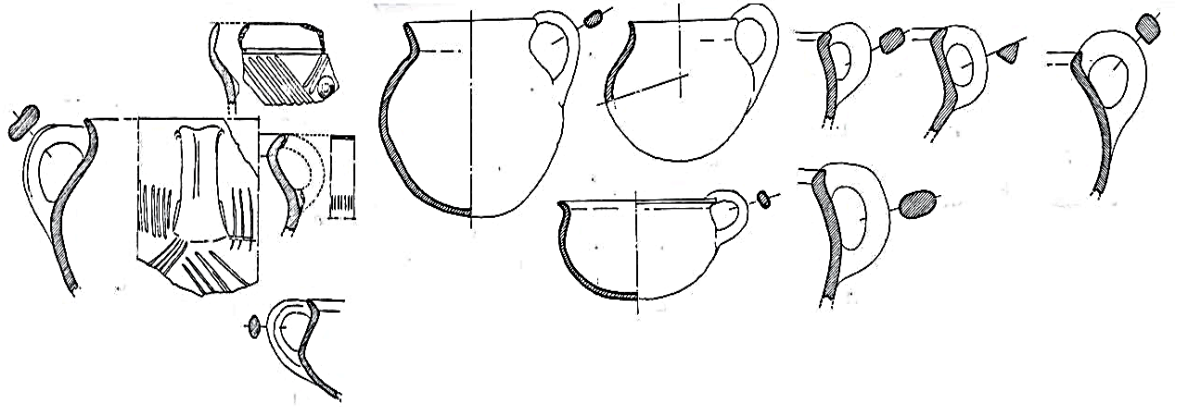

Resim 50. Maşat Höyük'te İlk Tunç Çağına Ait Evlerin Kireç Taşından Yapılmış Temelleri. (Kutlu, s. 2, Lev. I, 1)

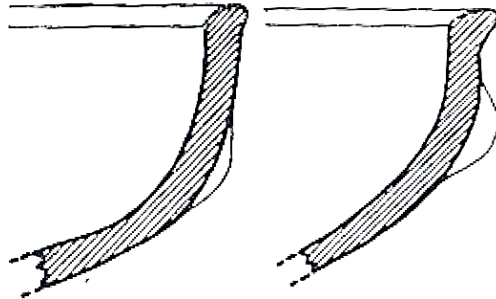
EK 3. ŞEKİLLER

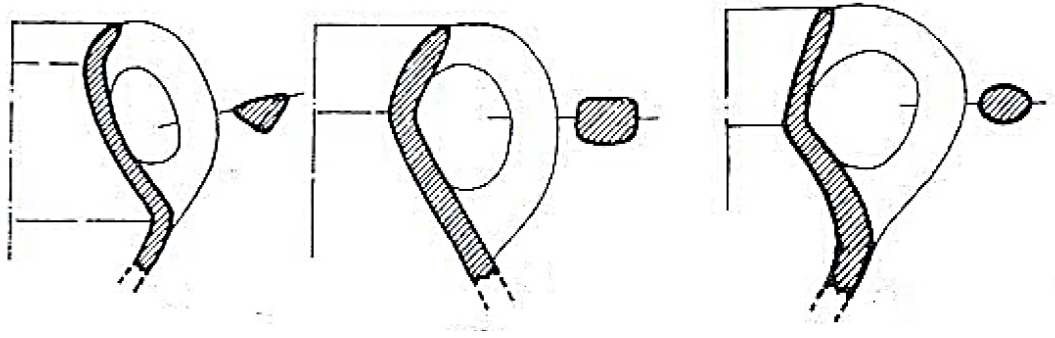
Şekil 1. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Fincanlar. (Kutlu, s. 6, Şek. 1-9.)

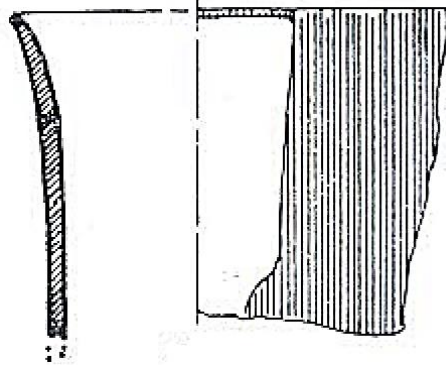
Şekil 2. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Maşrapalar. (Kutlu, s. 6, Şek.10-22.)

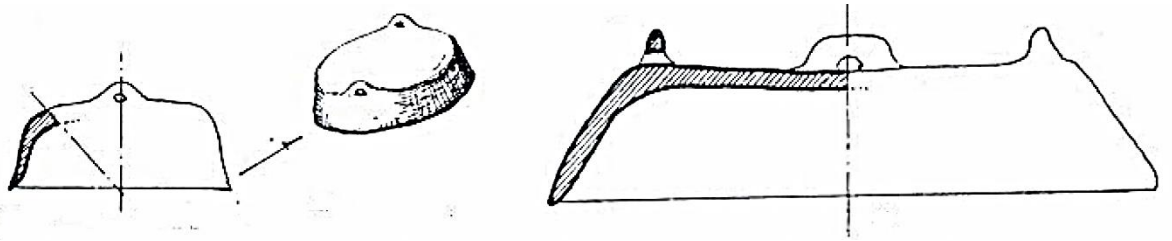
Şekil 3. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Çanaklar. (Kutlu, s. 6, Şek. 23-24.)

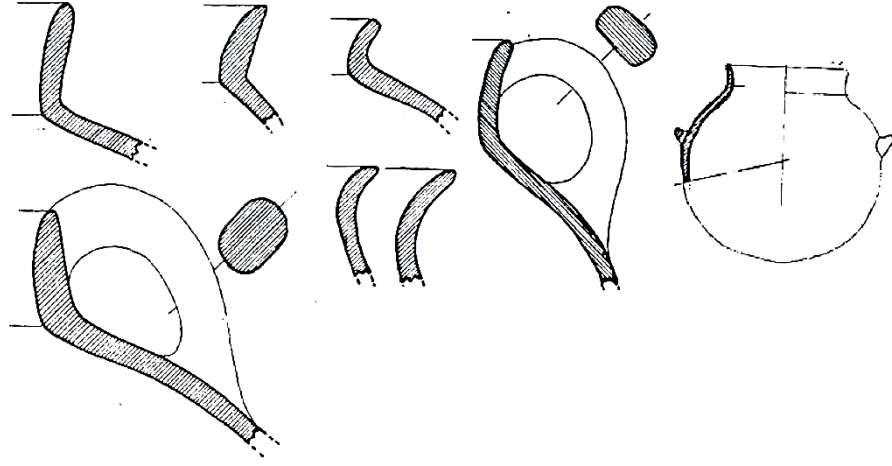
Şekil 4. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Gaga Ağızlı Keramik Testiler. (Kutlu, s. 6, Şek. 38-40.)

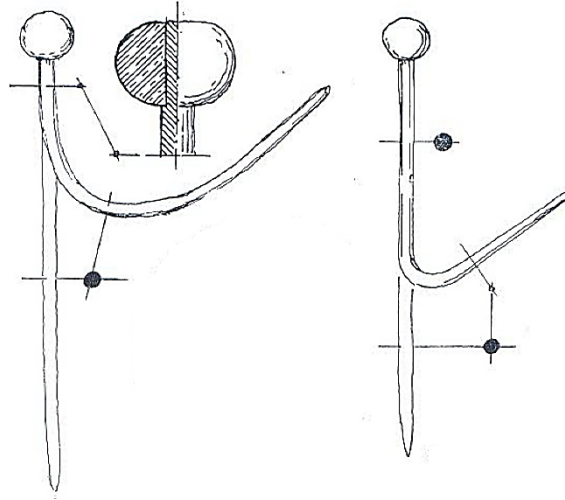
Şekil 5. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Çift Kulplu Keramik Bardak Parçası. (Kutlu, s. 7, Şek. 45.)

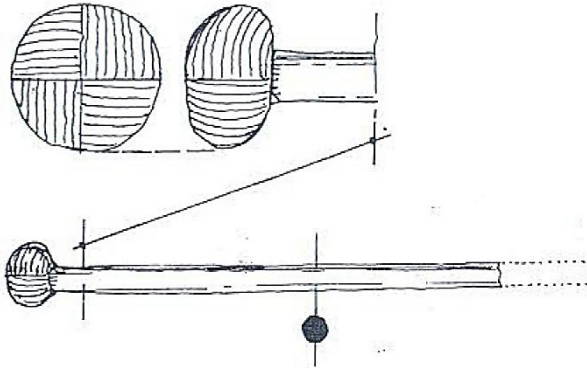
Şekil 6. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Kapaklar. (Kutlu, s. 8, Şek. 46-47.)

Şekil 7. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Keramik Vazolar. (Kutlu, s. 8, Şek. 48-55.)

Şekil 8. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Bükülmüş Madeni İğneler. (Kutlu, s. 10, Şek. 61-62.)

Şekil 9. Maşat Höyük İlk Tunç Çağı Başı Yivlerle Bezeli Madeni İğne. (Kutlu, s. 10, Şek. 63.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Serhat USLU
Doğum Yeri ve Tarihi	İstanbul 10.01.1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
İletişim	
E-Posta Adresi	serhatuslu85@gmail.com